ePublishing

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Byzantina Symmeikta

Vol 2 (1970)

SYMMEIKTA 2

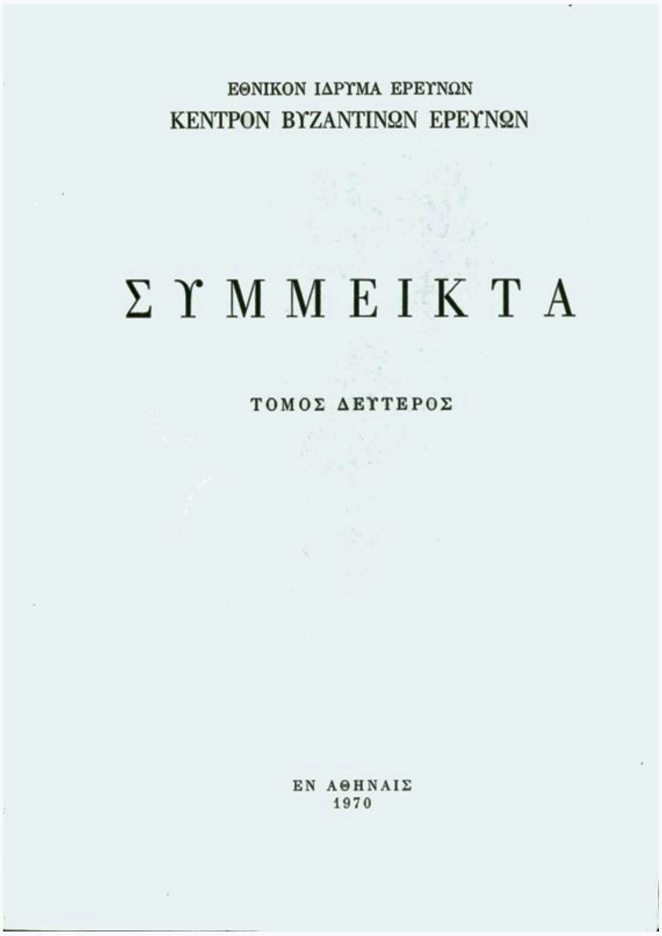

Οἱ ὅροι «Ἀλβανοὶ» καὶ «Ἀρβανῖται» καὶ ἡ πρώτη μνεία τοῦ ὁμωνύμου λαοῦ τῆς Βαλκανικῆς εἰς τὰς πηγὰς τοῦ ΙΑ᾽αἰῶνος

Έρα Λ. ΒΡΑΝΟΥΣΗ

doi: 10.12681/byzsym.650

Copyright © 2014, Έρα Λ. ΒΡΑΝΟΥΣΗ

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0.

To cite this article:

ΒΡΑΝΟΥΣΗ Έ. Λ. (1970). Οἱ ὅροι «Ἀλβανοὶ» καὶ «Ἀρβανῖται» καὶ ἡ πρώτη μνεία τοῦ ὁμωνύμου λαοῦ τῆς Βαλκανικῆς εἰς τὰς πηγὰς τοῦ ΙΑ᾽αἰῶνος. *Byzantina Symmeikta*, *2*, 207–254. https://doi.org/10.12681/byzsym.650

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 22/02/2025 10:28:38

ΟΙ ΟΡΟΙ «ΑΛΒΑΝΟΙ» ΚΑΙ «ΑΡΒΑΝΙΤΑΙ» ΚΑΙ Η ΠΡΩΤΗ ΜΝΕΙΑ ΤΟΥ ΟΜΩΝΥΜΟΥ ΛΑΟΥ ΤΗΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗΣ ΕΙΣ ΤΑΣ ΠΗΓΑΣ ΤΟΥ ΙΑ' ΑΙΩΝΟΣ*

Ὡς πρῶται ἀσφαλεῖς μνεῖαι τοῦ ἐθνικοῦ ὀνόματος τῶν Ἀλβανῶν καὶ τοῦ Βαλκανικοῦ τούτου λαοῦ ὡς ἰδίας ἐθνότητος θεωροῦνται, κατὰ τὰ μέχρι τοῦδε παραδεδεγμένα [1], δύο χωρία τοῦ Βυζαντινοῦ συγγραφέως Μιχαὴλ τοῦ Ἀτταλειάτου, εἰς τὰ ὁποῖα μνημονεύονται ἱστορικὰ γεγονότα συμβάντα περὶ τὸ ἔτος 1040. Ἡ ἐπανεξέτασις τοῦ ὅλου θέματος ὁδηγεῖ εἰς ἄλλα συμπεράσματα.

Ἡ μέχρι τοῦδε ἔρευνα ἔχει ἐπισημάνει καὶ ἔχει συσχετίσει τρία χωρία τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἀτταλειάτου.

---

* Τὰ κύρια σημεῖα τῆς παρούσης μελέτης ἀπετέλεσαν τὸ περιεχόμενον ἀνακοινώσεώς μου γενομένης εἰς τὸ Β' Διεθνὲς Συνέδριον Σπουδῶν Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης (συνελθὸν εἰς Ἀθήνας τὸν Μάιον τοῦ 1970) καὶ δημοσιευομένης εἰς τὰ ὑπὸ ἐκτύπωσιν Πρακτικὰ τοῦ Συνεδρίου : *Les termes Ἀλβανοὶ et Ἀρβανῖται et la première mention des Albanais dans les sources du XIe siècle.*

1. Ἀρκοῦμαι ἐνταῦθα νὰ ἀναγράψω τὰ κυριώτερα καὶ τὰ πλέον πρόσφατα δημοσιεύματα, εἰς τὰ ὁποῖα γίνεται λόγος περὶ τῆς μνείας τῶν Ἀλβανῶν παρ' Ἀτταλειάτῃ : Π. Φουρίκη, *Πόθεν τὸ ἐθνικὸν Ἀρβανίτης,* Ἀθηνᾶ 43 (1931), σελ. 3 - 37. — G. Stadtmüller, *Forschungen zur albanischen Frühgeschichte*², Wiesbaden 1966, σελ. 162 - 164. — *Burime të zgjedhura për Historinë e Shqipërisë* [= Συλλογὴ πηγῶν διὰ τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἀλβανίας], τόμ. Β', Τίρανα 1962, σελ. 11 καὶ σελ. 32, ἀρ. 10. — S. Islami καὶ Kr. Frashëri, *Historia e Shqipërisë*, τόμ. Α', Τίρανα 1959, σελ. 175 - 176. — Kr. Frashëri, *Histoire d'Albanie*, Τίρανα 1964, σελ. 44. — A. Ducellier, *L'Arbanon et les Albanais au XIe siècle*, Travaux et Mémoires 3 (1968), σελ. 353 - 368 (ἰδίᾳ σελ. 356 - 358). — Γράφοντες ἀνωτέρω ὅτι αἱ πρῶται ἀσφαλεῖς μνεῖαι τοῦ ἐθνικοῦ ὀνόματος τῶν Ἀλβανῶν καὶ τοῦ βαλκανικοῦ τούτου λαοῦ ἀνάγονται εἰς τὸν ΙΑ' αἰῶνα, δὲν λαμβάνομεν ὑπ' ὄψιν, βεβαίως, τὸ ἀσαφὲς καὶ ἀμφισβητούμενον χωρίον τοῦ Πτολεμαίου, περὶ οὗ βλ. κατωτέρω, σελ. 234, σημ. 3. Ἀφ' ἑτέρου, ὡς πρὸς τὸ ἐπίθετον *Albanensis,* δι' οὗ συνοδεύεται τὸ ὄνομα τοῦ Πάπα Ἰννοκεντίου τοῦ Α' (τοῦ Ε' αἰ.) εἰς τὰς ἀναγραφὰς τοῦ Liber Pontificalis, πιστεύομεν ὅτι τοῦτο συνδέεται προφανῶς πρὸς τὴν ἐν Ἰταλίᾳ περιοχὴν Albanum (ἰταλιστὶ Albano) καὶ εἶναι ἄσχετον πρὸς τοὺς Ἀλβανοὺς τῆς Βαλκανικῆς· βλ. Γ. Κονιδάρη, *Περὶ τὴν πρώτην μνείαν τῶν Ἀλβανῶν ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς πηγαῖς κτλ.*, ΕΕΒΣ 23 (1953), σελ. 395 - 414· πρβλ. Ducellier, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 353.

Α'— Εἰς τὸ πρῶτον χωρίον ὁ συγγραφεύς, ὁ ὁποῖος ἔγραφε περὶ τὸ 1079 - 1080 [1], ἀνατρέχων εἰς γεγονότα τῆς βασιλείας Μιχαὴλ Δ' τοῦ Παφλαγόνος (1034 - 1041), συνοψίζει ὅσα εἶχον συμβῆ τότε εἰς Κάτω Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν, ὅπου, ὡς γράφει, οἱ Ἀγαρηνοὶ [= Ἄραβες] κατεπολεμήθησαν ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν· ἀλλά, προσθέτει, αἱ ἐπιτυχίαι τῶν Βυζαντινῶν ἐξεμηδενίσθησαν, ὅτε, κατόπιν διαβολῶν, ἀνεκλήθη ἐκεῖθεν ὁ Γεώργιος Μανιάκης, ὁ πρωτεργάτης τοῦ κατὰ τῶν Ἀγαρηνῶν ἀγῶνος. Οὕτως ἀπωλέσθη διὰ τοὺς Βυζαντινοὺς ἡ Σικελία, ἐπηκολούθησαν δὲ καὶ ἄλλα δεινὰ ἐκ τῆς κακῆς συμπεριφορᾶς τῶν Βυζαντινῶν ἰθυνόντων:

...*σὺν αὐτῇ* [= τῇ Σικελίᾳ] *καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ στρατεύματος ἀπολώλει Ῥωμαίοις. Οὐ μὴν δὲ ἀλλὰ καὶ οἱ ποτὲ σύμμαχοι καὶ τῆς ἰσοπολιτείας ἡμῖν συμμετέχοντες, ὡς καὶ αὐτῆς τῆς θρησκείας, Ἀλβανοὶ καὶ Λατῖνοι, ὅσοι μετὰ τὴν ἑσπερίαν Ῥώμην τοῖς Ἰταλικοῖς πλησιάζουσι μέρεσι, πολέμιοι παραλογώτατοι ἐχρημάτισαν ἐμπεπαρῳνηκότος εἰς τὸν ἄρχοντα τούτων τοῦ τότε τὴν στρατηγίαν ἰθύνοντος Μιχαὴλ δουκὸς τοῦ Δοκειανοῦ* [2].

1. Ὡς γνωστόν, ὁ Ἀτταλειάτης εἰς τὸ ἔργον του (ἱστορίαν τῶν ἐτῶν 1034 - 1079) προτάσσει (σελ. 3 - 6, ἔκδ. Βόννης) ἀφιερωτικὴν προσφώνησιν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Νικηφόρον Γ' τὸν Βοτανειάτην (1079 - 1081). — Περὶ τοῦ συγγραφέως βλ. K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur*², Μόναχον 1897, σελ. 269 - 271, § 119. — M. Colonna, *Gli storici bizantini dal IV secolo al XV secolo*, Νεάπολις 1956, σελ. 84 - 85. — Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica*², Βερολῖνον 1958, τόμ. Α', σελ. 427 - 429 (πρβλ. A. Každan, ἐν Viz.Vrem. 16, 1959, σελ. 271 κέ.). — Ἐκ τῆς μετὰ ταῦτα βιβλιογραφίας προσθετέα: A. Pertusi, *Per la critica del testo della «Storia» di Michele Attaliate*, ἐν Jahrbuch der Österreich. Byz. Gesellschaft 7 (1958), σελ. 59 - 73. — V. Tăpkova-Zaimova, ἐν *Fontes Graeci Historiae Bulgaricae*, τόμ. VI (= Fontes Historiae Bulgaricae, XI), Σόφια 1964, σελ. 159. — B. Radojčić, ἐν *Fontes Byzantini historiam populorum Jugoslaviae spectantes*, τόμ. Γ', Βελιγράδιον 1966, σελ. 227 - 233. — Ε. Τσολάκη, *Χρονολογικὰ προβλήματα στὸ ἱστορικὸ ἔργο τοῦ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτη*, Ἑλληνικὰ 20 (1967), σελ. 413 - 419. — Ε. Τσολάκη, *Ὁ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτης ὡς κριτικὸς τῶν ἐπιχειρήσεων τῆς τακτικῆς τοῦ πολέμου*, Βυζαντινὰ 1 (1969), σελ. 187 - 204.

2. Μιχαὴλ Ἀτταλειάτης, ἔκδ. Βόννης, σελ. $9_{8\text{-}15}$. Τὸ παρατεθὲν χωρίον ἀποτελεῖ τὰς τελευταίας φράσεις τῆς σχετικῆς παραγράφου· ἡ συνέχεια τοῦ κειμένου ἀναφέρεται εἰς ἄλλα γεγονότα. — Ἡ ἐκστρατεία καὶ ἡ δρᾶσις τοῦ Γεωργίου Μανιάκη εἰς Κάτω Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν εἶχεν ἀρχίσει κατὰ τὸ ἔτος 1038 καὶ διήρκεσε μέχρι καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἔτους 1040, καθ' ὃ οὗτος ἀνεκλήθη εἰς Κωνσταντινούπολιν· βλ. J. Gay, *L'Italie méridionale et l'Empire byzantin*, τόμ. Β', Παρίσιοι 1904, σελ. 451 - 452. — Ὁ Μιχαὴλ Δοκειανὸς τίθεται ἐπὶ κεφαλῆς τῆς *στρατηγίας* ἢ τοῦ *κατεπανάτου* τῆς Ἰταλίας τὸν Νοέμβριον τοῦ 1040, κατέχει δὲ τὴν θέσιν ταύτην μέχρι καὶ τοῦ θέρους τοῦ 1041. Τοῦτον διαδέχεται ἢ ἀναπληροῖ ἐπί τινας μῆνας ὁ Βοϊωάννης Exagusto (=*Ἐξακουστὸς* ἢ *Ἐξάκουστος*· πρβλ. Ἔ. Βρανούση ἐν Ἀθηνᾷ 65, 1961, σελ. 329) καὶ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1042 ὁ Γεώργιος Μανιάκης ὡς *μάγιστρος* καὶ *κατεπάνω* Ἰταλίας. Βλ. Gay, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 455, 458, 460· A. Pertusi, *Contributi alla sto-*

Β'— Ὀλίγον κατωτέρω, ὁ Ἀτταλειάτης ἱστορεῖ ὅτι, εὐθὺς ὡς ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος (1042 - 1055), ὁ Γεώργιος Μανιάκης (τὸν ὁποῖον εἶχεν ἤδη ἀπολύσει ἐκ τοῦ δεσμωτηρίου καὶ διορίσει *μάγιστρον* καὶ *κατεπάνω* Ἰταλίας ὁ ἐπ' ὀλίγον βασιλεύσας Μιχαὴλ Ε' ὁ Καλαφάτης) ἐστασίασεν ἐν Ἰταλίᾳ: ...*ἐκ τῆς Ἰταλικῆς ἀρχῆς ἐπαναστὰς μετὰ τῶν ἐκεῖσε συνόντων στρατιωτῶν Ῥωμαίων καὶ Ἀλβανῶν*...[1].

Γ'— Περὶ τὸ τέλος τῆς Ἱστορίας του, ὅπου ἀφηγεῖται ἐν ἐκτάσει σύγχρονά του γεγονότα, καὶ δὴ τὴν ἀνάρρησιν καὶ ἑδραίωσιν Νικηφόρου τοῦ Βοτανειάτου (1079), εἰς τὸν ὁποῖον καὶ ἀφιεροῖ τὴν «δέλτον» του [2], ὁ Ἀτταλειάτης, ἐξιστορῶν τὰ τῆς ἀνταρσίας τοῦ *δουκὸς* τοῦ Δυρραχίου καὶ *πρωτοπροέδρου* Νικηφόρου τοῦ Βασιλάκη (κατὰ τὰ τέλη 1078 ἢ τὰς ἀρχὰς 1079) [3], γράφει ὅτι οὗτος *στρατιὰν ἐκ πασῶν τῶν ἐπικειμένων ἐκεῖσε χωρῶν συνελέγετο καὶ Φράγκους μεταπεμψάμενος ἐξ Ἰταλίας*· προσθέτει δὲ ὅτι τὸ στράτευμα τοῦ Βασιλάκη, ὁ ὁποῖος ἐβάδιζε κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης, ἦτο πολυάριθμον καὶ ἀξιόμαχον: ...*εἶχε γὰρ καὶ Ῥωμαίων πολλῶν στρατιωτικόν, Βουλγάρων τε καὶ Ἀρβανιτῶν, καὶ οἰκείους ὑπασπιστὰς οὐκ ὀλίγους*...[4].

Ἐπισημαίνομεν ὅτι εἰς μὲν τὰ δύο πρῶτα χωρία ὁ Ἀτταλειάτης χρησιμοποιεῖ τὸν τύπον *Ἀλβανοί*, εἰς δὲ τὸ τρίτον τὸν τύπον *Ἀρβανῖται*. Τὴν διαπίστωσιν ταύτην οὐδεὶς τῶν μέχρι τοῦδε ἐρευνητῶν ἐθεώρησεν ἀξίαν προσοχῆς. Ἀντιθέτως, πάντες παρέκαμψαν ταύτην ἀβασανίστως, θεωροῦντες αὐτονόητον ὅτι ὁ Ἀτταλειάτης χρησιμοποιεῖ ἀδιακρίτως ὁτὲ μὲν τὸν ἕνα τύπον, ὁτὲ δὲ τὸν ἄλλον. Θὰ ἀποδειχθῇ, διὰ μίαν εἰσέτι φοράν, ὅτι εἰς τὰ

ria dei temi Bizantini dell'Italia meridionale, Atti del 3° Congresso Intern. di Studi sull'Alto Medioevo (1956), Spoleto 1958, σελ. 515 (= ἀνατ. 21)· Vera von Falkenhausen, *Untersuchungen über die byzantinische Herrschaft in Süditalien vom 9. bis ins 11. Jahrhundert*, Wiesbaden 1967, σελ. 89 - 92, ἀρ. 46 - 48.

1. Ἀτταλειάτης, σελ. 18₁₇-₂₃. — Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 208, σημ. 2.
2. Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 208, σημ. 1.
3. Αἰκατερίνης Χριστοφιλοπούλου, *Ἐκλογή, ἀναγόρευσις καὶ στέψις τοῦ Βυζαντινοῦ Αὐτοκράτορος* (Πραγματεῖαι Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ΚΘ'/2), Ἀθῆναι 1956, σελ. 123.
4. Ἀτταλειάτης, σελ. 297₂₀-₂₂. — Ξένοι ἐρευνηταί, παρασυρόμενοι ἀπὸ τὸ τρίτον τοῦτο χωρίον τοῦ Ἀτταλειάτου, ὅπου μνημονεύεται ὁ *δοὺξ τοῦ Δυρραχίου* Νικηφόρος ὁ Βασιλάκης, καὶ συγχέοντες τὰ τρία χωρία τοῦ Ἀτταλειάτου (ἀναφερόμενα, ὡς εἴδομεν, εἰς τρία διάφορα πρόσωπα καὶ εἰς γεγονότα ἀπέχοντα χρονικῶς), γράφουν ἀνακριβῶς ὅτι ἐν ἔτει 1043 ἐπανεστάτησεν ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Ἀλβανῶν ὁ δοὺξ τοῦ Δυρραχίου Γεώργιος ὁ Μανιάκης : En 1043, le Duc de Dürres, George Maniakès, s'étant concilié la population locale par des promesses, se leva contre Byzance... (Frashëri, *Histoire d'Albanie*, σελ. 44· πρβλ. *Historia e Shqipërisë*, τόμ. Α', σελ. 176, *Burimë*, σελ. 11).

κείμενα τῶν πηγῶν οὐδὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ τυχαῖον ἢ αὐτονόητον, ἰδίᾳ ὅταν οἱ γράφοντες χρησιμοποιοῦν εἰδικὴν ὁρολογίαν ἢ αἱ λέξεις των ἔχουν τὴν σημασιολογικὴν ἀπόχρωσιν τῆς ἐποχῆς.

Α′

Τὸ πρῶτον χωρίον τοῦ Ἀτταλειάτου χρήζει ἰδιαιτέρας προσοχῆς καὶ εὐρυτέρου σχολιασμοῦ, διὰ νὰ γίνῃ ἐπακριβῶς κατανοητόν. Εἰς τὰς ὀλίγας αὐτὰς γραμμὰς ὁ συγγραφεὺς ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑπαινίσσεται γεγονότα, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν ἐκτενέστερον ἐκτεθειμένα εἰς ἄλλας συγχρόνους πηγάς, ἀφ' ἑτέρου δὲ συμπυκνώνει ἐννοίας καὶ ὅρους, τῶν ὁποίων ἡ στενὴ καὶ κατὰ λέξιν μετάφρασις εἶναι ἀνεπαρκής. Πράγματι, αἱ ὑπάρχουσαι μεταφράσεις, τὰς ὁποίας πρωτίστως (ἂν μὴ ἀποκλειστικῶς) χρησιμοποιοῦν οἱ ξένοι ἐρευνηταί, οὐδόλως εἶναι ἄψογοι, παρέσυραν δὲ καὶ εἰς περαιτέρω παρανοήσεις τοὺς ἀδυνατοῦντας ἢ ἀπαξιοῦντας νὰ προστρέξουν εἰς τὸ πρωτότυπον.

Ἡ λατινικὴ μετάφρασις τοῦ N. Rosenstein [1], ἡ ὁποία συνοδεύει τὸ ἑλληνικὸν κείμενον τοῦ Ἀτταλειάτου εἰς τὴν ἔκδοσιν τῆς Βόννης (σελ. 9), ἔχει ὡς ἑξῆς: ...*cum ipsa insula etiam maxima pars exercitus evanuit Graecis. Verumenimvero etiam priores socii aequales nobis civitatis participes ut etiam eiusdem deorum cultus* [2], *A l b a n i et L a t i n i, quicunque post occidentalem Romam Italicis regionibus adhaerent, hostes maxime inexspectati exstiterunt, postquam per ebrietatem elusit ducem* [3] *eorum, qui tum imperium gessit* [4] *Michael ducas* [5] *Doceianus.*

Ἰδοὺ καὶ ἡ γαλλικὴ μετάφρασις τοῦ H. Grégoire: ...*la politique lâche et honteuse des stratèges qui lui succedèrent* [= à Maniakès] *firent perdre aux Romains* [6] *la grande île, avec la majeure partie de l'armée. Pis*

---

1. Βλ. τὰ προλεγόμενα τοῦ I m m. B e k k e r εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἀτταλειάτου, σελ. XI - XII, καὶ πρβλ. P e r t u s i, *Per la critica del testo*..., σελ. 59, σημ. 1.

2. Ὁ Ἀτταλειάτης ὁμιλεῖ περὶ τῆς αὐτῆς θρησκείας· ἑπομένως eiusdem religionis, οὐχὶ deorum cultus. Ἡ ἀνακριβὴς εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο λατινικὴ μετάφρασις (ἡ ὁποία, πρὸς τοῖς ἄλλοις, μᾶς μεταφέρει εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους τῆς πολυθεΐας) συνετέλεσεν ἴσως καὶ εἰς οὐσιωδεστέρας παρερμηνείας· βλ. κατωτέρω, σελ. 215, σημ. 1.

3. Εἰς κείμενον Βυζαντινοῦ συγγραφέως ἔπρεπε νὰ ἀποφευχθῇ ἡ ἀπόδοσις τῆς λέξεως *ἄρχων* διὰ τῆς λέξεως dux, ἐφ' ὅσον καὶ παρὰ Βυζαντινοῖς ἦτο ἐν χρήσει ἡ λ. *δούξ*.

4. Ἡ φράσις qui tum imperium gessit ἀφήνει εὐρέα περιθώρια εἰς παρανοήσεις, ἐνῷ ὁ Ἀτταλειάτης ὁμιλεῖ περὶ *τοῦ τότε τὴν στρατηγίαν* (= τὴν *στρατηγίδα* = τὸ *κατεπανᾶτον* τῆς Ἰταλίας) *ἰθύνοντος*.

5. Ὁ Ἀτταλειάτης ὁμιλεῖ περὶ Μιχαὴλ *δουκὸς* καὶ οὐχὶ περὶ Μιχαὴλ Δούκα· ἑπομένως Michael dux, οὐχὶ ducas. Εἰς τὸ αὐτὸ σφάλμα ὑπέπεσε καὶ ὁ S t o j k o v, περὶ οὗ βλ. κατωτέρω, σελ. 248 κἑ.

6. Ἀμφίβολον εἶναι ἂν οἱ *Ρωμαῖοι* τῶν Βυζαντινῶν κειμένων πρέπει πάντοτε νὰ

encore: nos ex-alliés, ceux qui, hier encore, étaient citoyens de notre empire, et dont la religion était la nôtre, les Albanais et les Latins qui, du côté de la Rome occidentale, sont voisins de l'Italie, devinrent nos ennemis, de la manière la plus paradoxale, le duc Michel Dokeianos, qui occupait alors les fonctions du stratège, ayant outragé le chef de ces troupes auxiliaires [1].

Ὡς πρὸς τὸ κύριον θέμα τῆς παρούσης μελέτης, παρατηροῦμεν ὅτι οἱ *Ἀλβανοὶ* τοῦ Ἀτταλειάτου εἰς μὲν τὴν λατινικὴν μετάφρασιν ἀποδίδονται (ὀρθότατα, καθ' ἡμᾶς) διὰ τοῦ *Albani* (καὶ οὐχὶ Albanenses) [2], εἰς δὲ τὴν γαλλικὴν διὰ τοῦ *Albanais*, ὡς ἐὰν ἦτο αὐτονόητον ἢ ἀποδεδειγμένον ὅτι ὁ Ἀτταλειάτης ἐννοεῖ ἐνταῦθα τοὺς ὁμωνύμους πληθυσμοὺς τῆς Βαλκανικῆς. Προεκτείνων δὲ τὴν αὐθαίρετον ἑρμηνείαν του ὁ Grégoire εἰσάγει εἰς τὸ κείμενον στοιχεῖα τὰ ὁποῖα δὲν ὑπάρχουν εἰς τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον: Ὁ Ἀτταλειάτης ὁμιλεῖ περὶ *συμμάχων* (λαῶν, ὡς θὰ δειχθῇ κατωτέρω) καὶ μνημονεύει *τὸν ἄρχοντα τούτων*, χωρὶς περαιτέρω προσδιορισμοὺς (ὁ Σκυλίτσης, ἀναφερόμενος εἰς τὰ αὐτὰ πρόσωπα καὶ πράγματα, γράφει, ὡς θὰ ἴδωμεν, *τὸν ἡγεμόνα τούτων*). Ὁ Grégoire ἀποδίδει ὀρθῶς τὴν λέξιν *σύμμαχοι* διὰ τοῦ *alliés* (ἐνῷ ἄλλοι εὗρον ἐξυπηρετικώτερον τῆς αὐθαιρέτου ἑρμηνείας των τὸ combattants = συμπολεμισταί [3]), εἰς τὸ τέλος τῆς φράσεως ὅμως μετέβαλε τοὺς *συμμάχους* (λαοὺς) εἰς ἐπικουρικὰ στρατιωτικὰ σώματα (troupes auxiliaires) τοῦ Βυζαντινοῦ στρατεύματος. Ἡ φράσις *τὸν ἄρχοντα τούτων* (= τῶν συμμάχων), ἀντὶ νὰ μεταφρασθῇ leur chef ἁπλῶς (ἢ leur gouverneur), μεταφράζεται καὶ συμπληροῦται αὐθαιρέτως: *le chef de ces troupes auxiliaires*. Οὕτω, μετὰ τὴν ἀπόδοσιν τῆς λέξεως *Ἀλβανοὶ* διὰ τοῦ *Albanais*, παρέχεται ἡ ἐντύπωσις ὅτι ὁ Ἀτταλειάτης οὐδὲν ἄλλο ὑπονοεῖ ἢ ἠδύνατο νὰ ὑπονοῇ ἐνταῦθα, εἰμὴ στρατιώτας ἢ μισθοφόρους στρατολογηθέντας μεταξὺ τῶν ὁμωνύμων πληθυσμῶν τῆς Βαλκανικῆς, ἀποτελοῦντας ἴδιον σῶμα ἐντὸς τῶν κόλπων τοῦ Βυζαντινοῦ στρατεύματος καὶ ὁδηγηθέντας εἰς Ἰταλίαν ἐκ τῆς Βαλκανικῆς. Πάντα ταῦτα ὅμως, καὶ ὀρθὰ ἐὰν ἦσαν, ἀποτελοῦν εἰκασίας,

---

ἀποδίδωνται διὰ τοῦ λατινικοῦ Romani καὶ τοῦ γαλλικοῦ Romains. Εἰς τὴν λατινικὴν μετάφρασιν τοῦ Ἀτταλειάτου οἱ *Ρωμαῖοι* ἀποδίδονται, ὡς εἴδομεν, διὰ τοῦ *Graeci*, οὕτω δὲ ἀποφεύγονται αἱ συγχύσεις.

1. Michel Attaliatès, *Histoire*, γαλλικὴ μετάφρασις ὑπὸ H. Grégoire, ἐν Byzantion 28 (1958), σελ. 328.

2. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι εἰς τὴν λατινικὴν μετάφρασιν τῆς ἐκδόσεως Βόννης οἱ *Ἀλβανοὶ* τῶν δύο πρώτων χωρίων τοῦ Ἀτταλειάτου ἀποδίδονται διὰ τοῦ *Albani*, οἱ δὲ *Ἀρβανῖται* τοῦ τρίτου χωρίου διὰ τοῦ *Albanitae* (sic). Εἰς δὲ τὸ εὑρετήριον τῆς ἐκδόσεως (σελ. 328 : Index historicus) ἀναγράφονται κεχωρισμένως (χωρὶς κἂν νὰ συσχετίζωνται δι' ἀλληλοπαραπομπῶν τὰ δύο λήμματα) οἱ *Albani* τῶν δύο πρώτων χωρίων καὶ οἱ *Arbanitae* (sic) τοῦ τρίτου. Ἀλλ' εἰς ταῦτα οὐδεὶς μέχρι τοῦδε ἐπέστησε τὴν προσοχήν του.

3. Ducellier, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 357.

τὰς ὁποίας ὁ μεταφραστὴς δὲν ἐδικαιοῦτο νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν Ἀτταλειάτην.

Δεδομένου ὅτι ἡ γαλλικὴ αὕτη μετάφρασις, ὀφειλομένη εἰς διαπρεπῆ βυζαντινολόγον, θεωρεῖται ὡς αὐθεντικὴ ἑρμηνεία τοῦ σημαντικοῦ τούτου χωρίου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἀτταλειάτου, οἱ δὲ πραγματευόμενοι τὰ σχετικὰ ζητήματα ἀδυνατοῦν ἢ ἀπαξιοῦν νὰ προστρέξουν εἰς τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον, δὲν εἶναι ἄσκοπος καὶ ὁ περαιτέρω ἔλεγχος αὐτῆς.

Εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον τοῦ Ἀτταλειάτου ὁ Grégoire προτείνει ὅπως ἡ φράσις *μετὰ τὴν ἑσπερίαν Ῥώμην* διορθωθῇ *κατὰ τὴν ἑ. Ῥ.* Ἀλλ' εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ διαπρεπὴς βυζαντινολόγος οὐδόλως συνέλαβε τὸ νόημα τῆς φράσεως τοῦ Ἀτταλειάτου. Ἄλλωστε, παρὰ τὴν προτεινομένην διόρθωσιν, ἡ δυσνόητος φράσις τοῦ Ἀτταλειάτου κατέστη εἰς τὴν γαλλικὴν μετάφρασιν ἀκατανόητος: «...qui, du côté de la Rome occidentale, sont voisins de l'Italie». Οὐδεὶς βεβαίως δύναται νὰ ἐννοήσῃ ποῦ κατοικοῦν «οἱ πρὸς τὸ μέρος τῆς Ρώμης γείτονες τῆς Ἰταλίας»! Ἀλλ' ὁ Ἀτταλειάτης δὲν γράφει ὅτι sont voisins de l'Italie· γράφει ὅτι οὗτοι *πλησιάζουσι* (= γειτνιάζουν) *τοῖς Ἰταλικοῖς μέρεσι* (= regionibus italicis, κατὰ τὴν λατινικὴν μετάφρασιν). Θὰ ἀποδειχθῇ δὲ ὅτι οὐχὶ ἄνευ λόγου ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐνταῦθα ὁ ὅρος *Ἰταλικὰ μέρη*.

Πράγματι, οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς, ἀκολουθοῦντες τοὺς ἀρχαίους, χρησιμοποιοῦν τὸν γεωγραφικὸν ὅρον *Ἰταλία* πρὸς δήλωσιν τῆς χερσονήσου τῶν Ἀπεννίνων ἀπὸ τῶν Ἄλπεων μέχρι τῆς Σικελίας· συχνάκις ὅμως ἡ ἔκτασις τὴν ὁποίαν καλύπτει τὸ ὄνομα *Ἰταλία*, ὡς γεωγραφικὸς ἢ διοικητικὸς ὅρος, ποικίλλει. Οὕτω π.χ. ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος γράφει ὅτι καὶ ἡ Δαλματία «τῆς Ἰταλίας ἐστὶ χώρα» [1], ἀλλαχοῦ δὲ σημειοῖ: «Ἱσπανίαι δύο τῆς Ἰταλίας ἐπαρχίαι» [2], ἐνῷ παραλλήλως ἄλλα ὅρια ἔχει ὑπ' ὄψιν ὅταν μνημονεύῃ τὸ «ῥηγᾶτον τῆς Ἰταλίας» [3]. Ὀλίγα ὅμως ἔτη βραδύτερον, ὅταν πλέον ἔχει συσταθῇ τὸ Βυζαντινὸν *κατεπανᾶτον τῆς Ἰταλίας* (969 - 1071), ὁ ὅρος *Ἰταλία* δηλοῖ διὰ τοὺς Βυζαντινοὺς συγκεκριμένην καὶ περιωρισμένην διοικητικὴν περιφέρειαν. Ὁ ὅρος *Ἰταλία* δὲν ἐκάλυπτε πλέον ὁλόκληρον τὴν Ἰταλικὴν χερσόνησον, ἀλλ' οὐδὲ κἂν ὁλόκληρον τὴν ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν κατεχομένην Κάτω Ἰταλίαν [4]. Πράγματι, τὸ μνημονευόμενον εἴς τινας τῶν πηγῶν *θέμα Ἰταλίας* συμπίπτει συνήθως πρὸς τὸ *θέμα Λαγουβαρδίας* [5], διακρινόμενον οὐχὶ μόνον ἀπὸ τὸ *θέμα Σικελίας*, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ

---

1. *Περὶ θεμάτων*, 9_{35} (ἐκδ. Pertusi, σελ. 94).
2. *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν*, 24_{3} (ἐκδ. Moravcsik, σελ. 102).
3. Αὐτόθι, 28_{41} (ἐκδ. Moravcsik, σελ. 120· πρβλ. 26_{2} καὶ 26_{66}).
4. Pertusi, *Contributi*, σελ. 512 - 517 (= ἀνατύπου 18 - 23). — Falkenhausen, *Untersuchungen*, σελ. 45 κέ. καὶ 167 - 187.
5. L.-R. Ménager, *Les actes latins de S. Maria di Messina*, Παλέρμον 1963, σελ. 30. — Falkenhausen, *Untersuchungen*, σελ. 49. — Περὶ τοῦ χρόνου

θέμα Καλαβρίας καὶ τὸ *θέμα Λουκανίας* [1]. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ἀκόμη καὶ εἰς ἀφηγηματικὰς ἱστορικὰς πηγάς, ἁγιολογικὰ καὶ ἄλλα κείμενα, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν τηρεῖται πάντοτε ἡ ἀκριβὴς διοικητικὴ ὁρολογία τῆς ἐποχῆς, γίνεται ἀντιδιαστολή, οὐχὶ μόνον μεταξὺ *Ἰταλίας* καὶ *Σικελίας*, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ *Ἰταλίας* καὶ *Καλαβρίας* [2]. Σύγχρονος τοῦ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτου ὁ Μιχαὴλ Ψελλός, ἱστορῶν τὴν αὐτὴν χρονικὴν περίοδον (976 - 1078), ὅταν ὁμιλῇ περὶ τῆς ἀποστολῆς καὶ τῆς δράσεως τοῦ Μανιάκη εἰς Ἰταλίαν, σπεύδει νὰ διευκρινήσῃ: *λέγω δὲ νῦν Ἰταλίαν οὐ τὴν ἀκτὴν ξύμπασαν, ἀλλὰ μόνον δὴ τὸ πρὸς ἡμᾶς τμῆμα, τὸ κοινὸν ἰδιωσάμενον ὄνομα* [3].

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω, εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Ἀτταλειάτης, ἐπιθυμῶν νὰ ἀκριβολογήσῃ, ἀπέφυγε νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸν ὅρον *Ἰταλία*, προτιμήσας νὰ προσδιορίσῃ τὴν περιοχήν, τὴν ὁποίαν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς Ἱστορίας του ὑπονοεῖ, διὰ τῶν λέξεων *Ἰταλικὰ μέρη*. Διὰ τῶν λέξεων τούτων νοοῦνται προφανῶς τὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν κατεχόμενα ἰταλικὰ ἐδάφη. Νομίζω ὅμως ὅτι καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ὁ Ἀτταλειάτης δὲν χρησιμοποιεῖ περιφραστικὴν διατύπωσιν ἰδικῆς του ἐπινοήσεως, ἀλλὰ ἀντλεῖ τὸ λεκτικόν του ἀπὸ τὴν διοικητικὴν καὶ στρατιωτικὴν ὁρολογίαν τῆς ἐποχῆς. Ὑπενθυμίζω ὅτι ἡ λέξις *μέρος* (τὸ), καὶ κατὰ πληθυντικὸν *τὰ μέρη*, εἶναι παρὰ Βυζαντινοῖς καὶ ὅροι μὲ εἰδικὸν περιεχόμενον. Οὕτω π.χ. ὑπάρχει, μεταξὺ τῶν ἄλλων, ὁ εἰδικὸς ὅρος *μέρος* ἢ *μέρη* πρὸς δήλωσιν συγκεκριμένης στρατιωτικῆς μονάδος, τῆς ἄλλως λεγομένης *τούρμας* (τῆς ὁποίας ὁ διοικητὴς ὀνομάζεται *μεράρχης* ἢ *τουρμάρχης*) [4]. Ὑπάρχουν ὅμως ἐπίσης — σχετικοὶ ἢ ἄσχετοι πρὸς τὴν ἀνωτέρω εἰδικὴν σημασίαν τῆς λ. *μέρος* — καὶ οἱ ὅροι *κατωτικὰ μέρη* καὶ *ἀνατολικὰ μέρη*. Ἔχει ἐπισημανθῆ ὅτι ὑπὸ τὸν ὅρον *κατωτικὰ μέρη* νοοῦνται δύο θέματα, τὸ θέμα Ἑλλάδος καὶ τὸ θέμα Πελοποννήσου [5]. Εἶναι προφανὲς ὅτι

τῆς ἱδρύσεως τοῦ θέματος Λογγιβαρδίας (μεταξὺ 886 καὶ 891) βλ. N. Oikonomidès, *Constantin VII Porphyrogénète et les thèmes de Céphalonie et de Longobardie*, REB 23 (1965), σελ. 118 - 123.

1. Falkenhausen, *Untersuchungen*, σελ. 63 - 73. — Παραστατικὸν χάρτην τῶν Βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν τῆς Κάτω Ἰταλίας (Λογγοβαρδίας, Λουκανίας, Καλαβρίας κλπ.) καὶ νέα στοιχεῖα περὶ τῆς διοικητικῆς διαιρέσεως αὐτῶν παρέχει ὁ A. Guillou, *La Lucanie byzantine; étude de géographie historique*, Byzantion 35 (1965), σελ. 119 - 149.

2. Falkenhausen, *Untersuchungen*, σελ. 47, σημ. 357, σελ. 83 (ἀρ. 31). — Pertusi, *Contributi*, σελ. 510 (= ἀνατύπ. 16).

3. Μιχαὴλ Ψελλοῦ, *Χρονογραφία*, βιβλ. Ϛʹ, κεφ. 78 (ἔκδ. Renauld, τόμ. Βʹ, σελ. 24-6). Τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦτο χωρίον τοῦ Ψελλοῦ διέλαθε τὴν προσοχὴν τῶν πραγματευθέντων περὶ τοῦ ὅρου *Ἰταλία*.

4. J. Bury, *The Imperial Administrative System*, σελ. 41 - 42 καὶ 61, σημ. 2. Glykatzi-Ahrweiler, *Administration*, σελ. 3 καὶ σελ. 66, σημ. 3.

5. Glykatzi-Ahrweiler, *Administration*, σελ. 77 καὶ 84. — P. Cha-

καὶ ὑπὸ τὸν ὅρον *ἀνατολικὰ μέρη* νοοῦνται πλείονα τοῦ ἑνὸς θέματα: Εἰς κείμενον τοῦ ΙΒ' - ΙΓ' αἰῶνος ἀναγινώσκομεν: «τῶν ἐν τοῖς *ἀνατολικοῖς μέρεσι* θεμάτων, Χαλδίαν φημὶ καὶ Κολωνίαν» [1]. Εἰδικὴ ἔρευνα πιθανὸν νὰ ἐπισημάνῃ καὶ ἄλλους παρομοίους ὅρους. Πρὸς τὸ παρὸν δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν εἰς τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα καὶ τὰ *Ἰταλικὰ μέρη*, ὅρον τὸν ὁποῖον χρησιμοποιεῖ ἐνταῦθα ὁ Ἀτταλειάτης, καὶ νὰ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ὁ ὅρος ἐχρησιμοποιήθη πρὸς δήλωσιν περιοχῆς εὐρυτέρας τοῦ ἑνὸς θέματος, ἤτοι πρὸς δήλωσιν πασῶν τῶν ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ Βυζαντινῶν κτήσεων (Λογγιβαρδίας, Καλαβρίας κλπ.) [2].

Κατὰ ταῦτα τὸ κείμενον τοῦ Ἀτταλειάτου καθίσταται σαφές, ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἀκριβολογεῖ καὶ ὅτι τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς χωρίον οὐδαμοῦ χρήζει διορθώσεως. Ὁ συγγραφεὺς προσδιορίζει ὅτι οἱ περὶ ὧν ὁ λόγος *σύμμαχοι* κατῴκουν μεταξὺ Ρώμης καὶ Σικελίας ἢ μεταξὺ Ρώμης καὶ Ἀπουλίας, πάντως *μετὰ τὴν Ρώμην* (= νοτίως τῆς Ρώμης), γειτνιάζοντες πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν κατεχόμενα Ἰταλικὰ ἐδάφη.

Ἀλλ' ἂς ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ κείμενον τοῦ Ἀτταλειάτου: Ἕνεκα τῆς κακῆς συμπεριφορᾶς τῶν Βυζαντινῶν — γράφει ὁ Ἀτταλειάτης — ἡ νῆσος Σικελία καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ στρατεύματος ἀπωλέσθησαν. Ἐπὶ πλέον δὲ καὶ οἱ ἄλλοτε σύμμαχοι (ἡμῶν τῶν Βυζαντινῶν) καὶ συμμέτοχοι μεθ' ἡμῶν εἰς πολιτικὰ δικαιώματα καὶ ὁμόθρησκοι πρὸς ἡμᾶς, Ἀλβανοὶ καὶ Λατῖνοι, ὅσοι μετὰ τὴν ἐν τῇ Δύσει Ρώμην γειτνιάζουν πρὸς τὰ (ὑπὸ τὴν Βυζαντινὴν ἐπικράτειαν) Ἰταλικὰ ἐδάφη, κατέστησαν παραλογώτατοι ἐχθροὶ (ἡμῶν τῶν Βυζαντινῶν), ἐπειδὴ συμπεριεφέρθη προσβλητικῶς πρὸς τὸν *ἄρχοντα* αὐτῶν ὁ τότε ἐπὶ κεφαλῆς τῆς (Βυζαντινῆς) *στρατηγίας* (τῆς Ἰταλίας) Μιχαὴλ *δοὺξ* ὁ Δοκειανός.

Κατὰ τὰ δεδομένα λοιπόν, τὰ ὁποῖα αὐτὸς οὗτος ὁ συγγραφεὺς παρέχει εἰς τὰς ὀλίγας ταύτας γραμμάς, οἱ μνημονευόμενοι ἐνταῦθα *Ἀλβανοὶ* καὶ *Λατῖνοι*

ranis, *Observations on the History of Greece during the Early Middle Ages*, Balkan Studies 11 (1970), σελ. 1 - 34 (ἰδίᾳ σελ. 5 - 6).

1. Ἀ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, *K'istorii Trapezunta (Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν Τραπεζοῦντος — 1 Θεόδωρος Γαβρᾶς)*, Viz.Vrem. 12 (1905), σελ. 135. — Πρβλ. Glykatzi-Ahrweiler, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 80, σημ. 1.

2. Ὁ Ducellier, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 357, σημ. 19, παρανοῶν τὸ κείμενον τοῦ Ἀτταλειάτου, ὑποστηρίζει ὅτι τὰ *Ἰταλικὰ μέρη* τοῦ χωρίου τούτου εἶναι αἱ χῶραι τῆς Ἰταλίας αἱ κείμεναι μεταξὺ τῆς Ρώμης καὶ τῶν εἰς τὰ νότια τῆς χερσονήσου Βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν : «Il faut donc entendre par *Ἰταλικὰ μέρη* le vaste ensemble de l'Italie lombarde, précisément située entre les provinces byzantines et Rome».

α΄) ἦσαν ἐγκατεστημένοι εἰς συγκεκριμένην περιοχὴν τῆς Νοτίου Ἰταλίας·
β΄) ἦσαν *σύμμαχοι* τῶν Βυζαντινῶν·
γ΄) ἐτύγχανον *ἰσοπολιτείας*·
δ΄) ἦσαν ὁμόθρησκοι τῶν Βυζαντινῶν, ἤτοι ἀνῆκον εἰς τὴν παράταξιν τῶν χριστιανῶν, ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τοὺς ἀλλοθρήσκους Σαρακηνούς [1]·
ε΄) ἐτέλουν ὑπὸ ἴδιον *ἄρχοντα*·
ς΄) κατέστησαν μετὰ ταῦτα *παραλογώτατοι πολέμιοι* τῶν Βυζαντινῶν.

Τὰ δεδομένα ταῦτα οὐδόλως ἐπιτρέπουν νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ κείμενον ἀναφέρεται εἰς στρατιώτας ὑπηρετοῦντας ἐντὸς τῶν τάξεων τοῦ Βυζαντινοῦ στρατεύματος ἢ ὅτι ἀναφέρεται εἰς ἐπικουρικὰ στρατιωτικὰ σώματα (troupes auxiliaires, κατὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ Grégoire) μισθοφόρων ἢ «συμμάχων». Ὁ Ἀτταλειάτης δὲν ὁμιλεῖ περὶ στασιασάντων στρατιωτῶν, ἀλλὰ περὶ συμμάχων λαῶν μεταβληθέντων εἰς πεισματώδεις ἐχθρούς. Οἱ ἐν λόγῳ «σύμμαχοι», *Ἀλβανοὶ* καὶ *Λατῖνοι*, δὲν ἦσαν ἁπλῶς περιφερόμενοι πολεμισταί, ἀλλὰ πληθυσμοὶ ἐγκατεστημένοι εἰς ὡρισμένην περιοχὴν τῆς Κάτω Ἰταλίας, ὑπὸ ἴδιον ἡγεμόνα κτλ.

Ὅθεν, ἀβασανίστως ἐθεωρήθη ὡς αὐτονόητον ὅτι οἱ *Ἀλβανοὶ* τοῦ χωρίου

1. Ὁ Ἀτταλειάτης ὁμιλεῖ περὶ *θρησκείας* καὶ οὐχὶ περὶ *λατρείας* (πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 210, σημ. 2) ἢ περὶ *δόγματος*· ἑπομένως χαρακτηρίζει τοὺς ἐν λόγῳ λαοὺς *ὁμοθρήσκους* καὶ οὐχὶ *ὁμοδόξους*. Εἶναι δὲ προφανὲς ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἐνταῦθα οὐδὲν ἄλλο ἤθελε νὰ τονίσῃ, εἰμὴ μόνον ὅτι οἱ ἐν λόγῳ λαοὶ ἦσαν ὁμόθρησκοι τῶν Βυζαντινῶν, καί, ἑπομένως ἡ θέσις των ἦτο εἰς τὸ κοινὸν στρατόπεδον τῶν Χριστιανῶν διὰ τὴν ἀπὸ κοινοῦ ἀντιμετώπισιν τῶν ἀλλοθρήσκων Σαρακηνῶν. Οὐδένα λόγον εἶχε νὰ ἀντιδιαστείλῃ ὀρθοδόξους χριστιανοὺς πρὸς τυχὸν ἑτεροδόξους. Δὲν ὑπῆρχεν ἄλλωστε τὴν ἐποχὴν ἐκείνην (πρὸ τοῦ σχίσματος τῶν Ἐκκλησιῶν) ἡ διάκρισις μεταξὺ τῶν *ὀρθοδόξων* τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῶν *ρωμαιοκαθολικῶν* τῆς Δύσεως. Ὅθεν ἀποτελεῖ ἀδικαιολόγητον παρερμηνείαν καὶ ἱστορικὸν ἀναχρονισμὸν ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι ὁ Ἀτταλειάτης ἐνταῦθα χαρακτηρίζει τοὺς ἐν λόγῳ λαοὺς ὡς ἀνήκοντας εἰς τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν τῆς Ἀνατολῆς. Ἐν τούτοις, ὁ Ducellier, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 357, ἑρμηνεύων τὸ χωρίον τοῦ Ἀτταλειάτου, εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο γράφει : «Quant à l'identité de croyance, il semble bien qu'Attaleiatès insinue ici que les Albanais avaient adopté le christianisme sous sa forme orthodoxe; à tout le moins, ce texte prouve que la conversion des Albanais était alors chose faite ou en voie de l'être». Καὶ ἐν ὑποσημειώσει (σελ. 357, σημ. 22) προσθέτει : «On peut en effet observer que le membre de phrase *ὡς καὶ αὐτῆς τῆς θρησκείας*, qui marque une forte insistance, indique le désir d'Attaleiatès de souligner une plus intime communauté de sentiments, compréhensible dans le cas d'une adoption de l'Orthodoxie par les Albanais» [αἱ ὑπογραμμίσεις ἰδικαί μου]. Ἀλλ' οἱ ἀβάσιμοι οὗτοι συλλογισμοὶ εἶναι φανερὸν ποῦ κατατείνουν : Νὰ ἐνισχύσουν τὴν ἄποψιν ὅτι πρόκειται περὶ πληθυσμῶν τῆς Βαλκανικῆς, ἀνηκόντων εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἀνατολῆς, ἑπομένως περὶ Ἀλβανῶν ὁδηγηθέντων εἰς Ἰταλίαν, κτλ. κτλ.

τούτου προέρχονται ἐκ τῆς ἐντεῦθεν τοῦ Ἀδριατικοῦ πελάγους χώρας, τῆς γνωστῆς μετέπειτα ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀλβανία.

Ὅσοι ἐδέχθησαν ἢ δέχονται τὴν ἄποψιν ταύτην — καὶ εἶναι τὸ σύνολον τῶν μέχρι τοῦδε ἀσχοληθέντων εἰδικῶς μὲ τὸ θέμα — δὲν ἐθεώρησαν ἀναγκαῖον νὰ δώσουν μίαν τεκμηριωμένην καὶ πειστικὴν ἐξήγησιν διὰ τὸ πῶς εὑρέθησαν Ἀρβανῖται τῆς Βαλκανικῆς εἰς Κάτω Ἰταλίαν περὶ τὸ ἔτος 1040. Ἐξ ὅσων ὅμως γράφουν συνάγεται ὅτι δέχονται μίαν ἐκ τῶν δύο ἐξηγήσεων:

α΄) Οἱ μὲν θεωροῦν αὐτονόητον ὅτι οἱ *Ἀλβανοὶ* οὗτοι εἶχον στρατολογηθῆ ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Μανιάκη ἢ εἶχον ἀκολουθήσει τοῦτον ὡς μισθοφόροι καὶ διεπεραιώθησαν μετὰ τῶν Βυζαντινῶν στρατευμάτων ἐκ τῆς Βαλκανικῆς εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἀλλ' ἤδη ἀπεδείχθη ὅτι ἡ ἄποψις αὕτη δὲν εὐσταθεῖ, διότι ὁ Ἀτταλειάτης δὲν ὁμιλεῖ περὶ στρατιωτικῶν μονάδων ἢ περὶ στασιασάντων στρατιωτῶν, ἀλλὰ περὶ πληθυσμῶν οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἤδη ἐγκατεστημένοι ἐν Ἰταλίᾳ.

Ἄλλωστε, ἐὰν εἶχε γίνει ἰδιαζόντως εὐρεῖα στρατολογία εἰς τὸ θέμα Δυρραχίου, ἐὰν εἶχον συγκροτηθῆ εἰδικὰ στρατιωτικὰ σώματα ἀποτελούμενα ἀπὸ συμπαγεῖς Ἀλβανικοὺς πληθυσμούς, ὥστε νὰ διακρίνωνται ὡς *Ἀλβανοὶ* ἐντὸς τοῦ Βυζαντινοῦ στρατεύματος, τὸ γεγονὸς τοῦτο θὰ ἐμνημονεύετο ρητῶς ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν πηγῶν καὶ ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Ἀτταλειάτου. Εἶναι γνωστὸν ὅτι συνήθως μνημονεύονται ἰδιαιτέρως εἰς τὰς πηγὰς τὰ εἰδικὰ στρατιωτικὰ σώματα, τὰ ἀποτελούμενα ἀπὸ ξένους λαούς, ἢ τὰ «τάγματα», τὰ συγκεκροτημένα ἐκ πολεμιστῶν μιᾶς μόνης ἐθνότητος, ὅπως μνημονεύονται μὲ τὰς ἀντιστοίχους ὀνομασίας των καὶ τὰ προερχόμενα ἐξ ἑνὸς μόνον θέματος ἢ ἐκ μιᾶς ὡρισμένης γεωγραφικῆς ἢ διοικητικῆς περιοχῆς (Βάραγγοι, Ρώς, Φράγγοι, Ἰγγλῖνοι, Βούλγαροι κλπ., ἀλλὰ καὶ Θρᾷκες, Θετταλοί, Ἀρμένιοι, Καππαδόκαι, Χαρσιανῖται, Φρύγες, κλπ.)[1]. Τοιαύτης εἰδικῆς μνείας τυγχάνουν καὶ οἱ *Ἀρβανῖται* (καὶ οὐχὶ *Ἀλβανοί*), ὀλίγον βραδύτερον, ὡς θὰ ἴδωμεν, καὶ οὐχὶ ἐν Ἰταλίᾳ, ἀλλὰ πλησίον τῆς χώρας των, ἐν τῇ Βαλκανικῇ[2]. Ἑπομένως, ἐὰν καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς στρατιᾶς τοῦ Μανιάκη εἶχε συμβῆ τοιοῦτόν τι, τοῦτο θὰ ἐμνημονεύετο, ἐφ' ὅσον μάλιστα εἰδικὸς λόγος γίνεται περὶ τῶν «συμμάχων» τούτων *Ἀλβανῶν* τῆς Κάτω Ἰταλίας.

Δὲν πρέπει δὲ νὰ παρασυρθῶμεν ἀπὸ τὸ δεύτερον χωρίον τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἀτταλειάτου (βλ. ἀνωτέρω, σελ. 209, § Β΄), ἔνθα λέγεται ὅτι ὁ Μανιάκης, ἀποστατήσας βραδύτερον (1043) ἐν Ἰταλίᾳ, συνέλεξεν ἐκεῖ στράτευμα «Ῥω-

---

1. Glykatzi-Ahrweiler, *Administration*, σελ. 34 - 35. — Πρβλ. καὶ ἐνταῦθα, σελ. 219, σημ. 2, ἔνθα ἀπαριθμοῦνται τάγματα Ὀψικίου, Θρακησίων, Πισσίδαι, Λυκάονες, κλπ.

2. Πρβλ. Glykatzi-Ahrweiler, *Administration*, σελ. 34.

μαίων» καὶ «Ἀλβανῶν» διὰ νὰ βαδίσῃ κατὰ τοῦ Βυζαντίου. Δὲν πρόκειται περὶ *Ἀρβανιτῶν* τοὺς ὁποίους εἶχε δῆθεν μεταφέρει ὁ ἴδιος ἐκ τῆς Βαλκανικῆς εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἀλλὰ περὶ τῶν *Ἀλβανῶν* τοὺς ὁποίους εἶχεν εὕρει ἐγκατεστημένους ἤδη ἐκεῖ καὶ τοὺς ὁποίους εἶχε προσεταιρισθῆ ὡς «συμμάχους» καὶ κατὰ τὰς προγενεστέρας ἐπιχειρήσεις τῶν ἐτῶν 1038 - 1040. Τῶν πληθυσμῶν δὲ τούτων, οἱ ὁποῖοι παρ' Ἀτταλειάτῃ φέρονται ὑπὸ τὸ ὄνομα *Ἀλβανοί*, δὲν ἔχει προσδιορισθῆ εἰσέτι ἡ ἐθνικότης.

β') Ἄλλοι, θεωροῦντες ὡς αὐτονόητον πάντοτε ὅτι οἱ *Ἀλβανοὶ* τοῦ Ἀτταλειάτου εἶναι Ἀρβανῖται ἐκ τῆς Βαλκανικῆς, ἀφήνουν νὰ ὑπονοηθῇ ὅτι δέχονται οὐχὶ μόνον τὴν μεταφορὰν ὑπὸ τοῦ Μανιάκη στρατιωτῶν ἐξ Ἀλβανίας, ἀλλὰ καὶ προϋπαρχούσας ἤδη ἐγκαταστάσεις Ἀρβανιτῶν ἐν Ἰταλίᾳ. Τοῦτο ὅμως ἀποτελεῖ ἱστορικὸν ἀναχρονισμόν. Εἶναι γνωστόν, βεβαίως, ὅτι Ἀλβανικὰ φῦλα καὶ Ἀλβανόφωνοι ἐκ τῶν χωρῶν τῆς Βαλκανικῆς κατέφυγον καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἔνθα ἀπετέλεσαν — καὶ ἐν μέρει ἀποτελοῦν ἀκόμη — συμπαγεῖς ἐθνικὰς νησῖδας, ἀλλ' αἱ τοιαῦται μεταναστεύσεις καὶ ἐγκαταστάσεις ἀρχίζουν μόλις ἀπὸ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος [1]. Προηγουμένως, καὶ μάλιστα πρὸ τῶν ἐτῶν 1038 - 1040, οὐδαμοῦ μαρτυρεῖται τοιαύτη ὁμαδικὴ μετανάστευσις ἢ μεταφορὰ καὶ ἐγκατάστασις τοιούτων πληθυσμῶν ἐκ τῆς Βαλκανικῆς εἰς τὴν Ἰταλίαν. Οἱ παρ' Ἀτταλειάτῃ μνημονευόμενοι *Ἀλβανοὶ* εἶναι προφανῶς πολυπληθεῖς καὶ συμπαγεῖς πληθυσμοί, ὠργανωμένοι ὑπὸ ἴδιον ἡγεμόνα κτλ., ὑπολογίσιμοι ὡς σύμμαχοι καὶ ἐξ ἴσου, ἂν μὴ περισσότερον, ὑπολογίσιμοι ὡς ἐχθροί, λαὸς ὁ ὁποῖος διεξήγαγεν εὐρείας ἐκτάσεως πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις κατὰ τῶν Βυζαντινῶν. Ἐὰν οἱ *Ἀλβανοὶ* οὗτοι ἦσαν Ἀρβανῖται, ἔπρεπε νὰ εἶχον προηγηθῆ εὐρείας ἐκτάσεως μεταναστεύσεις καὶ ἐγκαταστάσεις εἰς Ἰταλίαν Ἀλβανικῶν φύλων ἐκ τῆς Βαλκανικῆς, τοιοῦτον δὲ γεγονὸς θὰ ἦτο περίεργον νὰ μείνῃ ἀμνημόνευτον εἰς τὰς ἱστορικὰς πηγάς, Βυζαντινὰς καὶ δυτικάς, αἱ ὁποῖαι διὰ μακρῶν ἀσχολοῦνται μὲ τὸ *κατεπανᾶτον* τῆς Ἰταλίας καὶ τὰς ἐκεῖ — ἐπὶ ἕνα ὁλόκληρον αἰῶνα — πολεμικὰς συγκρούσεις Βυζαντινῶν, Σαρακηνῶν, Νορμανδῶν κλπ. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἀφθονία ἱστορικῶν πηγῶν δὲν περιορίζεται εἰς τὴν περίοδον τοῦ *κατεπανάτου* (969 - 1071). Καὶ διὰ τὰς ἀμέσως προγενεστέρας ἱστορικὰς περιόδους εἴμεθα ἐπαρκῶς πληροφορημένοι. Περὶ τὰ μέσα τοῦ Ι' αἰῶνος ὁ Βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, συντάσσων τὰ γνωστὰ ἔργα του *Περὶ θεμάτων* καὶ *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν*, προέβη

---

1. Βλ. L. Thallóczy, *Illyrisch - Albanische Forschungen*, τόμ. Α', Μόναχον 1916, σελ. 299 - 341, ἔνθα εἰδικὸν κεφάλαιον : *Die albanische Diaspora* (καὶ ἐν σελ. 330 - 341 εἰδικώτερον : *Die Italo - Albaner*). — Βλ. ἐπίσης Islami - Frashëri, *Historia e Shqipërisë*, σελ. 325 κέ. — Frashëri, *Histoire d'Albanie*, σελ. 95. — Πρβλ. F. Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen*², τόμ. Α', Παρίσιοι 1966, σελ. 43.

εἰς λεπτομερῆ ἀπαρίθμησιν τῶν λαῶν, τῶν κατοικούντων παλαιόθεν ἢ μεταγενεστέρως ἐγκατασταθέντων εἰς τὰς χώρας τῆς Κάτω Ἰταλίας [1]. Μετοικεσίαι διαφόρων φύλων ἀπὸ τόπου εἰς τόπον μνημονεύονται μετὰ πολλῶν λεπτομερειῶν, ἐκτεινομένων ἐνίοτε καὶ εἰς παρεκβατικὰς διηγήσεις, ἀλλ' οὐδαμοῦ μνημονεύεται ἔστω καὶ μία ἀσήμαντος μετοικεσία πληθυσμῶν ἐκ τῆς Βαλκανικῆς εἰς τὴν Ἰταλικὴν χερσόνησον.

Ἀπεδείχθη, νομίζομεν, ἐπαρκῶς, ὅτι οἱ παρ' Ἀτταλειάτῃ μνημονευόμενοι *Ἀλβανοὶ* δὲν ἦσαν οὔτε στρατιῶται ἢ μισθοφόροι Ἀλβανικῆς καταγωγῆς ἐντὸς τῶν κόλπων τοῦ Βυζαντινοῦ στρατεύματος, οὔτε Ἀλβανικὰ φῦλα ἐγκατεστημένα εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἀποκλεισθείσης τῆς ἀπόψεως ταύτης, δυνάμεθα νὰ προχωρήσωμεν ἀπηλλαγμένοι ἀβασανίστων εἰκασιῶν εἰς τὴν ἀναψηλάφησιν τῶν ἱστορικῶν πηγῶν.

Εἰς τὸ κείμενον τοῦ Ἀτταλειάτου μνημονεύονται πληθυσμοὶ τῆς Κάτω Ἰταλίας, οἱ ὁποῖοι κατ' ἀρχὰς μὲν (1038 - 1040) ὑπῆρξαν σύμμαχοι τῶν Βυζαντινῶν, μετὰ ταῦτα δὲ (1040 - 1041 καὶ ἑξῆς) κατέστησαν πεισματώδεις ἐχθροί των· (τὸ τελευταῖον τοῦτο τονίζεται ἰδιαιτέρως: «πολέμιοι παραλογώτατοι»). Ὁ συγγραφεὺς προσδιορίζει καὶ τὴν αἰτίαν, δι' ἣν οἱ ἄλλοτε σύμμαχοι μετεβλήθησαν εἰς ἐχθρούς. Εἰς τοῦτο συνετέλεσε, λέγει, ἡ βάναυσος καὶ προσβλητικὴ συμπεριφορὰ τοῦ Μιχαὴλ Δοκειανοῦ ἔναντι τοῦ *ἄρχοντος* αὐτῶν.

Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο καὶ τὰ ἐπακόλουθα αὐτοῦ (πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις εὐρείας ἐκτάσεως, διὰ νὰ δικαιολογῆται ἡ ἔκφρασις «πολέμιοι παραλογώτατοι ἐχρημάτισαν») φυσικὸν ἦτο νὰ μνημονεύωνται καὶ εἰς ἄλλας συγχρόνους πηγάς. Καὶ εἶναι ἀπορίας ἄξιον πῶς οἱ μέχρι τοῦδε ἀσχοληθέντες εἰδικῶς μὲ τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Ἀτταλειάτου δὲν ὑπεβλήθησαν εἰς τὸν κόπον νὰ ἀναζητήσουν ἀλλαχοῦ ἐκτενέστερον ἐκτεθειμένα ὅσα συνοψίζει ἢ ὑπαινίσσεται ἐνταῦθα ὁ συγγραφεύς.

Πράγματι, πρόκειται περὶ γεγονότων ἀρκούντως γνωστῶν, τὰ ὁποῖα Βυζαντιναὶ καὶ δυτικαὶ πηγαὶ ἐκθέτουν μὲ πολλὰς λεπτομερείας. Ἀξίζει δὲ νὰ τὰς παρακολουθήσωμεν, διότι θὰ μᾶς ὁδηγήσουν εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς ταυτότητος τῶν λαῶν ἐκείνων, τοὺς ὁποίους ὁ Ἀτταλειάτης ὑποδηλοῖ ὑπὸ τὴν γενικὴν ὀνομασίαν *Ἀλβανοὶ* καὶ *Λατῖνοι*.

Εἰς τὴν χρονογραφίαν Σκυλίτζη - Κεδρηνοῦ — ἔργον σύγχρονον τῆς ἱστορίας τοῦ Ἀτταλειάτου — ἀναγινώσκομεν ὅτι, ὅταν ὁ Γεώργιος Μανιάκης εἶχε σταλῆ διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν Ἰταλίαν (1038 - 1040), *ἔτυχε προσεταιρισάμενος καὶ Φράγγους πεντακοσίους ἀπὸ τῶν πέραν*

---

1. *Περὶ θεμάτων*, κεφ. 9, 10, 11 (ἔκδ. Pertusi, σελ. 94 - 98). — *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν*, κεφ. 26, 27, 28 (ἔκδ. Moravcsik, σελ. 108 - 120).

τῶν Ἄλπεων Γαλλιῶν μεταπεμφθέντας καὶ ἀρχηγὸν ἔχοντας Ἀ ρ δ ο υ ῖ ν ο ν τὴν κλῆσιν, χώρας τινὸς ἄρχοντα καὶ ὑπὸ μηδενὸς ἀγόμενον, μεθ' ὧν τὰ τῶν Σαρακηνῶν εἰργάσατο τρόπαια [1]. Μετὰ τὴν ἀνάκλησιν τοῦ Μανιάκη — συνεχίζει ὁ χρονογράφος — ἐστάλη εἰς Ἰταλίαν ὁ Μιχαὴλ Δοκειανός, «ἀνεπιτήδειος ἄνθρωπος», ὅστις ἐντὸς ὀλίγου ἐξώθησεν εἰς ἀποστασίαν τοὺς ἐν λόγῳ συμμάχους: *Μὴ παρέχων γὰρ κατὰ καιρὸν τοῖς Φράγγοις τὸ αὐτοῖς παρεχόμενον ἐφ' ἕκαστον μῆνα σιτηρέσιον, μᾶλλον δέ, ὥς φασι, καὶ τ ὸ ν ἡ γ ε μ ό ν α τ ο ύ τ ω ν, ἀφιγμένον ὡς αὐτὸν ἐφ' ᾧ παρακαλέσαι ἠπίως χρῆσθαι τοῖς στρατιώταις καὶ μὴ ἀποστερεῖν τούτους τοῦ τῶν πόνων μισθοῦ, ὑ β ρ ί σ α ς κ α ὶ μ α σ τ ι γ ώ σ α ς ἀ τ ί μ ω ς, ἠνάγκασε τοὺς ἀνθρώπους ἀποστατῆσαι* [2]. Ἡ συνέχεια τῶν γεγονότων πείθει ὅτι, ἂν οἱ κατὰ τῶν Σαρακηνῶν συμπολεμήσαντες παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Μανιάκη «Φράγγοι» τοῦ Ἀρδουΐνου ἦσαν μόνον πεντακόσιοι, οἱ κατὰ τοῦ Δοκειανοῦ νῦν ἐξεγερθέντες ἦσαν ὁλόκληρος λαός, συμπαρασύρας εἰς τὴν ἐξέγερσιν καὶ ἄλλους πληθυσμοὺς τῶν ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ χωρῶν. Ὁ χρονογράφος ἱστορεῖ ὅτι ὁ Δοκειανός, ὅταν ἐξώθησε τοὺς «Φράγγους» τούτους νὰ στρέψουν τὰ ὅπλα κατὰ τῶν Βυζαντινῶν, ὑποτιμήσας τὸν κίνδυνον, ἔσπευσεν εἰς συνάντησίν των μὲ ἀνεπαρκεῖς δυνάμεις καὶ ἡττήθη κατὰ κράτος. Ἐπαναλαβὼν δὲ τὴν ἐπίθεσιν, ὑπέστη καὶ πάλιν πανωλεθρίαν. Οἱ Βυζαντινοὶ εὑρέθησαν τώρα ἀπέναντι ἐχθρικῶν δυνάμεων κατὰ πολὺ ηὐξημένων, διότι καὶ ἄλλοι λαοὶ εἶχον στρέψει τὰ ὅπλα ἐναντίον τοῦ Δοκειανοῦ, *προσεταιρισαμένων τῶν Φράγγων καὶ ἄλλο πλῆθος οὐκ ὀλίγον ἀπὸ τῶν Ἰταλῶν τῶν περὶ τὸν Πάδον τὸν ποταμὸν καὶ τὰς ὑπωρείας οἰκούντων τῶν Ἄλπεων* [3].

Οὕτω, κατὰ τὸ κείμενον τοῦ Σκυλίτζη - Κεδρηνοῦ, ὑπῆρχον περὶ τὸ 1040 ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ δύο λαοί, ἢ δύο ὁμάδες λαῶν: ἀφ' ἑνὸς μὲν *Φράγγοι* κατελθόντες «ἀπὸ τῶν πέραν τῶν Ἄλπεων Γαλλιῶν», ἀφ' ἑτέρου δὲ *Ἰταλοὶ* ἐξ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι κατῴκουν ἄλλοτε «τὰ περὶ τὸν Πάδον ποταμὸν καὶ τὰς

1. Σ κ υ λ ί τ ζ η ς - Κ ε δ ρ η ν ό ς, ἐκδ. Βόννης, τόμ. Β', σελ. 545.

2. Α ὐ τ ό θ ι, σελ. 545 - 546. Ἰδοὺ καὶ ἡ συνέχεια τοῦ κειμένου : *Ὧν ὅπλα κεκινηκότων, δέον τὰς Ῥωμαϊκὰς ἁπάσας ἀθροῖσαι δυνάμεις καὶ τούτοις προσμεῖξαι, ὁ δὲ* [= ὁ Δοκειανὸς] *τοῦτο οὐκ ἐποίησεν· ἀλλ' ἐν εἰληφὼς τάγμα, τὸ τοῦ Ὀψικίου καὶ μέρος τῶν Θρᾳκησίων καὶ συμβαλὼν αὐτοῖς ἐν Κάνναις, περὶ τὸν Ἄμφιδον ποταμόν, ἔνθα καὶ κατὰ τοὺς πάλαι χρόνους Ἀννίβας* [. . .], *ἡττήθη καὶ τὸ πλέον ἀπέβαλε τῆς στρατιᾶς, αἴσχιστως καὶ αὐτὸς ἐν Κάνναις διασωθείς*. . . Ἀλλὰ καὶ ὅταν διὰ δευτέραν φορὰν ἐπῆλθε κατ' αὐτῶν ὁ Δοκειανός, ὑπέστη καὶ πάλιν πανωλεθρίαν : . . .*αὐτούς τε τοὺς ἡττηθέντας πάλιν ἀναλαβὼν* [ἤτοι τὰ τάγματα Ὀψικίου καὶ Θρᾳκησίων] *καὶ Πισσίδας καὶ Λυκάονας, οἵπερ ἀναπληροῦσι τὸ τάγμα τῶν φοιδεράτων, περὶ τὰς λεγομένας Ὥρας προσρήγνυται τοῖς ἐχθροῖς καὶ τρέπεται αὖθις κατὰ κράτος, προσεταιρισαμένων τῶν Φράγγων καὶ ἄλλο πλῆθος οὐκ ὀλίγον ἀπὸ τῶν Ἰταλῶν τῶν περὶ τὸν Πάδον τὸν ποταμὸν καὶ τὰς ὑπωρείας οἰκούντων τῶν Ἄλπεων*. . .

3. Βλ. τὴν ἀμέσως ἀνωτέρω σημείωσιν 2.

υπωρείας τῶν "Αλπεων». Δὲν εἶναι δύσκολον νὰ διαγνώσωμεν ὅτι ὑπὸ τὸ γενικὸν ὄνομα *Φράγγοι* ὁ συγγραφεὺς ἐννοεῖ ἐνταῦθα τοὺς Νορμανδούς, οἱ ὁποῖοι, πράγματι, μόλις πρὸ ὀλίγου εἶχον κατέλθει ἐκ Γαλλίας [1], ὑπὸ δὲ τὸ γενικὸν ὄνομα *Ἰταλοὶ* ἐννοεῖ τοὺς Λομβαρδοὺς ἢ Λογγοβάρδους, οἱ ὁποῖοι, ὡς γνωστόν, παλαιόθεν εἶχον κατακλύσει τὴν Νότιον Ἰταλίαν, συντελέσαντες ὥστε καὶ μέγα μέρος αὐτῆς νὰ ὀνομασθῇ *Λογγιβαρδία* [2].

Κατὰ λογικὸν συμπέρασμα, καὶ ὁ Ἀτταλειάτης, συνοψίζων τὰ ἀνωτέρω γεγονότα, αὐτοὺς τοὺς δύο λαοὺς ὑπονοεῖ διὰ τῶν ὅρων *Ἀλβανοὶ* καὶ *Λατῖνοι*. Ὑπὸ ποίαν ὅμως σημασίαν χρησιμοποιεῖ τοὺς δύο τούτους ὅρους ὁ συγγραφεύς, θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Πρὸς τὸ παρὸν παρατηροῦμεν ὅτι καὶ διὰ τὸν *ἄρχοντα* τούτων τῶν λαῶν, τὸν ὁποῖον ὁ Ἀτταλειάτης δὲν κατονομάζει, ἔχομεν ἀρκετὰς πληροφορίας. Ὁ Σκυλίτζης - Κεδρηνὸς εἰς τὸ παρατεθὲν ἀνωτέρω χωρίον ἀναφέρει αὐτὸν ὡς *Ἀρδουῖνον τὴν κλῆσιν, χώρας τινὸς ἄρχοντα καὶ ὑπὸ μηδενὸς ἀγόμενον*, ἀρχηγὸν τῶν «Φράγγων» τοὺς ὁποίους εἶχε προσεταιρισθῆ ὡς συμμάχους ὁ Μανιάκης. Πρὸς τὸν ἄρχοντα τούτων τῶν «συμμάχων» λαῶν εἶχε συμπεριφερθῆ μετὰ ταῦτα ὁ Δοκειανὸς βαναύσως καὶ προσβλητικῶς (*ἐμπεπαρῳνηκώς* [3]), κατὰ τὸν Ἀτταλειάτην. Ὁ Σκυλίτζης - Κεδρηνὸς προσδιορίζει καὶ εἰς τί συνίστατο ἡ προσβολή: *τὸν ἡγεμόνα τούτων* [= τὸν Ἀρδουῖνον] *ὑβρίσας καὶ μαστιγώσας ἀτίμως*. Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἁπλῶς ὑπαινίσσεται ὁ Ἀτταλειάτης, παραδίδεται ὡς ἀξιομνημόνευτον γεγονὸς εἰς τὰς πηγάς, διότι ὑπῆρξεν ἡ ἀπαρχὴ ἀτελευτήτων ἀγώνων καὶ πολλῶν δεινῶν διὰ τοὺς Βυζαντινούς. Εἰς τὴν Συνέχειαν τοῦ Σκυλίτση, ὅπου ὁ λόγος περὶ τῆς μετέπειτα ἐκστρατείας τῶν Νορμανδῶν κατὰ τοῦ Βυζαντίου, γίνεται καὶ πάλιν ἀναδρομὴ εἰς τὸν Ἀρδουῖνον καὶ τὴν μαστίγωσίν του: *Ἦν δέ τις ἐν αὐτοῖς Ῥουμπέρτος τοὔνομα, ἀνεψιὸς Ἀρδουΐνου τοῦ ὑπὸ τοῦ Δοκειανοῦ μαστιχθέντος...* [4].

1. Ὀλίγας δεκαετίας βραδύτερον οἱ Βυζαντινοὶ θὰ γνωρίσουν καλύτερον τὸν πολεμικὸν τοῦτον λαόν, ὅστις ἠπείλησε σοβαρῶς τὴν αὐτοκρατορίαν, καὶ δὲν θὰ ὁμιλοῦν ἀορίστως περὶ «Φράγγων», ἀλλὰ περὶ Νορμανδῶν. Βλ. κατωτέρω, σελ. 221 κέ.

2. Πρβλ. Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν*, κεφ. 27, στ. 30 κέ. (ἔκδ. Moravcsik, σελ. 114 κέ.) καὶ τὰ ἀντίστοιχα σχόλια ἐν τόμῳ Β' τῆς ἐκδόσεως Jenkins - Moravcsik (Λονδῖνον 1962), σελ. 87 κέ., ἔνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. — Ἂς προστεθῇ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ὅτι διέλαθε τὴν προσοχὴν τῶν ἐρευνητῶν ἡ ἐν ἁγιορειτικῷ κώδικι τοῦ ΙΓ' (κατὰ Λάμπρον) αἰῶνος (μονῆς Κουτλουμουσίου 178, φ. 142v) *Ἱστορία τῶν Λογγιβάρδων*, κείμενον παρατιθέμενον ὑπὸ Σπ. Λάμπρου, *Κατάλογος Ἁγ. Ὄρους*, τόμ. Α', σελ. 293. Πρβλ. σελ. 253, σημ. 1.

3. *Ἐμπαροινέω* = φέρομαι ὡς μεθυσμένος, φέρομαι προσβλητικῶς, ὑβριστικῶς πρός τινα· βλ. Liddel - Scott - Jones, ἐν λ.

4. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, τόμ. Β', σελ. 720 = Ε. Τσολάκη, *Ἡ Συνέ-*

Τὰ γεγονότα ταῦτα ἐκθέτουν λεπτομερέστερον αἱ δυτικαὶ πηγαί. Μία ἐξ αὐτῶν, ὁ Γουλιέλμος ὁ ἐξ Ἀπουλίας, ὅστις περὶ τὸ 1095 συνέθεσεν εἰς λατινικοὺς στίχους τῆς ἐποχῆς τὰ *Gesta Roberti Wiscardi* [1], ἀνατρέχων εἰς τὰ τῆς καθόδου καὶ ἑδραιώσεως τῶν Νορμανδῶν ἐν Ἰταλίᾳ (γεγονότα τῶν ἐτῶν 1017 - 1040), ἀφηγεῖται πολλὰ περὶ Ἀρδουΐνου καὶ τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων τὰς ὁποίας οὗτος, ἐπὶ κεφαλῆς Λομβαρδῶν καὶ Νορμανδῶν, διεξήγαγε κατὰ τῶν Βυζαντινῶν (βιβλ. Α', στίχ. 192 κέ.). Ὁ ποιητὴς ἐκθέτει (στ. 169 κέ.) πῶς τὰ Νορμανδικὰ στρατεύματα ἵδρυσαν (τὸ 1030) τὴν πόλιν Ἀβέρσαν (Gallorum exercitus urbem condidit Aversam...), πῶς εἰς τὴν πόλιν ταύτην συνέρρευσαν μετὰ ταῦτα πλήθη Νορμανδῶν, καὶ πῶς εὑρέθη ἐπὶ κεφαλῆς τούτων ὁ Ἀρδουΐνος, ὅστις ἐνέσπειρε τὸν τρόμον εἰς Ἀπουλίαν καὶ ἐπεδίωκε νὰ ἐκδιώξῃ ἐκεῖθεν τοὺς Βυζαντινοὺς (Aversam subito venit Hardoinus, et inde | pluribus abductis secum, tremit Appulus omnis; | is Lambardus erat, Graecosque fugare volebat, στίχ. 192 - 194). Καὶ ἐξηγεῖ ποίους λόγους εἶχεν ὁ Ἀρδουΐνος νὰ μισῇ τοὺς Βυζαντινούς: Ὅταν — λέγει — οἱ Βυζαντινοὶ συνέλεγον πανταχόθεν δυνάμεις διὰ νὰ καταβάλουν τοὺς ἐν Σικελίᾳ ἐχθροὺς (Siculos hostes, δηλ. τοὺς Σαρακηνούς), εἶχε συνεκστρατεύσει μετ' αὐτῶν καὶ ὁ Ἀρδουΐνος, ἐπὶ κεφαλῆς Λομβαρδῶν καὶ Νορμανδῶν. Ὅμως, μετὰ τὴν νίκην, κατὰ τὴν διανομὴν τῶν λαφύρων, ὁ Μιχαὴλ Δοκειανὸς ἠγνόησε παντελῶς τὸν Ἀρδουΐνον, ὅστις δὲν ἀπέκρυψε τὴν ἀγανάκτησίν του. Ὁ Μιχαὴλ Δοκειανὸς τότε ὑπέβαλεν αὐτὸν εἰς ἀτιμωτικὴν τιμωρίαν «κατὰ τὸ ἔθος τῶν Ἑλλήνων» (Graecorum ritu): ἀφοῦ τὸν ἐγύμνωσαν ἐν μέσῳ τοῦ στρατοπέδου, τὸν ἐμαστίγωσαν ἀγρίως [2]. Μένεα πνέων κατόπιν τούτου ὁ Ἀρδουΐνος καὶ διαφυγὼν ἀπὸ τὸ στρατόπεδον τῶν Βυζαντινῶν, καταφθάνει εἰς Ἀβέρσαν, ἐκθέτει ὅσα εἶχεν ὑποστῆ καὶ ἐξεγείρει τὰ πλήθη τῶν Νορμανδῶν εἰς πόλεμον κατὰ τῶν Ἑλλήνων... [3]. Ὁ ποιητὴς περιγράφει

χεια τῆς *Χρονογραφίας* τοῦ *Ἰωάννου Σκυλίτση* (= Ioannes Skylitzes Continuatus), Θεσσαλονίκη 1968, σελ. 167, στ. 16 - 17· πρβλ. αὐτόθι καὶ σελ. 217.

1. Βλ. Guilelmus Apuliensis, *Gesta Roberti Wiscardi*, ἔκδοσις, μετάφρασις καὶ σχόλια ὑπὸ Marguerite Mathieu, Παλέρμον 1961 (πρβλ. βιβλιοκρισίαν Ἔ. Βρανούση, ἐν Ἀθηνᾷ 65, 1961, σελ. 318 - 330). — Περὶ τοῦ χρόνου συνθέσεως τῶν *Gesta* βλ. Mathieu, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 13.

2. Μὲ τὴν φράσιν *Graecorum ritu* (= selon la coutume grecque, κατὰ τὴν μετάφρασιν τῆς Mathieu) ὁ Γουλιέλμος ὁ ἐξ Ἀπουλίας ὑποδηλοῖ προφανῶς ὅτι ἡ ἐπιβληθεῖσα εἰς τὸν Ἀρδουΐνον ἀτιμωτικὴ τιμωρία ἦτο ἡ παρὰ τῶν Βυζαντινῶν ἐφαρμοζομένη ποινὴ τῆς διαπομπεύσεως, περὶ ἧς βλ. Φ. Κουκουλέ, *Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός*, τόμ. Γ', Ἀθῆναι 1949, σελ. 184 - 208.

3. Παραθέτω τοὺς σχετικοὺς στίχους τοῦ Guilelmus Apuliensis (βιβλ. Α', στίχ. 192 - 241) κατὰ τὴν γαλλικὴν μετάφρασιν τῆς Mathieu (σελ. 109 - 111): ...Soudain, un Lombard nommé Ardouin vint à Aversa, y enrôla beaucoup de soldats avec lesquels il sema la terreur en Pouille, d'où il voulait chasser les Grecs.

περαιτέρω (στίχ. 241 κέ.) διὰ μακρῶν τὰς νικηφόρους κατὰ τῶν Βυζαντινῶν μάχας τῶν Νορμανδῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἐξιστορεῖ κατ' ἐξοχὴν τοὺς ἀγῶνας τούτων, ὑποτιμᾷ, πιθανόν, τὴν συμβολὴν τῶν ἄλλων πληθυσμῶν τῆς Ἰταλίας, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἐπίσης ἐπανδρώσει τὰς τάξεις τῆς στρατιᾶς τοῦ Ἀρδουΐνου. Πάντως ὅμως δὲν τοὺς ἀποσιωπᾷ. Ἐὰν δὲ ὁ ἐγκωμιαζόμενος ἥρως εἶχε τυχὸν προσεταιρισθῆ καὶ Βαλκανίους πολεμιστάς, μεταπηδήσαντας ἐκ τῆς στρατιᾶς τῶν Βυζαντινῶν εἰς τὸ ἀντίθετον στρατόπεδον (ὅπως φαίνεται ὅτι φαντάζονται οἱ ὑποστηρίζοντες ὅτι οἱ *Ἀλβανοὶ* τοῦ Ἀτταλειάτου εἶναι Ἀρβανῖται), ὁ ποιητὴς ἀσφαλῶς ἤθελεν ἐξάρει τὸ γεγονός. Ἀλλὰ τοιαύτη μνεία οὐδαμοῦ ὑπάρχει.

Ἀφ' ἑτέρου, εἰς ἄλλην δυτικὴν πηγὴν τῆς ἐποχῆς, εἰς τὰ Annales Barenses[1], ἀπαριθμοῦνται αἱ κατὰ τῶν Σαρακηνῶν τῆς Σικελίας μαχόμεναι στρατιωτικαὶ δυνάμεις τῶν Βυζαντινῶν καὶ μνημονεύονται: *Natulichi* (= Ἀνατολικοί, ἐκ τοῦ θέματος τῶν Ἀνατολικῶν), *Obsequiani* (= ἐκ τοῦ θέματος Ὀψικίου)[2], *Trachici* (= ἐκ τοῦ θέματος Θρακησίων)[2], *Russi* (= Ρωσο - Βάραγγοι)[3], *Calabrici* καὶ *Calabrenses* (= ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ

Je vais expliquer pourquoi il les haïssait et pourquoi il se mit à la tête des Normands. Michel l'Epiléptique, [= Μιχαὴλ Δ' ὁ Παφλαγών, 1034 - 1041], qui siégeait alors sur le trône impérial, avait ordonné une expédition contre les ennemis siciliens, qui ne cessaient de dévaster la Calabre. Il envoya pour la diriger Michel Dokeianos, qui, rassemblant de partout une forte armée de cavaliers et de fantassins, vainquit les ennemis siciliens. Parmi les hommes enrôlés se trouvait Ardouin, avec une petite compagnie de Lombards et de Gaulois [=Normands]... Lorsque Dokeianos, après la victoire, revint du combat et distribua le butin aux soldats dans la ville de Reggio, il recompensa les Grecs, mais ne donna rien à Ardouin, et priva le malheureux de sa part. Indigné, il rejoignit les siens, et dénonça la sordide avidité des Grecs [...]. Michel [Dokeianos], irrité de ces insultes, lui infligea une peine infamante: il le fit déshabiller et fouetter, selon la coutume grecque. Ardouin, exaspéré par ce traitement déshonorant, et résolu de ne pas laisser l'affront impuni, quitta en cachette le camp des Grecs avec ses compagnons... Il se rendit en hâte à Aversa, raconta aux Normands tout ce qui lui était arrivé, les blâma vivement de laisser une terre aussi riche que la Pouille aux Grecs efféminés [...]. Les Normands, que la valeur des Grecs avait jadis forcés à quitter la Pouille, se laissèrent pourtant exciter par ces paroles [...]. Ils se réuinirent tous, élurent douze capitaines [...] ils les élevèrent à la dignité des *comtes* [...]; ils se partagèrent d'avance toutes les terres qu'ils acquériraient... déterminèrent quels territoires devaient échoir à chaque chef, et les tributs à y percevoir. Ayant conclu cette convention, ils s'en allèrent tous en guerre...

1. Ἐκδεδομένα εἰς τὴν σειρὰν *Monumenta Germaniae Historica — Scriptores* (MGH SS), τόμ. V, σελ. 55, ὑπὸ τὸ ἔτος 1041.

2. Οἱ ἐκ τοῦ θέματος *Ὀψικίου* καὶ ἐκ τοῦ θέματος *Θρακησίων* μνημονεύονται, ὡς εἴδομεν, καὶ ὑπὸ Σκυλίτζη - Κεδρηνοῦ, ὅστις ἀναφέρει ἐπὶ πλέον καὶ *Πισσίδας* καὶ *Λυκάονας*· βλ. ἀνωτέρω, σελ. 219, σημ. 2.

3. Περὶ τῆς συμμετοχῆς Ρωσο - Βαράγγων εἰς τὸ Βυζαντινὸν στράτευμα βλ. Va-

θέματος τῆς Καλαβρίας), *Longobardi* (= ἐκ τοῦ θέματος Λογγοβαρδίας), *Capitanates* (= οἱ ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ Κατεπανάτου) [1], *Macedones* (= τάγματα Μακεδόνων) [2], *Paulikiani* (= Παυλικιανοί). Οὐδαμοῦ *Albani* ἢ *Albanenses* ἢ ἀνάλογόν τι δυνάμενον νὰ συσχετισθῇ πρὸς τὸ θέμα Δυρραχίου, πρός τινα ὀνομασίαν ἐπαρχίας ἢ λαοῦ τῆς περιοχῆς.

Τὸ ἐπεισόδιον τῆς διαπομπεύσεως τοῦ Ἀρδουΐνου καὶ τὰ ἐπακολουθήσαντα πολεμικὰ γεγονότα ἐκτίθενται ἐπίσης, συνοπτικώτερον καὶ μετά τινων παραλλαγῶν, εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς δυτικὰς πηγὰς τῆς ἐποχῆς. Ὁ Amatus de Monte Cassino [3], ὁ Lupus Protospatharius [4], ὁ Malaterra [5], ὁ Leo Ostiensis [6], τὰ Annales Barenses [7] καὶ τὸ Chronicon Breve Northmannicum [8] ἀνατρέχουν εἰς τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο τοῦ 1040/1041, διότι εἰς τὰ γεγονότα ἐκεῖνα ἀνάγουν τὴν ἀπαρχὴν τῶν ἐπικῶν ἀγώνων, τοὺς ὁποίους διεξήγαγον οἱ Νορμανδοὶ διὰ τὴν ἐπικράτησίν των ἐν Ἰταλίᾳ καὶ διὰ τὰς μετέπειτα ἐξορμήσεις των.

Εἶναι γνωστὸν βεβαίως, ὅτι αἱ δυτικαὶ αὗται πηγαὶ ἐν πολλοῖς δὲν εἶναι ἀκριβὴς ἱστορία, ἀλλ' ἀπηχοῦν καὶ τροφοδοτοῦν τὴν ἐπικὴν ὕλην τῆς ἐποχῆς [9].

---

sil'evsky, *Varjago-russkaja i varjago-anglijskaja Družina v Konstantinopole XI i XII v.* (= Ἡ Βαραγγο-ρωσικὴ καὶ Βαραγγο-αγγλικὴ ἑταιρία ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸν ΙΑ' καὶ ΙΒ' αἰ.), ἀνατύπ. ἐν *Trudy* (=Ἔργα), τόμ. Α', Πετρούπολις 1908, σελ. 176 - 317. — Βλ. ὡσαύτως, Μ. Δένδια, *Οἱ Βάραγγοι καὶ τὸ Βυζάντιον*, Ἀθῆναι 1925. — S. Blöndal, *The last exploits of Harald Sigurdsson in Greek service. A chapter of the History of the Varangians*, ἐν Classica et Mediaevalia 2 (1939), σελ. 1 - 26. — B. Benedikz, *The evolution of the Varangian regiment in the Byzantine army*, BZ 62 (1969), σελ. 20. — Πρβλ. καὶ σχόλια P. Lemerle, *Prolégomènes à une édition critique et commentée des «Conseils et Récits» de Kékaumenos* (Mémoires Βελγικῆς Ἀκαδημίας, τόμ. 54, 1960), σελ. 62 - 64.

1. Μᾶλλον ἀπίθανον θεωροῦμεν τὴν διατυπωθεῖσαν ἄποψιν (Mathieu, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 346) ὅτι ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο νοοῦνται οἱ ἐκ τῆς ἐν Ἰταλίᾳ περιοχῆς *Capitanata*. Ἡ περιοχὴ αὐτὴ δὲν ἀπετέλει διὰ τοὺς Βυζαντινοὺς διοικητικὴν μονάδα δυναμένην νὰ δώσῃ ἴδιον «τάγμα», ὅπως τὰ μνημονευόμενα θέματα.

2. Πρβλ. Glykatzi-Ahrweiler, *Administration*, σελ. 30, 34.

3. Amato di Monte Cassino, *Storia de' Normanni volgarizzata in antico francese*, ἐπιμελείᾳ V. De Bartholomaeis, Ρώμη 1935, Β', 17 - 18, 31.

4. Lupus Protospatharius, *Chronicon*, MGH SS, τόμ. V, σελ. 58, ἔτος 1041.

5. Gaufredus Malaterra, *De rebus gestis Rogerii Calabriae et Siciliae Comitis et Roberti Guiscardi ducis fratris eius*, ἐκδ. E. Pontieri, Βολωνία 1928, Rerum Italicarum Scriptores (RIS²), τόμ. V, μέρος Α', 1, 8.

6. Leo Ostiensis, ἐν *Chronica Monasterii Casinensis*, MGH SS, τόμ. VII/II, 66, σελ. 675 - 676.

7. *Annales Barenses*, ἐν MGH SS, τόμ. V, ἐν ἔτει 1041, σελ. 55.

8. *Chronicon Breve Northmannicum*, ἐν RIS, τόμ. V, ἐν ἔτει 1041.

9. Πρβλ. F. Chalandon, *Histoire de la Domination Normande en Italie et en Sicile*, Παρίσιοι 1907, τόμ. Α', σελ. 92.

Διὸ καὶ περιέχουν ἐνίοτε ἀντιφατικὰς εἰδήσεις ἢ ἀναχρονισμούς, ἄλλοτε δὲ συγχέουν ἢ ὑπερεξαίρουν μεροληπτικῶς πρόσωπα καὶ γεγονότα. Παραλλήλως καὶ αἱ Βυζαντιναὶ πηγαὶ δὲν εἶναι ἴσως ἀπηλλαγμέναι ποιᾶς τινος μεροληψίας (εὐμενεῖς ὡς πρὸς τὸν Μανιάκην, δυσμενεῖς ὡς πρὸς τὸν Δοκειανὸν) ἢ καὶ μικρῶν τινων ἀνακριβειῶν ὡς πρὸς τὰ πρόσωπα καὶ τὴν χρονικὴν ἀλληλουχίαν τῶν γεγονότων. Ἀλλὰ δι' ἡμᾶς ἐνταῦθα τοιαῦται λεπτομέρειαι δὲν ἔχουν σημασίαν. Σημασίαν ἔχει τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ δυτικαὶ πηγαί, ἐκτενέστεραι ἐν προκειμένῳ καὶ ἀγνοοῦσαι ἐν πολλοῖς ἢ ὑποτιμῶσαι τὸν ὄγκον καὶ τὴν δρᾶσιν τοῦ κυρίως Βυζαντινοῦ στρατεύματος, μνημονεύουν καὶ ἡρωοποιοῦν πολλοὺς ἰδικούς των πολεμάρχους, οἱ ὁποῖοι, ἐπὶ κεφαλῆς Νορμανδῶν καὶ ἄλλων λαῶν τῆς Κάτω Ἰταλίας, διεξήγαγον ἱερὸν πόλεμον κατὰ τῶν ἀπίστων Σαρακηνῶν τῆς Σικελίας [1]. Ἐφ' ὅσον δὲ μεταξὺ τῶν «συμμάχων» τούτων τοῦ Βυζαντίου ἐξέχουσαν θέσιν κατέλαβεν ὁ Ἀρδουῖνος, κεντρικὸς ἥρως τῆς τοπικῆς χρονογραφίας καὶ τῆς ἐπικῆς ὕλης τῶν Νορμανδῶν, φυσικὸν εἶναι νὰ ἔχουν διασωθῆ περὶ αὐτοῦ καὶ περισσότεραι πληροφορίαι. Τινὲς ἐξ αὐτῶν εἶναι χρήσιμον νὰ ὑπομνησθοῦν. Ὁ Ἀρδουῖνος [2], ἀνήκων εἰς παλαιὰν στρατιωτικὴν ἀριστοκρατίαν τοῦ Μιλάνου, εἶχε κατέλθει ἐπὶ κεφαλῆς ἐπιλέκτων Λομβαρδῶν τῆς πατρίδος του εἰς τὴν Νότιον Ἰταλίαν, ἔνθα ἐντὸς ὀλίγου κατώρθωσε νὰ τεθῇ ἐπὶ κεφαλῆς καὶ ἄλλων δυνάμεων, Νορμανδῶν καὶ Λογγοβάρδων τῆς περιοχῆς. Προσέφερε τὰς ὑπηρεσίας του εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ (μετὰ τὴν συμμετοχήν του εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις κατὰ τῶν Σαρακηνῶν ἢ κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῶν — τοῦτο δι' ἡμᾶς ἐνταῦθα εἶναι ἄνευ σημασίας) ἐπέτυχε νὰ ἐμπιστευθοῦν εἰς αὐτὸν τὴν διοίκησιν πόλεών τινων ἢ φρουρίων εἰς τὰ σύνορα τῆς Βυζαντινῆς Ἀπουλίας. Εἶχε τιμηθῆ μὲ τὸν Βυζαντινὸν τίτλον τοῦ *κανδιδάτου* [3], μνημονεύεται δὲ καὶ ὡς *τοποτηρητὴς* τῆς πόλεως Melfi [4]. Ἀλλ' ἀξιώματα καὶ τίτλοι τοιούτου εἴδους ἀπενέμοντο συχνάκις ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν εἰς ἀλλοεθνεῖς εὐπατρίδας καὶ γενναίους συμπολεμιστάς [5], πιθανώτατα δὲ καὶ ἄλλοι, πλὴν τοῦ Ἀρδουΐνου, οἱ ὁποῖοι μνημονεύονται διοικοῦντες, ὡς ἐκεῖνος, ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ στρατιωτικὰ σώματα γηγενῶν ἢ ξένων, εἶχον περι-

1. Πρβλ. J. Gay, *L'Italie méridionale et l'Empire byzantin*, Ρώμη 1904, τόμ. Β', σελ. 453. — Chalandon, *Domination*, τόμ. Α', σελ. 91.

2. Βλ. Chalandon, *Domination*, σελ. 91 κέ. — Gay, *Italie*, σελ. 453 κέ. Mathieu, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 267 - 270. — Falkenhausen, *Untersuchungen*, σελ. 56 κέ., 117.

3. Πρβλ. R. Guilland, *Études sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin. Le titre de candidat, Candidatus, ὁ κανδιδᾶτος*, Polychronion F. Dölger, Ἀϊδελβέργη 1966, σελ. 217.

4. Πρβλ. Gay, *Italie*, τόμ. Β', σελ. 454. — Falkenhausen, *Untersuchungen*, σελ. 117.

5. Πρβλ. Κεκαυμένου, *Στρατηγικόν*, ἔκδοσις Vassil'evsky καὶ Jernstedt, Πετρούπολις 1896, σελ. 95 κέ.

βληθῆ μὲ ἀναλόγους τιμὰς καὶ ἀξιώματα ἐκ μέρους τῶν Βυζαντινῶν. Πλὴν τῶν στρατιωτικῶν ἡγητόρων ὅμως, καὶ ἄλλοι ἐπίσημοι ἄνδρες, κληρικοὶ καὶ λαϊκοὶ τῶν πληθυσμῶν τούτων, παλαιῶν ἢ νέων κατοίκων τῆς Ἰταλίας, εἶχον τιμηθῆ μὲ Βυζαντινοὺς τίτλους καὶ ἀξιώματα ἢ εἶχον λάβει ὡρισμένα προνόμια ὡς *ἐξκουσσᾶτοι* κλπ. [1]. Πάντα ταῦτα ἐπιτρέπουν νῦν νὰ κατανοήσωμεν τὴν ἄλλως δυσερμήνευτον φράσιν τοῦ Ἀτταλειάτου, ὅστις γράφει ὅτι οἱ ἐν λόγῳ «σύμμαχοι» τῆς Κάτω Ἰταλίας ἐτύγχανον καὶ *ἰσοπολιτείας* [2].

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω, πολλοὶ ἦσαν οἱ «σύμμαχοι» τῶν Βυζαντινῶν ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ, πολεμισταὶ καὶ πληθυσμοὶ ποικίλης μὲν προελεύσεως, ἀρκούντως ὅμως γνωστοί, διακρινόμενοι, παρὰ τὰ τυχὸν ἐπὶ μέρους ὀνόματά των, εἰς δύο κατηγορίας: Ἦσαν ἀφ' ἑνὸς μὲν οἱ παλαιοὶ κάτοικοι τῶν χωρῶν τούτων τῆς Κάτω Ἰταλίας, γηγενεῖς ἢ παλαιόθεν ἐγκατεστημένοι, λατινόγλωσσοι καὶ θεωρούμενοι ὡς *Ἰταλοὶ* ἢ *Λατῖνοι*, ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ προσφάτως τότε κατελθόντες ἢ κατερχόμενοι, Λομβαρδοὶ ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ Πάδου, συγγενεῖς τῶν ἀπὸ αἰώνων ἐγκατεστημένων ἤδη ἐν Ἀπουλίᾳ Λογγοβάρδων, καὶ πολυπληθεῖς *Φράγγοι* ἐκ τῆς πέραν τῶν Ἄλπεων Γαλλίας, οἱ γνωστοὶ Νορμανδοί, οἱ ὁποῖοι ἔμελλον ἐντὸς ὀλίγου νὰ κατακλύσουν τὴν Νότιον Ἰταλίαν, ἀλλ' ἐξηκολούθουν πάντοτε νὰ θεωρῶνται ὡς νεήλυδες καὶ ἐπήλυδες.

Αἱ δύο αὗται ὁμοιογενεῖς ὁμάδες λαῶν διακρίνονται παρὰ Σκυλίτζῃ-Κεδρηνῷ ὑπὸ τὰς γενικὰς ὀνομασίας *Ἰταλοὶ* καὶ *Φράγγοι* [3]. Εἶναι προφανὲς ὅτι τὰς δύο ταύτας ὁμάδας λαῶν ἀντιδιαστέλλει καὶ ὁ Ἀτταλειάτης χρησιμοποιῶν τοὺς ὅρους *Λατῖνοι* καὶ *Ἀλβανοί*.

Καὶ ἡ μὲν γενικὴ ὀνομασία τῶν γηγενῶν ἢ παλαιῶν κατοίκων τῆς νοτίου Ἰταλίας ὡς *Λατίνων*, οὐδόλως ξενίζει. Ἀποδεικνύεται ὅμως ὅτι οὐδόλως εἶναι ἀνεξήγητον διατὶ οἱ ἐπήλυδες Νορμανδοὶ ὑποδηλοῦνται διὰ τοῦ ὅρου *Ἀλβανοί*: Εἰς τὴν μεσαιωνικὴν λατινικὴν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης διὰ τῆς λέξεως ***albani*** δηλοῦνται ἀκριβῶς οἱ ξένοι, οἱ ἐπήλυδες.

Ἀρκοῦμαι νὰ παραπέμψω εἰς τὸ λατινικὸν λεξικὸν τοῦ Du Cange καὶ

1. Falkenhausen, *Urtersuchungen*, σελ. 15, 140 κέ.

2. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 208. — Χαρακτηριστικὴ φρασεολογία εἰς πρακτικὸν ἀπελευθερώσεως σκλάβου: *«ἔστω ὁ τοιοῦτος ἐλεύθερος πανελεύθερος καὶ πολίτης Ῥωμαίων»* (A. Dain, *Une formule d'affranchissement d'esclaves*, ἐν REB 22, 1964, σελ. 238-240· πρβλ. Falkenhausen, *Untersuchungen*, σελ. 143, σημ. 954). — Περὶ τοῦ ὅρου *ἰσοπολιτεία* παρ' Ἀτταλειάτῃ πραγματεύεται εἰς προσεχῆ μελέτην του ὁ καθηγητὴς Δ. Ζακυθηνός. Ἴσως δὲν εἶναι ἄσχετα πρὸς τὸ θέμα καὶ ὡρισμένα σημεῖα ἐξ ὅσων πραγματεύεται ἡ Hélène Antoniadis-Bibicou, *Note sur les relations de Byzance avec Venise. De la dépendance à l'autonomie et à l'alliance: un point de vue byzantin*, Θησαυρίσματα 1 (1962), σελ. 162-178.

3. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 219.

εἰς τὸ πρόσφατον τῆς μεσαιωνικῆς λατινικῆς τοῦ J. F. Niermeyer [1], ἔνθα κεῖται ἡ λέξις *albanus* (μεταφραζομένη γαλλιστὶ étranger καὶ ἀγγλιστὶ alien) καὶ τὰ παράγωγα *albania* καὶ *albanagium*. Ἡ λέξις ἀνάγεται εἰς παλαιὸν Φραγγικὸν τύπον *aliban* (τὸν ὁποῖον ἐτυμολογοῦν ἐκ τοῦ λατινικοῦ *alibi*), εἰσήχθη δὲ εἰς τὴν λατινικὴν τοῦ μεσαίωνος ὑπὸ τοὺς τύπους *albanus* καὶ *albanius*, ἐνίοτε δὲ καὶ *aubanus*, ἐξ οὗ τὸ μέχρι σήμερον ἐν χρήσει γαλλικὸν *aubain* (= individu fixé en pays étranger sans être naturalisé). Παραλλήλως πρὸς τὸ *albanus* ὑπάρχει, ὡς εἴπομεν, εἰς τὴν μεσαιωνικὴν λατινικὴν καὶ ὁ ὅρος *albania* ἢ *albanagium*, ἀντίστοιχος τοῦ γαλλικοῦ aubaine ἢ droit d'aubaine, περὶ τῶν ὁποίων εὐκόλως δύναταί τις νὰ πληροφορηθῇ, ἐὰν προστρέξῃ ἔστω καὶ εἰς τὸ μικρὸν λεξικὸν Larousse.

Ἐκ τῶν πολλῶν παραδειγμάτων (τοῦ Ι', ΙΑ', καὶ ΙΒ' αἰ.), τὰ ὁποῖα παρατίθενται εἰς τὰ προμνημονευθέντα λεξικὰ τῆς μεσαιωνικῆς λατινικῆς, ἀρκοῦμαι νὰ μεταφέρω ἐνταῦθα τρία: ...de liberis hominibus *albanisque* ac colonibus in supradicta terra commanentibus (εἰς ἔγγραφον τοῦ βασιλέως Λοθαρίου, τοῦ ἔτους 986)· ...advenas quos *albanos* vocant, qui ab extraneis regnis venientes κλπ. (εἰς κείμενον τοῦ 1186)· ...albains sont hommes et femmes, qui sont nez en villes dehors le royaume [...] et quant ils sont venuz demourer ou royaume, ilz sont proprement appelez *a l b a i n s* (κείμενον τοῦ ΙΔ' αἰῶνος).

Δὲν δύναμαι νὰ ὑποκαταστήσω τοὺς μεσαιωνολόγους τῆς Δύσεως καὶ νὰ ἐκταθῶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Εἶναι ὅμως βέβαιον ὅτι οἱ Νορμανδοί, ἐμφανιζόμενοι εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν μόλις ἀπὸ τοῦ 1017 καὶ ἀποκτῶντες μονίμους ἐγκαταστάσεις μόλις ἀπὸ τοῦ 1030 [2], ἦσαν ἀκόμη, κατὰ τὴν ἀπασχολοῦσαν ἡμᾶς περίοδον (1038 - 1043) καὶ ἐπὶ μακρὸν εἰσέτι χρονικὸν διάστημα, ξ έ ν ο ι, ἀ λ λ ο δ α π ο ί, ἐ π ή λ υ δ ε ς, καὶ διεστέλλοντο ἀπὸ τῶν γηγενῶν ἢ παλαιοτέρων κατοίκων τῆς χώρας ὡς *a l b a n i*. Τὴν ἀντιδιαστολὴν ταύτην ἐνίσχυεν ἴσως καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι διὰ τοὺς ἐγκαθισταμένους εἰς τὴν Νότιον Ἰταλίαν Νορμανδούς, τόσον εἰς τὰ ὑπὸ τὴν Βυζαντινὴν ἐπικράτειαν ἐδάφη, ὅσον καὶ εἰς τὰ ἐκτὸς αὐτῆς, ἴσχυεν ἴδιον νομικὸν καθεστώς [3].

---

1. D u C a n g e, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, ἔκδ. 1883, τόμ. Α', σελ. 162 - 163. — J. N i e r m e y e r, *Mediae Latinitatis Lexicon minus*, Leiden 1960, σελ. 32 - 33.

2. Ὡς τοιαύτη θεωρεῖται ἡ ἵδρυσις τῆς Ἀβέρσας· πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 221, καὶ M a t h i e u, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 267 καὶ 345.

3. Cl. C a h e n, *Le Régime féodal de l'Italie Normande*, Παρίσιοι 1940, σελ. 41 κέ. — Πρβλ. F. G a n s h o f, *Histoire des relations internationales, I. Moyen Age*[3], Παρίσιοι 1964, σελ. 147 κέ., ἔνθα ὁ συγγραφεύς, ἀναφερόμενος εἰς τὸν μεικτὸν πληθυσμὸν διαφόρων κρατῶν καὶ κρατιδίων τοῦ ΙΑ' - ΙΒ' αἰῶνος, ἐπισημαίνει ὅτι πανταχοῦ ἐδημιούργει προβλήματα ἡ παρουσία ξένων: *étrangers, «aubains» (a l b a n i)*

Εἶναι βέβαιον ἐπίσης ὅτι δημόσιοι λειτουργοὶ (ἀκόμη καὶ οἱ ἀνήκοντες εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν Βυζαντινῶν τῆς νοτίου Ἰταλίας), ἐκκλησιαστικαὶ ἀρχαί, τοπικοὶ ἄρχοντες κλπ., χρησιμοποιοῦντες τὴν λατινικὴν τῆς ἐποχῆς εἰς τὰ ἔγγραφά των, ἐχαρακτήριζον διὰ τοῦ ὅρου *albani* ἢ *advenae* τοὺς νέους αὐτοὺς πληθυσμούς, οἱ ὁποῖοι καὶ κατὰ τὸ ἰσχῦον τότε νομικὸν καθεστὼς δὲν ἐξωμοιοῦντο πρὸς τοὺς παλαιοὺς κατοίκους τῆς χώρας [1]. Ὑπηρεσιακαὶ ἐκθέσεις στελλόμεναι ἐκ Κάτω Ἰταλίας εἰς τὸ Βυζάντιον, πιθανὸν δὲ καὶ χρονογραφικαὶ ἀφηγήσεις, συντεταγμέναι συχνότατα ὑπὸ ἀνθρώπων ἀνεπαρκῶς κατεχόντων καὶ τὴν λατινικὴν καὶ τὴν ἑλληνικήν [2], ἐχρησιμοποίουν πιθανώτατα τὸν ὅρον *albani* ἢ *ἀλβανοὶ* πρὸς δήλωσιν τῶν προσφάτως τότε κατελθόντων ἀπὸ Βορρᾶ πληθυσμῶν, διὰ τοὺς ὁποίους πολὺ βραδύτερον ἐπεκράτησεν ἡ ὀνομασία Νορμανδοί. Πράγματι, οἱ Βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, οἱ ὁποῖοι ἱστοροῦν τὰ σύγχρονά των γεγονότα τῆς Κάτω Ἰταλίας, ὁ Ἀτταλειάτης, ὁ Σκυλίτζης, ὁ Ψελλός, ἀγνοοῦν τὴν ὀνομασίαν *Νορμανδοὶ* καὶ μνημονεύουν τὸν νεοφανῆ τοῦτον λαὸν ὑπὸ διάφορα γενικὰ ὀνόματα ἢ

(σελ. 148). Αἱ λέξεις *albani* - *aubains* ἀπέβησαν προφανῶς σὺν τῷ χρόνῳ τεχνικοὶ ὅροι δηλοῦντες τὸ ἴδιον νομικὸν καθεστὼς τῶν οὕτω χαρακτηριζομένων πληθυσμῶν. — Κατὰ τὰς ἐπαφάς των μὲ τὴν φεουδαρχικὴν Δύσιν οἱ Βυζαντινοὶ ἐγνώρισαν, ἐνίοτε δὲ καὶ παρέλαβον, ὡρισμένους θεσμοὺς μαζὶ μὲ τὴν ἀντίστοιχον ξένην ὁρολογίαν. Τοιοῦτος εἶναι π.χ. ὁ τεχνικὸς ὅρος *λίζιος* (λατινιστὶ *ligius*), ἀπαντῶν ἤδη τὸ πρῶτον εἰς τὴν *Ἀλεξιάδα* (ἔκδ. Leib, τόμ. Γ', σελ. 125, στίχ. 27 κέ.) καὶ χρησιμοποιούμενος ἔκτοτε εἰς πολλὰ Βυζαντινὰ κείμενα (ὁ Du Cange, ὑπὸ τὸ λ. *λίζιος* ἔχει ἤδη συγκεντρώσει δεκάδας σχετικῶν χωρίων)· βλ. N. Svoronos, *Le serment de fidélité à l'empereur byzantin et sa signification constitutionelle*, REB 9 (1951), σελ. 134 κέ., καὶ J. Ferluga, *La ligesse dans l'empire byzantin. Contribution à l'étude de la féodalité à Byzance*, Zbornik Radova τοῦ Βελιγραδίου 7 (1961), σελ. 97 - 123. Τοιοῦτος τεχνικὸς ὅρος εἶναι ἐπίσης τὸ (συχνότατον εἰς τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως) *ὁμμάτζιον* (= hommage, μεταφραζόμενον ἐνίοτε *ἀνθρωπέα*) κ.ἄ. Κατὰ ταῦτα δὲν ἀποτελεῖ ἀσύνηθες φαινόμενον ἡ μεταφορὰ τοῦ δυτικῆς προελεύσεως ὅρου *albani* εἰς Βυζαντινὸν κείμενον ὑπὸ τὸν τύπον *ἀλβανοί*.

1. Οὕτω π.χ. εἰς κατωϊταλικὰ ἔγγραφα γίνονται τοιούτου εἴδους ἢ παρεμφερεῖς διακρίσεις καὶ ἀπαντοῦν ὅροι καὶ ἐκφράσεις ὡς αἱ ἀκόλουθοι : *ὀθνείους* - *advenientes* (F. Trinchera, *Syllabus Graecarum Membranarum*, Νεάπολις 1865, σελ. 74, ἀρ. 57, ἔτους 1093), *advenas venientes in regionem*... (αὐτόθι, σελ. 78, ἀρ. 60, ἔτους 1097), *νοθίους* (αὐτόθι, σελ. 81, ἀρ. 64, ἔτους 1097) κά. Πλέον ἢ ἅπαξ ἀπαντᾷ ὁ ὅρος *extranei* παρὰ Ménager, *Actes latins de S. Maria di Messina*, σελ. 52, ἀρ. 2, ἔτους 1112, καθὼς καὶ παρὰ Marie Fauroux, *Recueil des actes des ducs de Normandie (911 - 1066)*, Caen 1961, σελ. 341, ἀρ. 156 (C, Γ), τοῦ ἔτους 1063 καὶ σελ. 161, ἀρ. 161, τῶν μέσων τοῦ ΙΑ' αἰῶνος.

2. Θὰ ἠδυνάμην νὰ παραθέσω σωρείαν παραδειγμάτων ἐξ ἐπισήμων καὶ ἡμιεπισήμων κειμένων, συντεταγμένων εἰς Κάτω Ἰταλίαν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Ἀρκοῦμαι νὰ ἐπισημάνω ὅτι καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ *στρατηγὸς* Λουκανίας, ὅστις ὑπογράφει ἔγγραφον τοῦ ἔτους 1042 (Guillou, *La Lucanie byzantine*, σελ. 122 = *Actes de Donnoso*, σελ. 49) ἀποδεικνύεται εἰς ἀποκαρδιωτικὸν σημεῖον ὀλιγογράμματος.

περιφράσεις. Μόλις τὸν ἑπόμενον αἰῶνα ἡ Ἄννα Κομνηνὴ θὰ χρησιμοποιήσῃ τὸ ὄνομα *Νορμάνοι* [1]. Ὁ Σκυλίτζης χρησιμοποιεῖ, ὡς εἴδομεν [2], τὴν γενικὴν ὀνομασίαν *Φράγγοι*, τὸ αὐτὸ δὲ πράττει καὶ ὁ Βρυέννιος [3]. Ὁ Ἀτταλειάτης προτιμᾷ νὰ ἀντιδιαστείλῃ τούτους ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς κατοίκους τῆς χώρας, τοὺς *Λατίνους*, ὑπὸ τὸν γενικὸν χαρακτηρισμὸν *Ἀλβανοί*.

Εἴδομεν δὲ ὅτι ὁ Ἀτταλειάτης, συνοπτικώτατος ἐν προκειμένῳ, δὲν ἀπαριθμεῖ τοὺς ἄλλοτε «συμμάχους» καὶ μετέπειτα πολεμίους τῶν Βυζαντινῶν χρησιμοποιῶν ὀνόματα ἐθνικὰ ἢ δηλωτικὰ τοῦ τόπου καταγωγῆς, ἐγκαταστάσεως κλπ. Ἀρκεῖται νὰ ὑποδηλώσῃ ὅτι οὗτοι ἀνῆκον καὶ εἰς τὰς δύο μεγάλας ὁμάδας λαῶν τῆς νοτίου Ἰταλίας, ἦσαν καὶ οἱ παλαιοὶ κάτοικοι, χαρακτηριζόμενοι ὡς *λατῖνοι*, καὶ οἱ ἐπήλυδες, χαρακτηριζόμενοι ὡς *ἀλβανοὶ* (*albani*).

Ἡ ἀνωτέρω ἄποψις — μόνη ὀρθὴ καθ' ἡμᾶς — θὰ θεωρηθῇ, πιστεύομεν, τοὐλάχιστον ὡς ἡ μόνη εὐλογοφανὴς καὶ πειστικὴ ἐξήγησις τῶν λεγομένων τοῦ Ἀτταλειάτου, ἐφ' ὅσον κατεδείχθη ὁριστικῶς ὅτι ἀποκλείεται νὰ ὑπονοῶνται ἐνταῦθα Ἀρβανῖται ἐκ τῆς Βαλκανικῆς.

Ἡ ὑφ' ἡμῶν δοθεῖσα ἐξήγησις θὰ ἐνισχύετο, βεβαίως, ἂν εἴχομεν νὰ προσκομίσωμεν παραδείγματα παρομοίας χρήσεως τοῦ *albani* - *ἀλβανοὶ* καὶ εἰς ἄλλα ἑλληνικὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς. Πρὸς τὸ παρὸν μίαν μόνην δευτέραν παρομοίαν περίπτωσιν γνωρίζομεν : τὴν δευτέραν μνείαν τῶν *Ἀλβανῶν* εἰς τὸ ἔργον τοῦ Ἀτταλειάτου.

Β'

Τὸ δεύτερον ἐκ τῶν ἐπισημανθέντων χωρίων τοῦ Ἀτταλειάτου [4] ἔρχεται νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν ἀνωτέρω δοθεῖσαν ἐξήγησιν τοῦ ὅρου *Ἀλβανοί*. Κατὰ τὸν συγγραφέα, ὡς εἴδομεν, ὁ μάγιστρος καὶ *κατεπάνω Ἰταλίας* Γεώργιος ὁ Μανιάκης ἐπανεστάτησε *μετὰ τῶν ἐκεῖσε συνόντων στρατιωτῶν, Ῥωμαίων καὶ Ἀλβανῶν*. Πρόκειται περὶ τῆς στρατιᾶς, τὴν ὁποίαν εἶχε συγκροτήσει ὁ Μανιάκης ἐν Ἰταλίᾳ, εὑρισκόμενος διὰ δευτέραν φορὰν *ἐκεῖσε* (1042 - 1043), καὶ τὴν ὁποίαν ἀπετέλουν Ρωμαῖοι [= Βυζαντινοὶ] στρατιῶται καὶ ξένοι, ἤτοι *albani* - *ἀλβανοί* [5].

1. *Ἀλεξιάς*, Ι', 6, ἔκδ. Leib, τόμ. Β', σελ. 210.
2. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 219.
3. Βρυέννιος, ἔκδ. Βόννης, σελ. 102 : *Ἐπεὶ δὲ [. . .] τὸ Φράγγων ἔθνος κατακυριεῦσαν τῆς Ἰταλίας καὶ Σικελίας, δεινὰ κατὰ Ῥωμαίων ἐμελέτων . . .*
4. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 209.
5. Ἐφιστῶμεν τὴν προσοχὴν ἐπὶ τοῦ ὅτι ὁ συγγραφεὺς ὁμιλεῖ περὶ τῆς στρατιᾶς τὴν ὁποίαν συνεκρότησεν ὁ Μανιάκης ἐν Ἰταλίᾳ διὰ νὰ ἐκστρατεύσῃ κατὰ τοῦ Βυζαντίου. Ἂν ὁ Μανιάκης, μεταβαίνων εἰς Ἰταλίαν ὡς «μάγιστρος καὶ κατεπάνω», μετέ-

Γνωστὸν εἶναι ὅτι ὁ Μανιάκης, ἀποσταλεὶς εἰς Ἰταλίαν κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1042, κατώρθωσεν ἐντὸς ὀλίγου νὰ ἐπιβληθῇ καὶ νὰ ἀναδιοργανώσῃ τὰς ἐκεῖ Βυζαντινὰς δυνάμεις. Οἱ κατὰ τῶν Βυζαντινῶν ἐξεγερθέντες κατετροπώθησαν, πολλοὶ δὲ τούτων ἐτάχθησαν καὶ πάλιν παρὰ τὸ πλευρόν του. Εἰς τὴν Συνέχειαν τοῦ Σκυλίτζη ἀναγινώσκομεν ὅτι ὁ Μανιάκης καὶ πάλιν «προσηταιρίσατο μὲν Φράγκους [= Νορμανδοὺς] πολλούς, καθημέρωσε δὲ καὶ τοὺς παρὰ τοῦ Δοκειανοῦ κακωθέντας» [1]. Ὁ Μιχαὴλ Ψελλός, σύγχρονος τοῦ Μανιάκη [2], ὁμιλῶν περὶ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ προπαρασκευῶν τοῦ ἀντάρτου, γράφει ὅτι «οἷα δὴ ἀνδρὶ γενναίῳ καὶ κορυφαίῳ τὴν στρατηγικὴν τέχνην πολλοὶ συνερρυήκεσαν, οὐχ ὅσοι στρατεύσιμον εἶχον τὴν ἡλικίαν, ἀλλ' ἤδη καὶ οἱ ἐφ' ἑκάτερα τῆς ἀκμῆς»· οὗτος δὲ «τοὺς ἐμπειροτάτους πρὸς πόλεμον συλλεξάμενος» [3], διέπλευσε τὴν Ἀδριατικὴν καὶ ἐβάδισε κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος [4].

φερεν ἢ ὄχι στρατεύματα, πόσα καὶ ποίας συνθέσεως, οὐδαμόθεν εἶναι γνωστόν. Ἐπομένως παρανοεῖ τὸ παρὸν χωρίον τοῦ Ἀτταλειάτου, εἰς ὃ παραπέμπει, ὁ G a y (*Italie*, τόμ. Β', σελ. 461) γράφων ὅτι ὁ Μανιάκης ἀπεβιβάσθη τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1042 εἰς Τάραντα «avec une armée nouvelle, où des contingents A l b a n a i s se joignent aux troupes des thèmes».

1. Σ κ υ λ ί τ ζ η ς - Κ ε δ ρ η ν ό ς, ἐκδ. Βόννης, τόμ. Β', σελ. 720 = ἐκδ. Ε. Τσολάκη, σελ. 167, 9 - 11.

2. «Τοῦτον τὸν ἄνδρα καὶ τεθέαμαι καὶ τεθαύμακα», γράφει ὁ ὕπατος τῶν φιλοσόφων καὶ περιγράφει αὐτὸν ὡς ἥρωα ὑπερφυσικῶν διαστάσεων καὶ ἱκανοτήτων (Ψ ε λ λ ό ς, ἐκδ. Renault, τόμ. Β', σελ. 1 - 3). — Ἀλλαχοῦ ὅμως (*Ἐγκωμιαστικὸς λόγος πρὸς τὸν βασιλέα τὸν Μονομάχον*, ἐκδ. Κ. Σ ά θ α, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τόμ. Ε', Παρίσιοι 1876, σελ. 138 κέ.) ὁ Ψελλὸς ψέγει τὸν Μανιάκην ὡς ἀλαζονικὸν κλπ. Ἀσυμπαθῶς πρὸς τὸν ἀποστάτην ἐκφράζονται συνήθως οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς (π.χ. ὁ Μανασσῆς, ἐκδ. Βόννης, στ. 6285 κέ.), εἶναι ὅμως βέβαιον ὅτι τὰ κατορθώματα καὶ ὁ ἡρωϊκὸς θάνατος τοῦ γενναίου πολεμιστοῦ εἶχον ἐντυπωσιάσει τοὺς συγχρόνους του. Ὁ Χριστόφορος ὁ Μυτιληναῖος συνέθεσεν εἰδικὸν στιχούργημα ἐξ ἑκατὸν ὁμηρικῶν ἑξαμέτρων καὶ ἑξάστιχον «ἐπίγραμμα εἰς τὸν τάφον τοῦ Μανιάκου». Βλ. Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ, *Ἱστορικὰ Μελετήματα*, Ἀθῆναι 1884, 152 - 166 [ἔνθα εἰδικὴ μελέτη : *Ἡ ἀποστασία καὶ ὁ θάνατος τοῦ Γεωργίου Μανιάκη*· ἐν σελ. 162 - 166 ἔκδοσις τῶν στιχουργημάτων, περὶ ὧν συμπληρωματικὰ ἐν Νέῳ Ἑλληνομνήμονι 2 (1905), σελ. 169 - 179]. Πρβλ. Δ. Ἀ. Ζ α κ υ θ η ν ο ῦ, *Ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία* [Α'], *324 - 1071*, Ἀθῆναι 1969, σελ. 399 - 400.— Εἰς τὴν Νορβηγικὴν *saga* τοῦ Harald Hardrade, ὁ ὁποῖος εἶχε συμπολεμήσει μετὰ τοῦ Μανιάκη εἰς Σικελίαν κατὰ τῶν Σαρακηνῶν, ὁ Μανιάκης, ὑπὸ τὸ ὄνομα Gyrger, ἐμφανίζεται ὡς γελοῖος καὶ δειλὸς ἥρως τοῦ ἔπους· βλ. S n o r r i S t u c l e s o n, *Heimskeingla de Noregs Konunga Sögor* (Historia Regum Norvegicorum), ἐκδ. G. Schöning - Sculius Theodori Thorlacius, Hafniae 1783, τόμ. Γ', σελ. 56 κέ.

3. Ψ ε λ λ ό ς, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 4.

4. Παρακολουθῶν τὸν Μανιάκην καὶ μετὰ τὴν ἀπόβασίν του εἰς τὸ Δυρράχιον ὁ Gay (πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 228, σημ. 5) σημειώνει : «Son armée, qui s'est accrue probablement de bandes Bulgares et Albanaises, s'avance à travers les montagnes» κλπ. (G a y, *Italie*, σελ. 467). Ἀλλ' οὐδεμία πηγή, ἢ ἔστω ἁπλῆ ἔνδειξις, δικαιολογεῖ τὸ αὐθαίρετον «probablement».

Οἱ ξένοι, τοὺς ὁποίους εἶχε στρατολογήσει ἐξ Ἰταλίας ὁ Μανιάκης, ἦσαν Νορμανδοί. Ὅταν ἐκεῖνος ἔπεσε μαχόμενος εἰς τὰ πρόθυρα τῆς Θεσσαλονίκης [1], οἱ ξένοι οὗτοι πολεμισταὶ προσεχώρησαν ἢ περιῆλθον εἰς τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἀπετέλεσαν ἴδιον στρατιωτικὸν σῶμα, γνωστὸν ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν *Μανιακᾶτοι*. Αἱ περὶ αὐτῶν μαρτυρίαι οὐδεμίαν ἀφήνουν ἀμφιβολίαν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ Νορμανδῶν. Εἰς τὴν Συνέχειαν τοῦ Σκυλίτζη, καὶ δὴ εἰς τὰ τελευταῖα κεφάλαια, ὅπου ἐκτίθενται γεγονότα τοῦ ἔτους 1071 καὶ ἑξῆς, ἤτοι ἡ ἀποστολὴ πρεσβείας «πρὸς τὸν τὴν Λογγοβαρδίαν κατέχοντα *Φράγκον* [= Νορμανδὸν] *Ῥουμπέρτον* [Γισκάρδον] καλούμενον» [2], ὁ συγγραφεύς, ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἐμφάνισιν καὶ ἐπικράτησιν τῶν Νορμανδῶν ἐν Ἰταλίᾳ, ἀνατρέχει εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἀποστασίας τοῦ Μανιάκη (1043), ὅστις πολλοὺς τούτων εἶχε προσεταιρισθῆ καὶ εἶχε φέρει μεθ' ἑαυτοῦ, βεβαιοῖ δὲ ὅτι οἱ *Μανιακᾶτοι* οὗτοι ἦσαν ὁμοεθνεῖς τῶν Νορμανδῶν τοῦ Ροβέρτου Γισκάρδου. Ἰδοὺ τὸ σχετικὸν χωρίον: *οἱ μὲν σὺν αὐτῷ* [= τῷ Μανιάκῃ] *περαιωθέντες* [ἐξ Ἰταλίας], *τῷ βασιλεῖ δουλωθέντες, Μανιακᾶτοι τε ἐπωνομάσθησαν καὶ τῇ Ῥωμαίων πολλοὶ ἐναπέμειναν· οἱ δὲ λοιποὶ ἐν Ἰταλίᾳ ὑπελείφθησαν· ἦν δέ τις ἐν αὐτοῖς Ῥουμπέρτος τοὔνομα, ἀνεψιὸς Ἀρδουΐνου τοῦ ὑπὸ τοῦ Δοκειανοῦ μαστιχθέντος*...[3].

Κατὰ ταῦτα, οὐδεμία ἀμφιβολία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ὅτι καὶ εἰς τὸ δεύτερον χωρίον τοῦ Ἀτταλειάτου ὑπὸ τὸν χαρακτηρισμὸν *Ἀλβανοὶ - Albani* νοοῦνται οἱ ἐπήλυδες Νορμανδοί.

Γ'

Εἰς τὸ τρίτον ἐκ τῶν ἐπισημανθέντων χωρίων τοῦ Ἀτταλειάτου [1], ὁ συγγραφεὺς δὲν χρησιμοποιεῖ πλέον τὸν ὅρον *Ἀλβανοί*, ἀλλ' *Ἀρβανῖ-*

---

1. Περὶ τοῦ τοπογραφικοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ πεδίου τῆς μάχης βλ. Ζακυθηνοῦ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 399, σημ. 5, ἔνθα ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Πρβλ. J. Ferluga, ἐν *Fontes byzantini historiam populorum Jugoslaviae spectantes*, τόμ. Γ', Βελιγράδιον 1966, σελ. 171, σημ. 311.

2. Πρόκειται περὶ τῆς ἀποστολῆς διὰ τὸ συνοικέσιον τοῦ υἱοῦ τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Ζ' τοῦ Δούκα μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ Ροβέρτου Γισκάρδου· βλ. Hélène Bibicou [Antoniadis], *Une page d'histoire diplomatique de Byzance au XIe s., Michel VII Doucas, Robert Guiscard et la pension des dignitaires*, Byzantion 29 (1959), σελ. 43 - 75. — Συνέχεια τοῦ Σκυλίτση, ἔκδ. Τσολάκη, σελ. 167 καὶ 216.

3. Συνέχεια τοῦ Σκυλίτση, ἔκδ. Τσολάκη, σελ. 167, 13 - 16 (= ἔκδ. Βόννης, τόμ. Β', σελ. 720). — Περὶ τοῦ στρατιωτικοῦ σώματος τῶν *Μανιακάτων* πρβλ. Glykatzi-Ahrweiler, *Administration*, σελ. 34, σημ. 10, ὅπου χαρακτηρίζονται ἀορίστως ὡς soldats Francs. Περὶ *Μανιακάτων* ἐγκατασταθέντων εἰς τὴν κεντρικὴν Ἑλλάδα βλ. Svoronos, *Le cadastre de Thèbes*, σελ. 71 καὶ 144.

4. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 209.

ται. Καὶ εἶναι προφανὲς ὅτι ἐνταῦθα νοεῖται ὁ ὁμώνυμος λαὸς τῆς Βαλκανικῆς.

Κατὰ τὸν συγγραφέα, ὁ *δοὺξ* τοῦ Δυρραχίου Νικηφόρος ὁ Βασιλάκης, ἐπαναστατήσας καὶ παρασκευαζόμενος νὰ βαδίσῃ κατὰ τοῦ Βυζαντίου (κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1078 ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1079) «στρατιὰν *ἐκ πασῶν τῶν ἐκεῖσε ἐπικειμένων χωρῶν* συνελέγετο». Εἶναι αὐτονόητον ὅτι ὁ δοὺξ τοῦ Δυρραχίου, διενεργῶν εὐρεῖαν στρατολογίαν εἰς τὰς *ἐκεῖσε* χώρας, εἶχεν ἐπανδρώσει τὸ στράτευμά του καὶ μὲ στρατιώτας Ἀλβανικῆς καταγωγῆς. Ἀκολουθεῖ ὅμως καὶ ρητὴ περὶ τούτου μαρτυρία : *εἶχε γὰρ καὶ Ῥωμαίων πολλῶν στρατιωτικόν, Βουλγάρων τε καὶ Ἀρβανιτῶν, καὶ οἰκείους ὑπασπιστὰς οὐκ ὀλίγους*... Εἰς τὴν Συνέχειαν τοῦ Σκυλίτση ἐπαναλαμβάνονται αἱ αὐταὶ φράσεις τοῦ Ἀτταλειάτου, ἄνευ σχεδὸν οὐδεμιᾶς μεταβολῆς ἢ προσθήκης [1].

Συμπέρασμα: Ὁ Ἀτταλειάτης, γράφων περὶ τὸ 1080 [2] καὶ ἀναφερόμενος εἰς γεγονότα τοῦ 1079, παρέχει τὴν πρώτην μέχρι σήμερον γνωστὴν καὶ μετ' ἀσφαλείας χρονολογημένην μνείαν τοῦ ὀνόματος *Ἀρβανῖται*, συνάμα δὲ καὶ τὴν πρώτην ρητὴν μνείαν τοῦ ὁμωνύμου λαοῦ τῆς Βαλκανικῆς.

Εἰς τὰ προηγούμενα κεφάλαια τῆς Ἱστορίας του, ὅπου ὁ αὐτὸς συγγραφεύς, ἀνατρέχων εἰς γεγονότα τῶν ἐτῶν 1038 - 1043, χαρακτηρίζει ὡρισμένους πληθυσμοὺς τῆς Κάτω Ἰταλίας ὡς *Ἀλβανούς*, ὑπονοεῖ τοὺς προσφάτως ἐκεῖ ἐγκατασταθέντας ξένους καὶ ἐπήλυδας (albanos) Νορμανδούς, οὐχὶ δὲ ὁμωνύμους πληθυσμοὺς ἐκ Βαλκανικῆς, τοὺς ὁποίους ἀποκαλεῖ *Ἀρβανίτας*.

* * *

Τὸ ὄνομα Ἀρβανίτης εἶναι κανονικὸς — κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ἀρχαίας, τῆς μεσαιωνικῆς καὶ τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης — τύπος ὀνόματος δηλοῦντος (μὲ τὴν παραγωγικὴν κατάληξιν *-ίτης*), τὸν τόπον καταγωγῆς. Εἶναι δὲ *Ἀρβανίτης* ὁ καταγόμενος ἀπὸ τὸ *Ἄρβανον* ἢ τὰ *Ἄρβανα* [3].

1. Συνέχεια τοῦ Σκυλίτση, ἐκδ. Τσολάκη, σελ. 182, 15 - 21 (= ἐκδ. Βόννης, τόμ. Β', σελ. 739) : ...*Ὁ δὲ πρωτοπρόεδρος Νικηφόρος ὁ Βασιλάκης τὸ Δυρράχιον καταλαβὼν στρατὸν ἤθροιζεν ἐκ πασῶν τῶν ἐκεῖσε χωρῶν* [...]· *συναγηχὼς δὲ στρατιὰν ἀξιόλογον ἔκ τε Φράγκων καὶ Βαράγγων, Ῥωμαίων τε καὶ Βουλγάρων καὶ Ἀρβανιτῶν, ἄρας ἐκεῖθεν πρὸς Θεσσαλονίκην ἠπείγετο*...

2. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 208, σημ. 1.

3. Περιττὸν εἶναι νὰ προσκομίσωμεν παραδείγματα: Ἄβδηρα - Ἀβδηρίτης, Στάγειρα - Σταγειρίτης, Ἄδανα - Ἀδανίτης, Ἱεροσόλυμα - Ἱεροσολυμίτης, Μεσοπόταμον - Μεσοποταμίτης κ.π.ὅ. Πρβλ. καὶ Φουρίκη, *Πόθεν τὸ ὄνομα Ἀρβανίτης*, σελ. 35 κέ.

Χρήσιμον εἶναι νὰ παρακολουθήσωμεν διὰ βραχέων πότε καὶ πῶς ἐμφανίζονται εἰς τὰς ἱστορικὰς πηγὰς τὰ δύο ταῦτα ὀνόματα, τὸ τοπωνύμιον καὶ τὸ παράγωγόν του.

Πρώτη μνεία, ὡς εἴπομεν, παρὰ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτῃ, ἔνθα μνημονεύονται (1079/80) οἱ *Ἀρβανῖται*.

Δευτέρα κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν μνεία τοῦ λαοῦ τούτου εὕρηται εἰς τὴν «Ἀλεξιάδα» τῆς Ἄ ν ν η ς Κ ο μ ν η ν ῆ ς, ἥτις γράφουσα περὶ τὸ 1148 [1] καὶ ἱστοροῦσα τοὺς παρὰ τὸ Δυρράχιον ἀγῶνας τῶν Βυζαντινῶν καὶ Νορμανδῶν (1081 κἑ.), ὁμιλεῖ παρεμπιπτόντως καὶ περὶ *τῶν καλουμένων Ἀρβανιτῶν* [2]. Ἡ αὐτὴ συγγραφεὺς μνημονεύει τὰς *περὶ τὸ Ἄρβανον κλεισούρας* [3], *τὰ ὁμοροῦντα τῷ Ἀρβάνῳ πολίχνια*, καὶ τὰς *τοῦ Ἀρβάνου ἀτραπούς* [4], παρέχει δὲ (ἅπαξ) καὶ τὸν τύπον *Ἄρβανα* κατὰ πληθυντικόν [5]. Εἶναι φανερὸν ἐκ τῶν συμφραζομένων ὅτι τὸ *Ἄρβανον* (καὶ πληθ. τὰ *Ἄρβανα*) εἶναι γεωγραφικὴ περιοχή, ὁ τόπος τῆς καταγωγῆς τῶν *Ἀρβανιτῶν*. Ἀλλ' οἱ πληθυσμοὶ οὗτοι δὲν ἦσαν ἀκόμη ἀρκούντως γνωστοί, τὸ ἐθνικόν των ὄνομα δὲν εἶχεν εἰσέτι ἐπικρατήσει, διὸ καὶ ἡ συγγραφεὺς ὁμιλεῖ περὶ *τῶν κ α λ ο υ μ έ ν ω ν Ἀρβανιτῶν*.

Τρίτη χρονολογικῶς μνεία *Ἀρβανιτῶν* εὕρηται εἰς τὴν Συνέχειαν τοῦ Σκυλίτση — ἱστορικὴν πηγὴν ἀναγομένην εἰς τὰ μέσα τοῦ ΙΒ' αἰῶνος [6] — ἀλλὰ τὸ σχετικὸν χωρίον εἶναι, ὡς ἐλέχθη [7], ἐπανάληψις τῆς ἀντιστοίχου φράσεως τοῦ Ἀτταλειάτου καὶ δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὅτι δὲν ἀποτελεῖ νέαν μαρτυρίαν.

Τετάρτη κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν μνεία τοῦ λαοῦ τούτου ἀπαντᾷ εἰς τὴν «Χρονικὴν Σύνοψιν» τοῦ Γεωργίου Ἀκροπολίτου (1217 - 1282), ὅστις γράφων κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ ΙΓ' αἰῶνος [8] καὶ ἱστορῶν τὴν ἐπὶ τῶν

---

1. Πρβλ. G e o r g i n a B u c k l e r, *Anna Comnena. A Study*, Ὀξφόρδη 1929, σελ. 21. — G y. M o r a v c s i k, *Byzantinoturcica*², Βερολῖνον 1958, τόμ. Α', σελ. 219. — Βλ. καὶ εἰσαγωγὴν τῆς προσφάτου ρωσικῆς ἐκδόσεως τῆς *Ἀλεξιάδος* ὑπὸ J. N. Ljubarsky, Μόσχα 1965, σελ. 19.

2. *Ἀλεξιάς*, Ϛ' α' 7 : ἔκδ. Leib, τόμ. Β', σελ. 60.

3. *Ἀλεξιάς*, ΙΓ' ε' 1 : ἔκδ. Leib, τόμ. Γ', σελ. 104. — Περὶ κλεισουρῶν γενικώτερον βλ. P. L e m e r l e, *Philippes et la Macédoine Orientale à l'époque chrétienne et byzantine*, Παρίσιοι 1945, σελ. 120.

4. *Ἀλεξιάς*, ΙΓ' ε' 2 : ἔκδ. Leib, τόμ. Γ', σελ. 104.

5. *Ἀλεξιάς*, Δ' η' 4 : ἔκδ. Leib, τόμ. Α', σελ. 168. — Ἔ. Β ρ α ν ο ύ σ η, *Κομισκόρτης ὁ ἐξ Ἀρβάνων — Σχόλια εἰς χωρίον τῆς Ἄννης Κομνηνῆς*, Ἰωάννινα 1962.

6. Συνέχεια Σκυλίτση, ἔκδ. Τσολάκη, σελ. 75. — Πρβλ. Ε. Τ σ ο λ ά κ η, *Τὸ πρόβλημα τῆς Συνέχειας τῆς χρονογραφίας τοῦ Ἰωάννου Σκυλίτση*, Ἑλληνικὰ 18 (1964), σελ. 79 - 83.

7. Βλ. σελ. 231 καὶ σελ. 231 σημ. 1.

8. M o r a v c s i k, *Byzantinoturcica*, τόμ. Α', σελ. 266.

λαοῦ ἠκούοντο καὶ ἀκούονται μόνον οἱ τύποι *Ἀρβανίτης*, *Ἀρβανιτιὰ* κλπ.[1]. Πάντως καὶ μετὰ τὴν μικρὰν φθογγικὴν ἀλλοίωσιν τοῦ ἀρχικοῦ *Ἀρβανίτης* εἰς *Ἀλβανίτης*, ὁ ὅρος ἐξηκολούθει νὰ εἶναι κανονικὸς τύπος ὀνόματος δηλωτικοῦ τοῦ τόπου καταγωγῆς.

Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος ἐμφανίζεται παραλλήλως ἐν χρήσει καὶ ὁ ὅρος *Ἀλβανοὶ* ἀντὶ τοῦ *Ἀρβανῖται* καὶ *Ἀλβανῖται*[2]. Τὴν χρῆσιν τοῦ ὅρου τούτου εἰσάγουν ἀρχαΐζοντες συγγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι ἀμφίβολον εἶναι ἂν ἐγνώριζον τὸ ἀμφισβητούμενον χωρίον τοῦ Πτολεμαίου, εἰς τὸ ὁποῖον τινὲς τῶν μεταγενεστέρων διεῖδον ἢ ἀνεζήτησαν τὴν ρίζαν τῶν ὀνομάτων *Ἀλβανοὶ* καὶ *Ἀλβανία*[3], εἶναι ὅμως βέβαιον ὅτι ἐγνώριζον ἐκ τῆς Ρωμαϊκῆς ἱστορίας τοὺς παρὰ τὸ ἀρχαῖον Λάτιον *Ἀλβανοὺς*[4], ἐξ ἀναγνωσμάτων καὶ ἐκ τῶν κατὰ καιροὺς ἐπαφῶν τοὺς παρὰ τὴν Κασπίαν *Ἀλβανοὺς*[5] κτλ.

---

1. Βλ. *Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς*, ἐκδ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. Γ', σελ. 27 - 28, ἐν λ. Ἀρβανίτης, Ἀρβανιτιά, ἀρβανίτικος κλπ. — Πρβλ. Φουρίκην, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 17. — Εἰς ἀρχαϊστικὴν τάσιν ἀποδίδει τὸ σύμπλεγμα *-λβ-* τῶν ἀνωτέρω τύπων (Ἀλβανίτης ἀντὶ Ἀρβανίτης, ἀλβανιτικὸς ἀντὶ ἀρβανίτικος κλπ.) καὶ ὁ Ἐ. Κριαρᾶς, *Λεξικὸ τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς δημώδους γραμματείας*, τόμ. Α', Θεσσαλονίκη 1969, σελ. 203.

2. Ἐφραίμ, *Χρονογραφία*, στ. 9149. — Ἰωάννης Καντακουζηνός, ἐκδ. Βόννης, τόμ. Α', σελ. 279, 450, 453, 474, 495, 496, 497, 498 κέ. Πρβλ. Φουρίκη, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 11 κέ.

3. Ὁ Φουρίκης, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 18 - 22, ἀσχολεῖται διὰ μακρῶν μὲ τὸ ἐν λόγῳ χωρίον τοῦ Πτολεμαίου (Γ' 12, 20, ἐκδ. Müller, σελ. 506), ἔνθα ἡ ἀσαφὴς (καὶ κατά τινας παρείσακτος) ἀναγραφὴ *Ἀλβάνων* (κατὰ τὴν editio princeps) ἢ *Ἀλβανῶν*, διατυπώνει δὲ σειρὰν ἀξιολόγων συλλογισμῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν γνωρίζω ἂν ἔτυχον τῆς δεούσης προσοχῆς ἐκ μέρους τῶν εἰδικῶν. Τὸ συμπέρασμά του εἶναι ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ τοπωνυμίου *Ἄλβανα* [=Ἄρβανα], οὐχὶ δὲ περὶ μνείας τοῦ λαοῦ τῶν Ἀλβανῶν. — Ὑπὸ Ἀ. Κεραμοπούλλου, *Τὰ ὀνόματα Ἀλβανὸς καὶ Ἀρβανίτης*, Ἀφιέρωμα εἰς τὴν Ἤπειρον - εἰς μνήμην Χρ. Σούλη, Ἀθῆναι 1956, σελ. 1 - 10, ἐπισημαίνονται καὶ συσχετίζονται ὡς ὁμόρριζα τὰ παρὰ Πτολεμαίῳ καὶ Στράβωνι τοπωνύμια *Ἄλβανον* καὶ *Ἀλβανόν, Ἄλβιον ὄρος, Ἄλβια* ἢ *Ἄλπεια* κλπ. — Περὶ τοῦ ἀμφισβητουμένου χωρίου τοῦ Πτολεμαίου βλ. καὶ Stadtmüller, *Albanische Frühgeschichte*, σελ. 177 κέ. Νεωτέρα βιβλιογραφία εἰς τὸ ἄρθρον τοῦ Hasan Ceka, *«Urbs Valmorum» de Barletius et «Albanopolis» de Ptolemée* (ἀλβανιστί, μὲ εὐρεῖαν περίληψιν γαλλιστί), ἐν Buletin Shkencat Shoqërore τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Τιράνων 13 (1959), ἀρ. 1, σελ. 139 - 156.

4. Πρβλ. π.χ. Διονύσιον Ἁλικαρνασσέα, βιβλ. Γ', 11 κέ, Γ', 23 (. . .*οὐ μόνον Ἀλβανοῖς, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις λατίνοις*) κ.ἄ.

5. Πολλοὶ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς (Προκόπιος, Θεοφάνης, Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, Κεδρηνός, Ζωναρᾶς, Σφραντζῆς, κ.ἄ.) ὁμιλοῦν περὶ τῶν Ἀλβανῶν τοῦ Καυκάσου· παραπομπὰς εἰς τὰ σχετικὰ χωρία παρέχει ὁ Φουρίκης, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 24, σημ. 4. — Πρβλ. Η. Anassian, *Une mise au point relative à l'Albanie Caucasienne (Aluank')*, ἐν Revue des Études Arméniennes 6 (1969), σελ. 299 - 330.

Συμπέρασμα: Ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ ὅρου *Ἀλβανοὶ* πρὸς δήλωσιν τῶν ὁμωνύμων πληθυσμῶν τῆς Βαλκανικῆς ὀφείλεται εἰς ἀρχαιομαθεῖς καὶ ἀρχαΐζοντας λογίους, ἐμφανίζεται δὲ μόλις ἀπὸ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος, ἤτοι τρεῖς αἰῶνας περίπου ἀφ' ἧς ὁ Ἀτταλειάτης ἐμνημόνευσε διὰ πρώτην φορὰν τοὺς πληθυσμοὺς τούτους ὑπὸ τὸ ὄνομα *Ἀρβανῖται*. Ἐφ' ὅσον δὲ α') πρὸ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος οὐδεὶς Βυζαντινὸς συγγραφεὺς εἶχεν ὀνομάσει τοὺς πληθυσμοὺς τούτους *Ἀλβανούς*, καὶ β') ἐφ' ὅσον οὐδεὶς χρησιμοποιεῖ παραλλήλως τοὺς δύο τύπους, ἀλλ' εἰς πάσας τὰς πρὸ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος πηγὰς φέρονται οὗτοι ὡς *Ἀρβανῖται* (Ἀτταλειάτης, Ἄννα Κομνηνή, Συνέχεια τοῦ Σκυλίτση) ἢ *Ἀλβανῖται* (Ἀκροπολίτης), εἶναι ἱστορικὸς ἀναχρονισμὸς νὰ νομίζωμεν ὅτι ὁ Ἀτταλειάτης, ὅταν μνημονεύῃ *Ἀλβανούς*, ἐννοεῖ *Ἀρβανίτας*, καὶ ὅτι χρησιμοποιεῖ παραλλήλως καὶ ἀδιακρίτως ὁτὲ μὲν τὸν ἕνα, ὁτὲ δὲ τὸν ἄλλον ὅρον.

Ὁ ὅρος *ἀλβανοὶ* παρ' Ἀτταλειάτῃ εἶναι, ὡς κατεδείχθη ἀνωτέρω, ἀντίστοιχος τοῦ ὅρου *albani* τῆς λατινικῆς τῶν χρόνων του καὶ δὲν εἶναι ὄνομα ἐθνικόν.

* * *

Παρανοήσεις καὶ αὐθαίρετοι ἑρμηνεῖαι, διατυπωθεῖσαι κατὰ καιρούς, ἐπαναλαμβάνονται ἀβασανίστως καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ περιπλέκουν τὰ σχετικὰ θέματα, ἀκόμη καὶ εἰς περιπτώσεις καθ' ἃς τὰ δεδομένα εἶναι σαφῆ. Εἰς τὰς πλείστας τῶν περιπτώσεων τοῦτο ὀφείλεται κυρίως εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ξένοι ἐρευνηταί, διαπρεπεῖς κατὰ τὰ ἄλλα ἐπιστήμονες καὶ εἰδικοὶ ἀλβανολόγοι, ἔσπευσαν νὰ διατυπώσουν ἢ νὰ ἀποδεχθοῦν γνώμας ἐπὶ ζητημάτων τὰ ὁποῖα προϋποθέτουν εἰδικὴν προπαρασκευὴν διὰ τὴν ἐκ τοῦ πρωτοτύπου μελέτην τῶν Βυζαντινῶν πηγῶν καί, ἀπαραιτήτως, πλήρη γνῶσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἀδυνατοῦντες ἢ ἀπαξιοῦντες νὰ προστρέξουν εἰς τὰς πηγάς, ἐκτρέπονται, ἄνευ λόγου, εἰς ἀνακριβείας· ἀφ' ἑτέρου δέ, ἀγνοοῦντες τοὺς κανόνας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, δημιουργοῦν ἢ φαντάζονται ἀνυπάρκτους γλωσσικοὺς τύπους καὶ ἐν συνεχείᾳ δὲν φαίνονται διατεθειμένοι νὰ πεισθοῦν, ὁσάκις Ἕλληνες Βυζαντινολόγοι ἢ γλωσσολόγοι ὑποδεικνύουν ἢ ἀποκαθιστοῦν τὸ ἐτυμολογικῶς ἢ τυπολογικῶς ὀρθὸν ἑνὸς ὀνόματος ἢ ἑνὸς τοπωνυμίου.

Ἐπεσημάναμεν ἀνωτέρω πολλὰς παρανοήσεις, ἀνακριβείας ἢ αὐθαίρετα αὐτοσχεδιάσματα. Δὲν εἶναι ἄσκοπον νὰ ἐπεκτείνωμεν περαιτέρω τὸν ἔλεγχον εἰς πρόσφατα κυρίως δημοσιεύματα, διὰ νὰ μὴ διαιωνίζωνται ἀνακρίβειαι καὶ νὰ μὴ ἐπεκτείνωνται περαιτέρω περιτταὶ θεωρίαι θεμελιούμεναι ἐπὶ ἀβασίμων ὑποθέσεων.

Θεμελιῶδες εἶναι καὶ θὰ παραμείνῃ τὸ ἔργον τοῦ G. Stadtmüller, *Forschungen zur albanischen Frühgeschichte*. Ἐν τούτοις παρατη-

ροῦμεν ὅτι ὁ συγγραφεύς, προσεκτικὸς καὶ ἀκριβολόγος συνήθως, βεβαιοῖ, ἐν σελ. 174, ὅτι ἡ πρώτη μνεία τῶν Ἀλβανῶν εὕρηται εἰς Ἄνναν τὴν Κομνηνὴν καὶ εἰς Μιχαὴλ τὸν Ἀτταλειάτην, ἔνθα οὗτοι μνημονεύονται ὡς «*Arvaniten* (*Ἀρβανῖται*) oder *Arvaner* (*Ἀρβανοί*)». — Εἴδομεν ὅμως ἀνωτέρω, ὅτι, ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ Ἀτταλειάτης προηγεῖται χρονολογικῶς τῆς Ἄννης Κομνηνῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι οὐδαμοῦ μαρτυρεῖται ἐθνικὸν ὄνομα ὑπὸ τὸν τύπον *Ἀρβανοί*. — Ὀλίγον κατωτέρω ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς βεβαιοῖ ὅτι «im griechischen kommen die folgenden Nomensformen vor: *Ἀρβανοί*, *Ἄρβανοι*, *Ἀρβανῖται* oder (mit Metathese) *Ἀρναβῖται*»[1]. Ἀλλ' ἐκ τῶν τεσσάρων τούτων τύπων, μόνον ὁ τύπος *Ἀρβανῖται* μαρτυρεῖται.

Ὁ αὐτὸς συγγραφεύς[2], συνοψίζων τὰ ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτου ἱστορούμενα, περιέργως προτάσσει τὸ δεύτερον σχετικὸν χωρίον τοῦ Ἀτταλειάτου, ἔνθα ὁ λόγος περὶ *στρατιωτῶν Ῥωμαίων καὶ Ἀλβανῶν*, οὕτω δὲ παρακάμπτει εὐκόλως τὸ πρῶτον χωρίον, ἔνθα μνημονεύονται, ὡς εἴδομεν, ὄχι ἁπλῶς στρατιῶται, ἀλλὰ πληθυσμοὶ ἐγκατεστημένοι ἐν Ἰταλίᾳ, *οἱ ποτὲ σύμμαχοι* [...] *Ἀλβανοὶ καὶ Λατῖνοι*. Ἐν συνεχείᾳ ἐπιφέρει τὸ τρίτον χωρίον τοῦ Ἀτταλειάτου, ἔνθα ἡ μνεία *Ἀρβανιτῶν* (οὐχὶ *Ἀλβανῶν*), διὰ νὰ συμπεράνῃ ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖ ἐπιβεβαίωσιν τοῦ ὅτι καὶ εἰς τὰς τρεῖς περιπτώσεις ὁ Βυζαντινὸς οὗτος ἱστορικὸς ὁμιλεῖ περὶ τοῦ ὁμωνύμου λαοῦ τῆς Βαλκανικῆς.

Τὰ τρία χωρία τοῦ Ἀτταλειάτου, ἤτοι τὰ γεγονότα καὶ πρόσωπα τοῦ 1038 - 1042 καὶ τοῦ 1079/1080, συγχεόμενα καὶ πρωθυστέρως λαμβανόμενα, παρέσυραν τοὺς συγγραφεῖς τῆς προσφάτως ἐκδοθείσης εἰς Τίρανα *Ἱστορίας τῆς Ἀλβανίας* (1959 καὶ 1964) νὰ ἐμφανίσουν τὸν Γεώργιον Μανιάκην ὡς «δοῦκα τοῦ Δυρραχίου» τιθέμενον ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Ἀλβανῶν τῆς περιοχῆς καὶ ὁδηγοῦντα αὐτοὺς πρὸς κατάληψιν τοῦ Βυζαντίου[3].

Μικρὰ μελέτη μου, ἀναφερομένη εἰς χωρίον τῆς Ἄννης Κομνηνῆς, ἔνθα μνημονεύεται ὁ «ἐξ Ἀρβάνων Κομισκόρτης», ἐκδοθεῖσα τὸ 1962[4], ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν Ἀλβανὸν Koço Bozhori νὰ γράψῃ μακρὰν βιβλιοκρισίαν καὶ νὰ ἐπανασυζητήσῃ τὰ σχετικὰ θέματα[5]. Ὁ Ἀλβανὸς ἐπιστήμων παρέχει ἐκτενῆ ἀνάλυσιν τῶν γραφομένων μου, δέχεται τὸ ὑπ' ἐμοῦ ὑποστη-

1. Stadtmüller, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 175, σημ. 3.
2. Αὐτόθι, σελ. 162 - 163.
3. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 209, σημ. 4.
4. Ἔρας Λ. Βρανούση, *Κομισκόρτης ὁ ἐξ Ἀρβάνων — Σχόλια εἰς χωρίον τῆς Ἄννης Κομνηνῆς*, Ἰωάννινα 1962.
5. Ἡ βιβλιοκρισία τοῦ Koço Bozhori ἐδημοσιεύθη εἰς τὰ περιοδικὰ τῶν Τιράνων Studime Historike 1 (1964), ἀρ. 3, σελ. 183 - 188 (ἀλβανιστί), καὶ Studia Albanica 1 (1964), ἀρ. 2, σελ. 143 - 147 (γαλλιστί).

ριχθὲν ὅτι ἡ λέξις *κομισκόρτης* ἐνταῦθα δὲν εἶναι κύριον ὄνομα, ὡς εἶχε πιστευθῆ, ἀλλ' ἡ γνωστὴ ὀνομασία *κόμις* (τῆς) *κόρτης*, ἀντιστοιχοῦσα εἰς συγκεκριμένον ἀξίωμα τῆς Βυζαντινῆς ἱεραρχίας [1], δὲν δέχεται ὅμως τὴν γνώμην μου ὅτι τὸ *ἐξ Ἀρβάνων* σημαίνει «ἐκ τῆς περιοχῆς τῶν Ἀρβάνων», ἀντιλέγων ὅτι ὁ τύπος *Ἀρβάνων*, τὸν ὁποῖον παρέχει τὸ κείμενον τῆς «Ἀλεξιάδος», δὲν εἶναι γενικὴ τοῦ οὐδετέρου *Ἄρβανα* (τά), ὡς ἐγὼ ὑπεστήριξα, ἀλλὰ γενικὴ τοῦ *Ἄρβανοι* ἢ *Ἀρβάνοι* (οἱ), ὀνόματος συνωνύμου, κατ' αὐτόν, τοῦ *Ἀρβανῖται* ἢ *Ἀλβανοί*. Εἶμαι ὑποχρεωμένη νὰ εἴπω καὶ πάλιν ὅτι μόνον ἀτελὴς γνῶσις τῆς ἑλληνικῆς ἐπιτρέπει τὸν σχηματισμὸν ἢ τὴν ἐπινόησιν τοιούτων ἀνυπάρκτων γλωσσικῶν τύπων (*Ἄρβανοι* ἢ *Ἀρβάνοι*), ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ὑπομνήσω ὅτι ὁ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτης, ὁ Σκυλίτζης - Κεδρηνὸς καὶ ἡ Ἄννα Κομνηνὴ μόνον τὸν τύπον *Ἀρβανῖται* γνωρίζουν καὶ χρησιμοποιοῦν, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν ἐκτεθέντων ἀνωτέρω [2]. Εἶναι δὲ ἡ ὀνομασία αὕτη, ὡς εἴδομεν, κανονικὸς τύπος ἐθνικοῦ ὀνόματος (*Ἀρβαν-ίτης*), δηλοῦντος τὸν καταγόμενον ἀπὸ τὸ *Ἄρβανον* ἢ τὰ *Ἄρβανα*, περιοχὴν ἡ ὁποία πλέον ἢ ἅπαξ μνημονεύεται εἰς τὴν Ἀλεξιάδα, πλειστάκις δὲ μετέπειτα καὶ εἰς

1. «Nous partageons l'avis de la Vranoussi que le Κομισκόρτης de l'Alexiade n'indique que la fonction, non point le nom du dignitaire chargé en 1081 de la défense de Durrës», (Bozhori, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 144). — Ὅταν ἐδημοσίευσα (1962) τὴν μελέτην μου, δὲν ἐγνώριζα τὸ ἀπρόσιτον τότε εἰς ἐμὲ (εἶχεν ἐκδοθῆ τὸ 1941 ἐν Βουδαπέστῃ εἰς περιωρισμένον ἀριθμὸν ἀντιτύπων) βιβλίον τοῦ Stadtmüller (περὶ οὗ βλ. σελ. 207, σημ. 1, καὶ σελ. 235). Πολὺ βραδύτερον, ὅταν ἐκυκλοφόρησεν ἡ ἐπανέκδοσις τοῦ 1966, διεπίστωσα ὅτι ὁ διαπρεπὴς Γερμανὸς ἐπιστήμων ἐν ὑποσημειώσει — ἡ ὁποία εἶχε παρέλθει ἀπαρατήρητος — εἶχε παρεμβάλει, σχεδὸν παρεμπιπτόντως, τὴν παρατήρησιν : «in der Namen *Κομισκόρτης*, den man bisher für einen Personennamen gehalten hat, steckt der Titel eines bekannten byzantinischen Würdenträgers : *κόμης κόρτης*<lat. *comes cortis*» (Stadtmüller, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 164, σημ. 23). — Ἐσημείωσα ἐπίσης τότε (σελ. 10, σημ. 1) ὅτι μόνον βιβλιογραφικῶς ἐγνώριζα τὴν πρό τινος (1959) ἐκδοθεῖσαν ἐν Τιράνοις *Ἱστορίαν τῆς Ἀλβανίας* (περὶ ἧς βλ. ἀνωτέρω, σελ. 207, σημ. 1). Ἐκ τῶν ὑστέρων διεπίστωσα ὅτι οἱ συγγραφεῖς τοῦ ἔργου, ἐκδοθέντος ὑπὸ τοῦ Ἀλβανικοῦ Ἰνστιτούτου Ἱστορίας, δὲν θεωροῦν ὡς κύριον ὄνομα τὸ *κομισκόρτης* (*Historia e Shqipërisë*, Α', σελ. 180). — Εἰς τὸ βιβλίον μου συνεκέντρωσα (σελ. 5 - 10) πλείστας περιπτώσεις, καθ' ἃς ἐκδόται, μεταφρασταὶ καὶ σχολιασταὶ τῆς *Ἀλεξιάδος*, βυζαντινολόγοι, ἀλβανολόγοι καὶ ἄλλοι εἰδικοὶ ἐπιστήμονες, ἐδέχοντο τὸ *Κομισκόρτης* ὡς κύριον ὄνομα, μεταξὺ δὲ τῶν ἄλλων παρέθεσα καὶ τὴν σχετικὴν γνώμην τοῦ M. Šufflay, ὑποστηρίζοντος τὰ αὐτὰ εἰς δημοσίευμα τοῦ 1915. Ὁ Kolë Luka, εἰς Studia Albanica 6 (1969), ἀρ. 1, σελ. 151, σημ. 9, ὑποδεικνύει ὅτι εἰς μεταγενέστερον δημοσίευμα τοῦ Šufflay, *Städte und Bürgen Albaniens hauptsächlich während des Mittelalters*, Βιέννη 1924, σελ. 50, ἡ λέξις *κομισκόρτης* χαρακτηρίζεται ὡς δηλωτικὴ ἀξιώματος καὶ ὄχι κύριον ὄνομα. Ὥστε καὶ πρὸ τοῦ Stadtmüller εἶχεν ἤδη ὑποδείξει τὸ ὀρθὸν ὁ Šufflay, τὸν ὁποῖον ἠγνόησαν βυζαντινολόγοι καὶ εἰδικοὶ ἀλβανολόγοι, ὅσοι ἔκτοτε ἔθιξαν τὸ θέμα, πρὶν τοῦτο ἀνακινηθῇ ὑπ' ἐμοῦ.

2. Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 235.

ἄλλας πηγάς [1]. Κατὰ ταῦτα, ἂν ἡ Ἄννα Κομνηνὴ ἤθελε νὰ προσδιορίσῃ τὴν ἐθνικότητα τοῦ ἐν λόγῳ Βυζαντινοῦ ἀξιωματούχου — τοῦ ὁποίου οὐδὲ κἂν τὸ ὄνομα μνημονεύει, ἀλλὰ μόνον τὸ ἀξίωμα (*κομισκόρτης*) — θὰ ἐξεφράζετο κατ' ἄλλον τρόπον [2].

Ἀνεμένομεν ὅτι θὰ εἶχε προαγάγει τὰ σχετικὰ θέματα πρόσφατος ἐργασία, ἀνακοινωθεῖσα εἰς Βυζαντινολογικὸν Συνέδριον καὶ δημοσιευομένη εἰς βυζαντινολογικὸν περιοδικόν, ἡ μελέτη τοῦ A. Ducellier, *L'Arbanon et les Albanais au XIe siècle*, Travaux et Mémoires 3 (1968), σελ. 353 - 368 [3]. Ὁ συγγραφεὺς ἔχει τὸ πλεονέκτημα νὰ γνωρίζῃ τὰ ἐπὶ τοῦ θέματος Ἀλβανικὰ δημοσιεύματα τῆς τελευταίας εἰκοσαετίας, ἐκ τῶν ὁποίων πολλὰ ἀρύεται· ἀλλ' ὡς πρὸς τὰς Βυζαντινὰς πηγάς, ὁσάκις ἐπικαλεῖται ταύτας, ἀστοχεῖ.

Ἀναφερόμενος [4] εἰς τὴν πρώτην μνείαν τῶν Ἀλβανῶν καὶ ἀναλύων τὰ τρία γνωστὰ χωρία τοῦ Ἀτταλειάτου, δέχεται ἀβασανίστως ὅτι οἱ ἐν Ἰταλίᾳ σύμμαχοι τῶν Βυζαντινῶν, οἱ μνημονευόμενοι ὑπὸ τὸ ὄνομα *Ἀλβανοὶ*

1. Βλ. Βρανούση, *Κομισκόρτης*, σελ. 15 - 23, ὅπου συνέλεξα καὶ παρέθεσα ἢ ὑπέδειξα ὅλας τὰς μνείας τοῦ τοπωνυμίου εἰς ἱστορικὰς πηγάς, ἔγγραφα, ἐπιγραφὰς κλπ., ἀπὸ τοῦ ΙΑ' μέχρι τοῦ ΙΕ' αἰῶνος. Κατέδειξα ἐπίσης ὅτι, ἐνῷ ὁ συνήθης τύπος εἶναι *Ἄρβανον*, οὐδόλως ξενίζει καὶ ἡ κατὰ πληθυντικὸν ἐκφορὰ *Ἄρβανα* (σελ. 21)· πρβλ. καὶ κατωτέρω, σελ. 240.

2. Δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον διετύπωσα, οὐχὶ ἄνευ ἐπιφυλάξεων, τὴν γνώμην, μήπως ἡ φράσις «τῷ ἐξ Ἀρβάνων ὁρμωμένῳ κομισκόρτῃ» δὲν σημαίνῃ κἂν ὅτι ὁ ἐν λόγῳ Βυζαντινὸς ἀξιωματοῦχος κατήγετο ἀπὸ τὰ Ἄρβανα, ἀλλ' ὅτι εἶχε κατέλθει ἢ διετάσσετο νὰ κατέλθῃ ἀπὸ τὰ Ἄρβανα, ὅπου ἤδρευεν ἢ συμπτωματικῶς εὑρίσκετο, εἰς ἐνίσχυσιν τοῦ πολιορκημένου Δυρραχίου. Γνωρίζω, βεβαίως, ὡς πᾶς Ἕλλην, ὅτι τὸ *ὁρμώμενος* σημαίνει καὶ «καταγόμενος». Ὁ Bozhori μοῦ ὑποδεικνύει δύο σχετικὰ χωρία. Θὰ ἠδυνάμην νὰ παραθέσω δεκάδας ὁμοίων παραδειγμάτων. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι τὸ *ὁρμῶμαι* δὲν χρησιμοποιεῖται καὶ μὲ τὴν ἀρχικήν του σημασίαν, ἡ ὁποία εὕρηται προχείρως παρὰ Liddel - Scott - Jones (ἐν λ.) : «the starting point is expressed by [*ὁρμῶμαι*] *ἐκ*... In historical prose, *ὁρμᾶσθαι ἐκ* : start from, begin from, especially of the place where one carries on any regular operations...». Ἕπονται πολλὰ παραδείγματα. Κατὰ ταῦτα ἐξακολουθῶ νὰ διερωτῶμαι μήπως ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνὴ ἐνταῦθα ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀφετηρίαν ἐκκινήσεως, εἰς τὴν προέλευσιν καὶ οὐχὶ εἰς τὴν καταγωγὴν τοῦ *κομισκόρτη*.

3. Πρὶν δημοσιεύσῃ τὴν ἐργασίαν του, ὁ συγγραφεὺς εἶχε παρουσιάσει ταύτην ὡς ἀνακοίνωσιν εἰς τὸ ΙΒ' Διεθνὲς Βυζαντινολογικὸν Συνέδριον, συνελθὸν εἰς Ὀξφόρδην τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1966. Ἐξ ὅσων ἐνθυμοῦμαι, τρεῖς ἢ τέσσαρες σύνεδροι προέβησαν εἰς παρατηρήσεις ἢ χρησίμους ὑποδείξεις, τὰς ὁποίας οὗτος, καθὼς διαπιστώνω, οὐδαμῶς ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν. Πρβλ. κατωτέρω, σελ. 240 καὶ σελ. 244, σημ. 10. — Ἐκτενῆ καὶ ἐπαινετικὴν ἀνάλυσιν τοῦ δημοσιεύματος τοῦ Ducellier δημοσιεύει ὁ Kolë Luka εἰς Studime Historike 23 (1969) ἀρ. 1, σελ. 201 - 209 (ἀλβανιστὶ) καὶ εἰς Studia Albanica 6 (1969) ἀρ. 1, σελ. 147 - 155 (γαλλιστί).

4. Ducellier, *L'Arbanon*, σελ. 356 - 359.

(1038 - 1040) καὶ οἱ μετὰ ταῦτα μνημονευόμενοι ἐν τῇ Βαλκανικῇ *Ἀρβανῖται* (1079) εἶναι πληθυσμοὶ τῆς αὐτῆς ἐθνικότητος. Οἱ ἐπὶ τοῦ προκειμένου λίαν ἀμφίβολοι καὶ μετ' ἐπιφυλάξεως διατυπωθέντες συλλογισμοὶ τοῦ Stadtmüller [1] ἐθεωρήθησαν ἐπαρκὴς ἀφετηρία διὰ νὰ οἰκοδομηθοῦν ἐπὶ εἰκασιῶν νέαι ὑποθέσεις καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τούτων νὰ διατυπωθοῦν κατηγορηματικαὶ διαβεβαιώσεις : «Stadtmüller a déjà montré [...]· il est donc déjà fort probable [...]· il s'agit donc, sans aucun doute, du contingent albanais...» (σελ. 357). Περαιτέρω ἐπιχειρεῖται ἀνάλυσις τοῦ πρώτου χωρίου τοῦ Ἀτταλειάτου, καθ' ἣν μειώνεται, παρερμηνεύεται ἢ ἀποσιωπᾶται ἡ σημασία φράσεων καὶ εἰδικῶν ὅρων ἰδιαζόντως χαρακτηριστικῶν (...*οἱ ποτὲ σύμμαχοι καὶ τῆς ἰσοπολιτείας ἡμῖν συμμετέχοντες,* κλπ.). Ὁ συγγραφεὺς δὲν διηρωτήθη πῶς καὶ πότε οἱ ἐν λόγῳ «σύμμαχοι», *Ἀλβανοὶ* καὶ *Λατῖνοι,* μετεστράφησαν καὶ κατέστησαν «πολέμιοι παραλογώτατοι» τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Βυζαντινῶν. Δὲν ἀνεζήτησεν εἰς ἄλλους Βυζαντινοὺς ἱστορικοὺς ἢ συγχρόνους δυτικὰς πηγὰς ὅσα ὁ Ἀτταλειάτης ἐνταῦθα ὑπαινίσσεται περὶ πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων. Ἐθεώρησεν ὅμως, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω [2], ἄξιον εὐρυτέρου σχολιασμοῦ τὸ ὅτι οἱ ἐν λόγῳ πληθυσμοὶ ἦσαν, κατὰ τὸν Ἀτταλειάτην, ὁμόθρησκοι τῶν Βυζαντινῶν. Καὶ ἐνῷ ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Ἀτταλειάτου ἀναφέρεται καὶ εἰς τὰς δύο ὁμάδας τῶν ἐν Ἰταλίᾳ λαῶν, καὶ εἰς τοὺς *Λατίνους* καὶ εἰς τοὺς *Ἀλβανούς,* ὁ Ducellier περιορίζει αὐθαιρέτως τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦτον εἰς μόνους τοὺς *Ἀλβανούς,* ἐμφανίζων τὸν Ἀτταλειάτην ὡς ὑπαινισσόμενον δῆθεν ἐνταῦθα ὅτι οἱ ἐν λόγῳ *Ἀλβανοὶ* τῆς Ἰταλίας (περὶ τὸ 1040, ἤτοι πρὸ τοῦ σχίσματος) ἦσαν Ὀρθόδοξοι καὶ ὅτι, ἄρα, ἐπρόκειτο περὶ πληθυσμῶν τῆς Βαλκανικῆς, ἀνηκόντων εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν, κλπ.

Ἀσχολούμενος περαιτέρω [3] μὲ τὰς περὶ Ἀλβανίας καὶ Ἀλβανῶν πληροφορίας τῆς Ἄννης Κομνηνῆς, παραθέτει ἐν ἀρχῇ τὸ γνωστὸν χωρίον : *τῷ ἐξ Ἀρβανῶν* [sic] *ὁρμωμένῳ Κομισκόρτῃ* καὶ παραπέμπει [4] εἰς τὴν ἔκδοσιν Leib. Ἐν τούτοις, τόσον ἡ παρὰ Budé ἔκδοσις Leib [5], ὅσον καὶ ἡ παρὰ Teubner ἔκδοσις Reifferscheid [6], ἔχουν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς Ἀλεξιάδος τὴν γραφὴν *Ἀρβάνων,* κατὰ τὴν ὑγιᾶ χειρόγραφον παράδοσιν, καὶ μόνον εἰς τὴν παλαιὰν ἔκδοσιν τῆς Βόννης (1839) ὁ ἐκδότης εἶχε θεωρήσει σκόπιμον νὰ διορθώσῃ *Ἀρβανῶν* [7]. Ἐδικαιοῦτο βεβαίως ὁ κ. Ducellier νὰ ἐπανεισαγάγῃ

1. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 235 - 236.
2. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 215, σημ. 1.
3. Ducellier, *L'Arbanon,* σελ. 360 - 367.
4. Αὐτόθι, σελ. 360, σημ. 41.
5. *Ἀλεξιάς,* ἐκδ. Leib, τόμ. Α', σελ. 168.
6. *Ἀλεξιάς,* ἐκδ. Reifferscheid, τόμ. Α', σελ. 153.
7. *Ἀλεξιάς,* ἐκδ. Βόννης, τόμ. Α', σελ. 221.

εἰς τὸ ἐπίμαχον τοῦτο χωρίον τῆς 'Αλεξιάδος τὴν γραφὴν *'Αρβανῶν*, ἂν ἐπείθετο καὶ ἔπειθε καὶ ἡμᾶς ὅτι συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς γραφῆς ταύτης ἡ χειρόγραφος παράδοσις· δὲν ἐδικαιοῦτο ὅμως νὰ τὴν εἰσαγάγῃ σιωπηρῶς, προσγράφων ταύτην εἰς τὸν Leib. Δὲν νομίζω πάντως ὅτι πρόκειται διὰ σκόπιμον παραχάραξιν. Ἡ ἀτελὴς γνῶσις τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης παρέσυρε καὶ τὸν Ducellier, ὡς καὶ τὸν Bozhori, (ἐνδεχομένως δὲ καὶ πολλοὺς ἄλλους) νὰ νομίζῃ ὅτι, ἂν δεχθῶμεν τὴν γραφὴν *'Αρβανῶν*, θὰ ἀναχθῶμεν κατ' ἀνάγκην εἰς ὀνομαστικὴν *'Αρβανοί*, μετὰ ταῦτα δὲ τὰ πράγματα θὰ ἁπλοποιηθοῦν : «un doublet *'Αλβανοὶ* - *'Αρβανοὶ* n'aurait donc rien pour étonner» [1]. Εἰς ἄλλο σημεῖον ἐκπλήσσεται διότι ἐγὼ θεωρῶ τὸν τύπον *'Αρβάνων* ὡς γενικὴν τοῦ *Ἄρβανα* : «Pour cet auteur *'Αρβάνων* n'est pas le génitif de *'Αρβανοί*, mais de *Ἄρβανα*» [2]. Πῶς νὰ πείσωμεν ἕνα ξένον ὅτι βασικοὶ (καὶ ἀπαραβίαστοι διὰ μέσου τῶν αἰώνων) κανόνες τῆς ἑλληνικῆς καθιστοῦν ἀδύνατον ἀπὸ τὴν γενικὴν *'Αρβάνων* νὰ ἀναχθῶμεν εἰς ὀνομαστικὴν *'Αρβανοί* ; Ὅσοι εἶναι εἰς θέσιν νὰ μελετήσουν τὰ κείμενα ἐκ τοῦ πρωτοτύπου, δύνανται νὰ διαβεβαιώσουν ὅτι τύπος *Ἄρβανος* ἢ *'Αρβάνος* ἢ *'Αρβανὸς* δὲν ἀπαντᾷ εἰς τὴν «'Αλεξιάδα», ἀλλὰ μόνον *Ἄρβανον* (τό), *Ἄρβανα* (τὰ) καὶ *'Αρβανῖται*.

Ὡς πρὸς τὸν τύπον *Ἄρβανα* (τά), ὁ συγγραφεὺς ἀντιλέγει ὅτι οὗτος εἶναι ἀνύπαρκτος, διότι ἡ Ἄννα Κομνηνὴ γράφει ἀλλαχοῦ *Ἄρβανον* (τὸ) καὶ αἱ μετέπειτα μνεῖαι τοῦ ὀνόματος ἐμφανίζουν ἐπίσης ἐπικρατοῦσαν τὴν ἐκφορὰν τοῦ ὀνόματος εἰς τὸν ἑνικὸν ἀριθμόν. 'Επ' αὐτοῦ ἔχω ἤδη ἀπαντήσει [3] ὅτι, ἂν καὶ εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ ἀπόδοσις τῶν συντομογραφημένων εἰς τὰ Βυζαντινὰ χειρόγραφα καταλήξεων ἔχει συχνάκις δημιουργήσει τοιαύτας παρεκκλίσεις, ἐν τούτοις εἶναι περιττὸν νὰ προτείνῃ τις διόρθωσιν τοῦ χωρίου (*ἐξ 'Αρβάνου* ἀντὶ *ἐξ 'Αρβάνων*), ἔστω καὶ ἂν ὁ τύπος *Ἄρβανα* ἦτο ἅπαξ εἰρημένος. Διότι καὶ ἡ κατὰ πληθυντικὸν ἀριθμὸν ἐκφορὰ τοῦ ὀνόματος οὐδόλως ξενίζει. Προσεκόμισα δὲ ἀνάλογα παραδείγματα (Κάνινα, γενικὴ Κανίνης καὶ Κανίνων, 'Αχρίδος καὶ 'Αχριδῶν, Γρεβενὸ καὶ Γρεβενά, Ζαγόρι καὶ Ζαγόρια, Μετέωρον καὶ Μετέωρα κ.π.ἄ.) [4]. 'Αλλ' ἔδειξα ἐπίσης ὅτι ὁ κατὰ πληθυντικὸν τύπος *Ἄρβανα* δὲν εἶναι ἅπαξ εἰρημένος [5]. Ὁ βυζαντινολόγος καθηγητὴς G. Schirò, ἔγκριτος ἐπίσης ἀλβανολόγος, κατὰ τὴν ἐν 'Οξφόρδῃ συζήτησιν [6] ὑπέδειξεν εἰς τὸν κ. Ducellier ὅτι ὁ κατὰ πληθυντικὸν τύπος *Ἄρβανα* εἶναι πλησιέστερος πρὸς τὸν ἀντίστοιχον ἀλβανικὸν ὅρον, προσέθεσε δὲ ὅτι οὗτος ἀπαντᾷ συχνάκις εἰς μεσαιωνικὰ κείμενα. Ὁ καθηγητὴς Schirò εἶχε τὴν εὐγε-

1. Ducellier, *L'Arbanon*, σελ. 362.
2. Αὐτόθι, σελ. 362.
3. Βρανούση, *Κομισκόρτης*, σελ. 21. Πρβλ. καὶ ἀνωτέρω, σελ. 238, σημ. 1.
4. Πρβλ. καὶ Κ. 'Αμάντου, *Γλωσσικὰ Μελετήματα*, 'Αθῆναι 1964, σελ. 422.
5. Βρανούση, *Κομισκόρτης*, σελ. 21 - 22.
6. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 238, σημ. 3.

ἡμερῶν του πρὸς βορρᾶν ἐπέκτασιν τοῦ Δεσποτάτου τῆς 'Ηπείρου, μνημονεύει εἰς ὡρισμένον σημεῖον τῆς 'Ιστορίας του τὰ *τῶν 'Αλβανιτῶν* [= τὰ τῆς ἀποστασίας τῶν 'Αλβανιτῶν] [1], εἰς ἕτερον δὲ σημεῖον τὸ *τῶν 'Αλβανιτῶν ἔθνος* [2]. Παραλλήλως μνημονεύει πλέον ἡ δωδεκάκις τὸ *"Αλβανον* [3].

'Ενταῦθα παρατηροῦμεν ὅτι ἔχουν παρέλθει δύο αἰῶνες σχεδόν, ἀφ' ἧς διὰ πρώτην φορὰν μνημονεύονται οἱ πληθυσμοὶ οὗτοι τῆς Βαλκανικῆς παρ' 'Ατταλειάτῃ (1079), ὑπὲρ τὸν ἕνα καὶ ἥμισυν αἰῶνα, ἀφ' ἧς μνημονεύει τούτους ἡ "Αννα ἡ Κομνηνή. Οἱ τύποι *"Αρβανον - 'Αρβανίτης* γράφονται νῦν παρ' 'Ακροπολίτῃ *"Αλβανον - 'Αλβανίτης*. Τὸ τραχὺ σύμπλεγμα τῶν συμφώνων *-ρβ-* ἔχει ἀντικατασταθῆ διὰ τοῦ *-λβ-*. Τοῦτο οὐδαμῶς ὑποδηλοῖ ὅτι οἱ ἄνθρωποι τῆς ἐποχῆς ἔπαυσαν νὰ προφέρουν *"Αρβανον* καὶ *'Αρβανίτης*. Εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ γράφοντες (οὐχὶ μόνον οἱ ἀρχαΐζοντες) ἐφρόντιζον καὶ φροντίζουν νὰ ἀποφεύγουν δημώδεις τύπους ὡς τὰ *ἀδερφός, ἁρμυρός, ἦρθε* καὶ ἄλλα ὅμοια, προτιμῶντες τὸν ἀλώβητον τύπον *ἀδελφός, ἁλμυρός, ἦλθε* κ.τ.ὅ. [4]. Καθ' ὅμοιον τρόπον, ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ΙΓ' μέχρι καὶ τοῦ ΙΘ' αἰῶνος, γράφονται οἱ τύποι *'Αλβανίτης* καὶ *'Αλβανιτία* [5], ἐνῷ ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ

1. Γεώργιος 'Ακροπολίτης, ἐκδ. Heisenberg, σελ. 150 - 151.

2. Γεώργιος 'Ακροπολίτης, σελ. 152.

3. Γεώργιος 'Ακροπολίτης, σελ. 27, 28, 46, 98, 148, 150, 151, 152. — Πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι εἰς τρία τοὐλάχιστον κείμενα, ἀναγόμενα εἰς τοὺς περὶ τὸ 1200 χρόνους, γίνεται χρῆσις τοῦ τύπου *"Αρβανον*, τὸ ὁποῖον εἰς κείμενον τοῦ 1255 γράφεται *"Αλβανον*· παραλλήλως λατινικαὶ πηγαὶ παρέχουν ἐπίσης τὸν τύπον *Arbanum*· βλ. Βρανούση, *Κομισκόρτης*, σελ. 17 - 19.

4. Παραδείγματα ἐναλλαγῆς τῶν φθόγγων *ρ* καὶ *λ* παρέχει ἄφθονα ἡ μεσαιωνικὴ καὶ ἡ νέα ἑλληνική : *ἀδελφὸς - ἀδερφός, ἁλμυρὸς - ἁρμυρός, ἀμέλγω - ἀλμέγω - ἀρμέγω, ἄροτρον - ἀλέτρι, βάρκα - βάλκα, βολβὸς - βορβός, Γρηγόρης - Γληγόρης, κόλπος - κόρπος - κόρφος, κριθάρι - κλιθάρι, μάραθρον - μάλαθρο, μοῦλτος - μοῦρτος, παραθύρι - παλαθύρι, περιστέρι - πελιστέρι, πρῷρα - πλώρη, σκαλμὸς - σκαρμός, στέλνω - στέρνω, φούρκα - φούλκα - φουλκίζω, φράρος - φλάρος* κ.π.ἄ. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι λατινοβυζαντιναὶ λέξεις, ὡς *βάρκα* (λατ. barca), *φούρκα* (λατ. furca), *φουρκίζω* γράφονται εἰς μεσαιωνικὰ κείμενα (ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον !) *βάλκα, φούλκα, φουλκίζω*. Εἰδικὸς γλωσσολόγος, ὁ καθηγητὴς Ν. 'Ανδριώτης, ἐπεξηγῶν τὸ φαινόμενον, γράφει : «δημιουργήθηκε στὸ γλωσσικὸ αἴσθημα ἡ ἐντύπωση ὅτι ὁ ἐπίσημος τύπος ἀπαιτεῖ *λ* ἀντὶ *ρ*· ἔτσι ἔγιναν στὴ μεσαιωνικὴ τὰ βερτόνι - βελτόνι, τουρμπάνι - τουλπάνι, σουργούνης - σουλγούνης, φούρκα - φούλκα, βάρκα - βάλκα, *"Αρβανα - "Αλβανα*...» (παρὰ Κεραμοπούλλῳ, ἔνθα κατωτ., σελ. 29). Περὶ τῆς φθογγικῆς ταύτης ἐναλλαγῆς, παραδείγματα καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία, εἰς Ν. 'Ανδριώτη, *'Ετυμολογικὸ λεξικὸ τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς*, β' ἐκδ., Θεσσαλονίκη 1967, σελ. 177 καὶ 306. Πρβλ. 'Α. Κεραμοπούλλου, *Οἱ "Ελληνες καὶ οἱ βόρειοι γείτονες*, 'Αθῆναι 1945, σελ. 24 καὶ 29. — "Εχει ἐπισημανθῆ ἐπίσης (ἀρκοῦμαι νὰ παραπέμψω εἰς Κεραμόπουλλον, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 23 κέ.) εἰς μεσαιωνικὰς καὶ μεταγενεστέρας πηγὰς (ἐπιγραφικὰ μνημεῖα καὶ ἱστορικὰ κείμενα), καθὼς ἐπίσης καὶ εἰς ἄλλας πλὴν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, ἡ διπλοτυπία *Βούργαροι - Βούλγαροι*.

5. Σχετικαὶ μαρτυρίαι παρὰ Φουρίκῃ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 10 - 16.

νῆ καλωσύνην, ἐπικροτῶν τὰ γραφόμενά μου, νὰ θέσῃ ὑπ' ὄψιν μου (εἰς ἐπιστολήν του ἀπὸ 13 - 6 - 1962) στίχους ἀπὸ τὸ «Χρονικὸν τῶν Τόκκων», τοῦ ὁποίου παρασκευάζει τὴν ἔκδοσιν, ἔνθα ἀπαντᾷ τρὶς ὁ τύπος *Ἄλβανον* (στ. 1708, 3201, 3659) καὶ τετράκις ὁ τύπος *Ἄλβανα* (στ. 739, 1333, 2303, 2362)[1]. Δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ ἐκταθῶμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν τυχὸν σημασιολογικῶν μεταπτώσεων καὶ τῆς ἑκάστοτε χρήσεως τοῦ ὅρου εἰς τὸν ἑνικὸν ἢ πληθυντικὸν ἀριθμόν. Ἀρκεῖ τὸ ὅτι κατεδείξαμεν ὅτι ὁ κατὰ πληθυντικὸν τύπος *Ἄρβανα* (τὰ) δὲν εἶναι ἀνύπαρκτος, ὡς ἠθέλησε νὰ ὑποστηρίξῃ ὁ Ducellier.

Ἀλλ' ὁ Ducellier, πιστεύων ὅτι ἡ φράσις τῆς Ἀλεξιάδος *ἐξ Ἀρβάνων* σημαίνει «ἐξ Ἀλβανῶν», καὶ ἀντικρούων τὴν γνώμην μου ὅτι αὐτὴ σημαίνει «ἐκ τῆς περιοχῆς τῶν Ἀρβάνων», προσθέτει ὅτι τὸ Ἄρβανον ἢ τὰ Ἄρβανα εἶναι «une circonscription inconnue»[2] καὶ ἐπιλέγει: «Il nous semble presque impossible d'y voir la désignation d'une circonscription administrative [...], Anne Comnène elle-même n'employant jamais le terme d' *Ἄρβανον* que dans un sens purement géographique»[3]. Ἀλλά, διὰ νὰ δεχθῶμεν τὸν *κομισκόρτην* ὡς κατελθόντα ἢ προερχόμενον (ἢ καὶ καταγόμενον) ἀπὸ τὰ Ἄρβανα, πρέπει ἀπαραιτήτως τὰ Ἄρβανα νὰ ἀπετέλουν συγκεκριμένην διοικητικὴν μονάδα; Δὲν ἀρκεῖ τὸ ὅτι εἶναι γνωστὸν ὄνομα γεωγραφι-

1. Ὡς γνωστόν, τὸ *Ἄρβανον* τῆς Ἄννης Κομνηνῆς, ἕνα αἰῶνα περίπου βραδύτερον, ἀπαντᾷ εἰς ἄλλους Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς (Γεώργιον Ἀκροπολίτην κ.ἄ.) ὡς *Ἄλβανον*, χωρὶς νὰ ἐγκαταλειφθῇ καὶ ὁ τύπος *Ἄρβανον*· βλ. Βρανούση, *Κομισκόρτης*, σελ. 16 - 20, ἔνθα παρατίθενται τὰ σχετικὰ χωρία. —Ἂς προστεθῇ ἐνταῦθα ὅτι ξένος ἑλληνιστής, οὐχὶ τυχαῖος, ὁ καθηγητὴς J. Irmscher, (*Ἰάκωβος Τριβώλης*, Βερολῖνον 1956, σελ. 41, σημ. 55), παραθέτων τοὺς κυριωτέρους τύπους, ὑφ' οὓς ἀπαντοῦν τὸ ἐθνικὸν ὄνομα καὶ ἡ χώρα τῶν Ἀλβανῶν εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀναγράφει, ὡς συνώνυμον τοῦ *Ἀρβανίτης* τὸν ἀνύπαρκτον τύπον *Ἄρβανος* (παρασυρθεὶς προφανῶς ἀπὸ τὸ παρερμηνευόμενον *ἐξ Ἀρβάνων* τῆς Ἄννης Κομνηνῆς), ἀφ' ἑτέρου δὲ ὡς ὄνομα χώρας τοὺς τύπους: *Ἄρβανον*, *Ἄλβανον* καὶ *Ἀλβανόν*. Καὶ οἱ μὲν τύποι *Ἄρβανον* καὶ *Ἄλβανον* εἶναι γνωστοὶ καὶ μαρτυροῦνται (ὁ συγγραφεὺς παραπέμπει εἰς τὴν Κομνηνὴν καὶ εἰς τὸν Ἀκροπολίτην), ἀλλ' ὁ τύπος *Ἀλβανὸν* (τὸ) εἶναι ἀνύπαρκτος καὶ δημιουργεῖ ἀπορίας. Σπεύδομεν εἰς τὴν πηγήν, ἔνθα παραπέμπει ὁ συγγραφεύς, ἤτοι εἰς τὰ Epirotica τῆς Βόννης, σελ. 261, στίχ. 2, καὶ εὑρισκόμεθα ἐνώπιον κειμένου συνταχθέντος κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα, ἂν μὴ καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΘ' (πρόκειται περὶ χρονογραφικῆς διηγήσεως συμβάντων κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐμφανίσεως εἰς Ἰωάννινα τοῦ Ἀλῆ-Πασᾶ), ἔνθα μετ' ἐκπλήξεως ἀναγινώσκομεν: ...*ἔκαμε πρῶτον Ἀλβανὸν πασᾶν τῶν Ἰωαννίνων*... κτλ. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ διαπρεπὴς Γερμανὸς ἑλληνιστὴς (ὅστις, σημειωτέον, δὲν πραγματεύεται εἰδικῶς τὸ θέμα) ἐχρησιμοποίησεν ἐνταῦθα ἀποδελτιώσεις ἀρχαρίου τινὸς μαθητοῦ του. Οὕτως ἀπὸ τὴν ἀνωτέρω φράσιν ἐδημιουργήθη ὁ ἀνύπαρκτος τύπος *Ἀλβανὸν* (τό), συνώνυμος δῆθεν πρὸς τὸ *Ἄρβανον* - *Ἄλβανον*.

2. Ducellier, *L'Arbanon*, σελ. 361.

3. Αὐτόθι, σελ. 363.

κῆς περιοχῆς ; Προφανῶς παρανοεῖ τὰ γραφόμενά μου, ἂν φαντάζεται ὅτι ἐγὼ ὑπεστήριξα τὴν ὕπαρξιν διοικητικῆς μονάδος ἐχούσης ἐπὶ κεφαλῆς ἕνα *κομισκόρτην* [1]. Ἀντιθέτως, γράφω : «Αἱ σωζόμεναι πηγαὶ δὲν βοηθοῦν δυστυχῶς εἰς τὸ νὰ προσδιορίσωμεν τί εἴδους καὶ ποίου βαθμοῦ διοικητικὴν μονάδα ἀπετέλει κατὰ καιροὺς τὸ Ἄρβανον καὶ ποῖα ἀξιώματα ἔφερον οἱ διοικοῦντες αὐτὸ Βυζαντινοὶ ἄρχοντες» [2]. Διὰ τὴν ὀρθὴν ἐξήγησιν τῆς φράσεως *ἐξ Ἀρβάνων* ἀρκεῖ τὸ ὅτι ὑπῆρχον καὶ μαρτυροῦνται *Ἄρβανα*.

Ἐπεκτεινόμενος εἰς τὴν περαιτέρω ἀνάλυσιν τῆς ἐπιμάχου φράσεως τῆς Ἄννης Κομνηνῆς, ὁ Ducellier συζητεῖ ἐπίσης διὰ μακρῶν [3] τὰ ὑπ' ἐμοῦ γραφέντα περὶ τοῦ ὀνόματος *κομισκόρτης*. Ἐν ἀρχῇ παρατηρεῖ : «...bien que quelques manuscrits le transcrivent avec une minuscule, l'habitude a été prise d'écrire le mot avec une majuscule» [4]. Καταλήγων δὲ προσθέτει : «Enfin, il faut tout de même reconnaître que presque tous les manuscrits de l'Alexiade utilisent ici la majuscule» [5]. Διὰ τῶν ἀνωτέρω παρατηρήσεων — ὅτι μικρὸς μὲν ἀριθμὸς χειρογράφων (quelques manuscrits) ἔχει τὴν λέξιν μὲ μικρὸν κ, τὰ περισσότερα ὅμως (presque tous les manuscrits) ἔχουν τὴν λέξιν μὲ *Κ* κεφαλαῖον — ὁ Γάλλος ἐρευνητὴς ἀφήνει νὰ ἐννοηθῇ ὅτι εἶδε καὶ ἐξήτασε δ ε κ ά δ α ς χειρογράφων. Ἐν τούτοις οἱ ἐκδόται τῆς Ἀλεξιάδος βασίζονται εἰς δ ύ ο μόνον κώδικας (τοῦ ΙΒ' αἰῶνος), πέραν τῶν ὁποίων ἡ μέχρι τοῦδε ἔρευνα δὲν γνωρίζει εἰμὴ τρία μεταγενέστερα ἀντίγραφά των [6]. Δὲν θὰ ἐρωτήσω λοιπὸν εἰς πόσους καὶ ποίους κώδικας ἡ λέξις γράφεται μὲ *Κ* κεφαλαῖον καὶ εἰς πόσους καὶ ποίους μὲ *κ* μικρόν. Ἄλλωστε, ὅστις ἔτυχε νὰ ἔχῃ ἴδει, ἐκ τοῦ φυσικοῦ ἢ ἐν φωτοτυπίᾳ, καὶ νὰ περιεργασθῇ ἁπλῶς, ἔστω καὶ μίαν σελίδα χειρογράφου τῆς ἐποχῆς (βυζαντινοῦ, ὑστεροβυζαντινοῦ ἢ μεταβυζαντινοῦ), γνωρίζει ὅτι ἡ σημερινὴ συνήθεια, καθ' ἣν κεφαλαιογραφοῦνται τὰ κύρια ὀνόματα, τὰ ἀρχικὰ περιόδων κτλ., ἦτο ἄγνωστος τότε. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, παρέχω ἐν φωτοτυπίᾳ μίαν σελίδα τοῦ κώδικος *Parisinus - Coislinianus 311* (τοῦ ΙΒ' αἰῶνος), ἑνὸς τῶν δύο

---

1. Συνοψίζων τὸν Ducellier ὁ K o l ë L u k a (ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 147) οὕτως ἀντελήφθη τὰ πράγματα : ὅτι ἐγὼ θεωρῶ δῆθεν τὸν *κομισκόρτην* «un byzantin à la tête d'une unité administrative inconnue appelée Arbanon».
2. Β ρ α ν ο ύ σ η, *Κομισκόρτης*, σελ. 23.
3. D u c e l l i e r, *L'Arbanon*, σελ. 361 - 363.
4. Αὐτόθι, σελ. 361.
5. Αὐτόθι, σελ. 362. Παρανοῶν τὰ γραφόμενα ὑπὸ τοῦ Ducellier, ὁ K o l ë L u k a, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 151, γράφει : «...la Vranoussis... déclare que dans plusieurs manuscrits d'Anne Comnène le mot est écrit en minuscule». Τοιοῦτόν τι οὐδέποτε ἔγραψα, διότι οὐδέποτε ἐβάσισα τὰ ἐπιχειρήματά μου ἐπὶ τοῦ μικροῦ ἢ κεφαλαίου κ τῶν χειρογράφων. Ἐξηγῶ κατωτέρω τοὺς λόγους.
6. Βλ. M o r a v c s i k, *Byzantinoturcica*, τόμ. Α', σελ. 220.

παλαιοτέρων χειρογράφων, δι' ὧν παραδίδεται τὸ κείμενον τῆς Ἀλεξιάδος [1]. Εἶναι τὸ φ. 51^{v}, ἔνθα τὸ τέλος τοῦ Δ' βιβλίου τῆς *Ἀλεξιάδος* καὶ (εἰς τοὺς στίχους 21 - 22 ἐκ τῶν ἄνω) ἡ ἐπίμαχος φράσις : *τῶ· ἐξ ἀρβάνων ὁρμωμένω κομησκόρτη*. Ὁ ἀναγνώστης παρατηρεῖ ὅτι οὐδεμιᾶς λέξεως τὸ ἀρχικὸν γράμμα εἶναι κεφαλαῖον. Ἁπλῶς ὁ κωδικογράφος ἀρέσκεται νὰ ποικίλλῃ τὴν μονοτονίαν τῆς γραφῆς του ἐπεκτείνων ἐνίοτε τὰ σκέλη ὡρισμένων γραμμάτων καὶ ἐγκατασπείρων ἐνιαχοῦ (εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ εἰς τὰ ἐνδιάμεσα λέξεων) ὡρισμένα ψηφία περισσότερον εὐμεγέθη, ἐν οἷς καὶ τὸ γράμμα *κ* (συχνότατα εἰς τὸν σύνδεσμον *καί*), τὸ *θ*, τὸ *ε*, τὸ *χ*, τὸ *ψ* κ.ἄ., ἀλλ' οὐδὲν τούτων δύναται — οὔτε ἦτο δυνατὸν — νὰ ἐκληφθῇ ὡς κεφαλαῖον. Ὥστε, ἂν εἶναι ἢ δὲν εἶναι κύριον ὄνομα ἡ λέξις *κομισκόρτης* ἐνταῦθα, οὔτε τὸ minuscule ἢ τὸ (ἀνύπαρκτον) majuscule τῶν χειρογράφων, οὔτε τὸ ἐπιχείρημα ὅτι «l'habitude a été prise d'écrire le mot avec une majuscule», εἶναι δυνατὸν νὰ μᾶς διαφωτίσουν.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Bozhori [2], τὸν Stadtmüller [3], καὶ ἄλλους [4], οἱ ὁποῖοι δέχονται, ὅπως καὶ ἐγώ, ὅτι ἡ λέξις *κομισκόρτης* ἐνταῦθα εἶναι δηλωτικὴ τοῦ ἀξιώματος τὸ ὁποῖον ἔφερεν ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ὑπερασπιστὴς τοῦ Δυρραχίου, ὁ Ducellier ἐπιμένει ὅτι τοῦτο εἶναι κύριον ὄνομα, ἤτοι transformation de ce titre en éponyme familial [5]. Ὑποστηρίζει ὅτι ὁ ὅρος *κόμης κόρτης* φέρεται συνήθως ἀποτελούμενος ἐκ δύο λέξεων καὶ ὡς ἐκ τούτου δυσκολεύεται νὰ δεχθῇ ὅτι ἡ πρώτη λέξις *κόμης* ἦτο δυνατὸν νὰ παραμένῃ ἄκλιτος : «Dans tous les exemples que nous avons pu rassembler, l'expression est sentie comme composée de deux termes, dont le premier reçoit toutes les flexions nécessaires [6]. Γράφων δὲ «dans tous les exemples que nous avons pu rassembler», ἀρκεῖται νὰ παραπέμψῃ [7] εἰς τὸν Du Cange. Ἀλλ' ἐγὼ ἔχω ἤδη προσκομίσει [8] πλείονα τῶν παρὰ Du Cange παραδείγματα, ἠντλημένα ὄχι μόνον ἀπὸ κείμενα Βυζαντινῶν συγγραφέων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἔγγραφα καὶ ἀπὸ σφραγιστικὰ μνημεῖα. Ἐπειδὴ δὲ προέβλεψα ὅτι «θὰ ἠδύνατό τις νὰ δυσκολευθῇ ἀπὸ τὸ ἀνελλήνιστον *κομισκόρτη*, ἀναμένων ὡς ὀρθὸν τὸ *κόμιτι τῆς κόρτης*», ὑπέμνησα ὅτι «λατινοβυζαντινοὶ ὅροι αὐτοῦ τοῦ τύπου

1. Φωτ. 1. — Ἐκφράζω καὶ ἐντεῦθεν τὰς εὐχαριστίας μου πρὸς τὴν συνάδελφον Δ. Παπαχρυσάνθου, ἡ ὁποία εἶχε τὴν εὐγενῆ καλωσύνην νὰ μοῦ προμηθεύσῃ ἀπὸ τὴν Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην τῶν Παρισίων μικροφὶλμ τοῦ ἐν λόγῳ χειρογράφου.
2. Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 236 - 237.
3. Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 237, σημ. 1.
4. Πρβλ. καὶ J. K[arayannopulos] ἐν BZ 55 (1962), σελ. 387.
5. Ducellier, *L'Arbanon*, σελ. 362.
6. Αὐτόθι, σελ. 361.
7. Αὐτόθι, σελ. 361, σημ. 48.
8. Βρανούση, *Κομισκόρτης*, σελ. 11 - 15.

χρησιμοποιοῦνται συνηθέστατα ὡς ἄκλιτοι λέξεις: ὁ *πρωτασηκρῆτις*, τοῦ *πρωτασηκρῆτις*, κ.τ.ὅ.» [1]. Θὰ ἠδυνάμην νὰ προσθέσω περισσότερα περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν λατινικοὶ ὅροι ἐπέζησαν εἰς τὸ λεξιλόγιον τῶν Βυζαντινῶν, ἐνίοτε μὲν ἀναφομοίωτοι, ἄλλοτε ἑλληνοφανεῖς ἀλλ' ἀνώμαλοι ὡς πρὸς τὸν σχηματισμὸν καὶ τὴν κλίσιν, ἄλλοτε δὲ κανονικοὶ καὶ ἀνώμαλοι παραλλήλως. Οὕτω π.χ. ἄκλιτος παρέμεινεν ὁ *ἀσηκρῆτις* (ἐκ τοῦ a secretis) καὶ ὁ *πρωτασηκρῆτις*, κλίνεται ὅμως ὁ *ἀρτικλίνης* ἢ *ἀρτοκλίνης* (ἐκ τοῦ a triclinis) [2], ἐκ τοῦ λατινικοῦ ad nomen ἐσχηματίσθη κανονικὸν οὐσιαστικὸν τὸ *ἀδνούμιον* (ἐξ οὗ καὶ *ἀδνουμιάζω, ἀδνουμιαστής*) [3], ἀπὸ τὴν ἐκφώνησιν in multos annos οἱ *μουλτοσάννοι* [4], ὁ νικητὴς τοῦ ἱπποδρόμου λέγεται *συμπερέστης* (qui super est) [5], ἐκ τοῦ magister militum ἐσχηματίσθη ὁ *μαστρομίλης* [6], βραδύτερον ἐκ τοῦ frère minour ὁ *φρεμινούριος* [7], ἐνῷ δὲ ἦσαν ἐν χρήσει ὁ *κουράτωρ* (καὶ οἱ *κουράτορες*) *τῶν παλατίων* [8], ἐσχηματίσθη καὶ τὸ σύνθετον *κουροπαλάτης*. Ὥστε οὐδόλως ξενίζει ἡ διπλοτυπία *κόμης* (*τῆς*) *κόρτης* καὶ *κομισκόρτης*. Διὸ καὶ ἐθεώρησα περιττὸν νὰ ἐκταθῶ περισσότερον πρὸς ἀπόδειξιν πραγμάτων γνωστῶν καὶ εὐνοήτων εἰς τοὺς ἐξοικειωμένους κάπως μὲ τὰ θέματα ταῦτα. Ἠρκέσθην λοιπὸν νὰ ἐπισημάνω ὅτι, «ἀφ' ἧς ἐσχηματίσθη ἑνιαία σύνθετος λέξις *κομισκόρτης*, τὸ πρῶτον συνθετικὸν παραμένει ἄκλιτον» καὶ προσεκόμισα ὡς παραδείγματα, ἐκτὸς τοῦ γνωστοῦ χωρίου τῆς Ἄννης Κομνηνῆς, Βυζαντινοὺς στίχους τοῦ Ι' αἰῶνος [9], ἔγγραφον τοῦ ἔτους 1116 καὶ δύο μολυβδόβουλλα, ἓν τοῦ Θ' αἰῶνος καὶ τὸ ἕτερον τοῦ ΙΑ' - ΙΒ' αἰῶνος [10].

1. Αὐτόθι, σελ. 14.

2. Πρβλ. Bury, *Administrative System*, σελ. 11 - 12. — S. Psaltes, *Grammatik der byzantinischen Chroniken*, Γοτίγγη 1913, σελ. 29, 104, 141, 174. — Φ. Κουκουλέ, *Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός*, Ἀθῆναι 1952, τόμ. Ε', σελ. 196.

3. Glykatzi - Ahrweiler, *Administration*, σελ. 9, σημ. 1.

4. Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, *Ἔκθεσις βασιλείου τάξεως*, ἐκδ. Βόννης, σελ. 21, 11 (*καλῶς ἤλθετε οἱ μουλτοσάννοι!*) [= ἐκδ. A. Vogt, Παρίσιοι 1935, τόμ. Α', σελ. 16 (*καλῶς ἤλθετε οἱ μουλτούσανοι!*)· πρβλ. ἐκδ. Βόννης 69, 21 καὶ 136, 21 136, 12 καθὼς καὶ Psaltes, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 187.

5. Κουκουλέ, ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. Γ', σελ. 31, 71 σημ. 7, 90, 91.

6. Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν*, ἐκδ. Moravcsik - Jenkins, κεφ. 27, στίχ. 69: *ἰστέον ὅτι μαστρομίλης ἑρμηνεύεται τῇ Ῥωμαίων διαλέκτῳ «κατεπάνω τοῦ στρατοῦ»*· πρβλ. σχόλια τῶν ἐκδοτῶν ἐν τόμ. Β', σελ. 91.

7. Μ. Τριανταφυλλίδη, *Die Lehnwörter der mittelgriechischen Vulgärliteratur*, Στρασβοῦργον 1909, σελ. 144 [= *Ἅπαντα* Τριανταφυλλίδη, τόμ. Α', σελ. 447].

8. Bury, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 102.

9. Βρανούση, *Κομισκόρτης*, σελ. 12.

10. Αὐτόθι, σελ. 15. — Κατὰ τὴν ἐν Ὀξφόρδῃ συζήτησιν (βλ. σελ. 238, σημ. 3) παρετήρησα εἰς τὸν κ. Ducellier ὅτι ὁ τύπος *κομισκόρτης* ἀπαντᾷ ὡς ἑνιαία σύνθετος λέξις εἰς βυζαντινὰ κείμενα, εἰς ἔγγραφα καὶ εἰς σφραγιστικὰ μνημεῖα, τὸν

Παρὰ ταῦτα, ὁ Ducellier ἐπιμένει ὅτι ἡ Ἄννα Κομνηνὴ ὤφειλε νὰ γράψῃ *τῷ κόμιτι τῆς κόρτης* καὶ ὄχι *τῷ κομισκόρτῃ*, ἂν ἡ λέξις ἦτο δηλωτικὴ τοῦ ἀντιστοίχου ἀξιώματος καὶ ὄχι κύριον ὄνομα. Ἀλλ' ἐφ' ὅσον εἶναι ἀποδεδειγμένον ὅτι ὁ σύνθετος τύπος *κομισκόρτης* ἦτο ἤδη ἐν χρήσει (ὅπως καὶ τὰ *μαστρομίλης, πρωτασηκρῆτις* κ.π.ἄ.), ἂν συνέβαινε ὁ ὑπὸ τῆς Κομνηνῆς μνημονευόμενος νὰ φέρῃ τὸ ἐπώνυμον *Κομισκόρτης*, ἡ συγγραφεὺς θὰ ᾐσθάνετο ἴσως τὴν ἀνάγκην νὰ διευκρινήσῃ τοῦτο. Θὰ ἔγραφε πιθανώτατα τῷ καλουμένῳ *Κομισκόρτῃ* ἢ *φέροντι τὴν ἐπωνυμίαν Κομισκόρτης* ἢ ἄλλως πως. Γνωστὸν εἶναι βεβαίως ὅτι τίτλοι καὶ ἀξιώματα, στρατιωτικά, διοικητικά, ἐκκλησιαστικὰ κ.ἄ., ἔγιναν οἰκογενειακὰ ἐπώνυμα (καὶ ἐπιζοῦν μέχρι σήμερον) : Στρατηγός, Ἔξαρχος, Καῖσαρ, Δούκας, Πρωτοσύγκελλος, Σακελλάριος, κ.π.ἄ. [1]. Ἀλλ' οὐδείς, ὁμιλῶν ἢ γράφων, θὰ ἐπέτρεπεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου νὰ δημιουργηθοῦν ἀνεπίτρεπτοι συγχύσεις. Κατὰ ταῦτα, καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνὴ μόνον ὡς δηλωτικὴν ἀξιώματος χρησιμοποιεῖ ἐνταῦθα τὴν λέξιν *κομισκόρτης*.

Ἂν ὁ *κομισκόρτης* οὗτος, τοῦ ὁποίου ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνὴ ἀγνοεῖ ἢ ἀποσιωπᾷ τὸ ὄνομα, ἦτο ἢ ὄχι Ἀλβανικῆς καταγωγῆς, δὲν καθίσταται σαφὲς ἐκ τῶν συμφραζομένων [2]. Ὁμολογῶ πάντως ὅτι δὲν κατανοῶ τὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐπιμονὴν τῶν ἀντιλεγόντων. Εἶναι γνωστὸν ὅτι εἰς τὸ πολυεθνικὸν κράτος τοῦ Βυζαντίου συμπεριελαμβάνοντο καὶ Ἀλβανοὶ καὶ πάσης ἄλλης

ἐπληροφόρησα δὲ ὅτι εἰς τὸ βιβλίον μου — τὸ ὁποῖον ἐγνώριζε καὶ γνωρίζει — ἔχω συγκεντρώσει τὰ τοιαῦτα παραδείγματα. Τώρα μετ ἐκπλήξεως ἀναγινώσκω εἰς τὸ δημοσίευμά του (σελ. 361, σημ. 48) τὰ ἑξῆς : «Au cours du Congrès International des Études Byzantines d'Oxford, Mme E. Vranoussis a bien voulu nous indiquer qu'elle avait découvert des sceaux de κομισκόρτης sur lesquels ce mot n'était effectivement décliné qu'en finale. Jusqu'à présent, elle ne nous a pas communiqué les références». Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον μοῦ προσάπτει — ἐλαφρᾷ τῇ καρδίᾳ — τὴν κατηγορίαν ὅτι ἐπεκαλέσθην ἀνύπαρκτα τεκμήρια! Καὶ ὅμως εἰς τὸ βιβλίον μου, τὸ ὁποῖον ὑποτίθεται ὅτι ἐφυλλομέτρησε τοὐλάχιστον, ἀναγράφονται (σελ. 15) κεφαλαίοις γράμμασιν αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν ἐν λόγῳ μολυβδοβούλλων.

1. Βλ. Δ. Βαγιακάκου, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα καὶ ἡ μεσαιωνικὴ καὶ ἡ νεοελληνικὴ ὀνοματολογία*, Ἀθηνᾶ 63 (1969), σελ. 195 - 245. — Τοῦ αὐτοῦ, *Noms de famille dérivés de grades, titres et offices militaires et administratifs*, Actes du Ier Congrès des Études Balkaniques, Σόφια 1968, τόμ. ϛ', σελ. 559 - 564.

2. Ὁ Ducellier γράφει : «E. Vranoussi veut démontrer que le verbe *ὁρμάω* ne peut signifier que «venir de», au sens littéral, sans pouvoir jamais indiquer l'ascendance ou le lieu d'origine du personnage» (σελ. 363). Παρατηρῶ, πρῶτον, ὅτι ὁ λόγος δὲν εἶναι περὶ τοῦ *ὁρμάω*, ἀλλὰ περὶ τοῦ *ὁρμῶμαι*, τὰ ὁποῖα, βεβαίως, ὁ κ. Ducellier ἀδυνατεῖ νὰ διαστείλῃ. Δεύτερον, τὸν πληροφορῶ ὅτι πᾶς Ἕλλην γνωρίζει (ὡς ἐτόνισα καὶ ἀνωτέρω, σελ. 238, σημ. 2) τὴν χρῆσιν τοῦ *ὁρμῶμαι* ὑπὸ τὴν σημασίαν τοῦ «κατάγομαι», καὶ κατ' ἀκολουθίαν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γράψω, οὔτε ἔγραψα, ὅσα μοῦ ἀποδίδει. Ὑποθέτω, πάντως, ὅτι ἐκ καλῆς πίστεως «ὁρμώμενος» προβαίνει εἰς τοιούτου εἴδους παραποιήσεις, ὀφειλομένας εἰς τὴν ἀτελῆ γνῶσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης.

ἐθνικότητος πληθυσμοί. Ὅπως πολλοὶ ἄλλοι «Ἰλλυριοὶ» π.χ., πιθανώτατα καὶ ἡ Ἀλβανικῆς καταγωγῆς ἐξελληνισμένη ἀριστοκρατία τοῦ θέματος Δυρραχίου ἢ τῆς περιοχῆς τοῦ Ἀρβάνου κατέκτησε διὰ μέσου τῶν αἰώνων κατωτέρας ἢ ἀνωτέρας βαθμίδας εἰς τὴν κρατικὴν μηχανὴν τοῦ Βυζαντίου, εἰς τὸ στράτευμα, εἰς τὴν Ἐκκλησίαν κτλ. Τοῦτο οὐδείς, νομίζω, τὸ ἠμφεσβήτησεν ἢ τὸ ἀμφισβητεῖ. Συζητοῦμεν μόνον ἐπὶ συγκεκριμένων μαρτυριῶν, ὡς τὸ ἐν λόγῳ χωρίον τῆς Ἄννης Κομνηνῆς, καὶ ἐξετάζομεν ἂν ἡ μαρτυρία εἶναι ἢ δὲν εἶναι σαφής. Καὶ διαπιστώνομεν ὅτι εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς μόλις κατὰ τὸ β' ἥμισυ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος ἀρχίζει νὰ γίνεται αἰσθητὴ εἰς τὴν δυτικὴν ἐσχατιὰν τῆς Βαλκανικῆς ἡ παρουσία πληθυσμῶν ἀποτελούντων ἰδίαν ἐθνικότητα, *τῶν καλουμένων Ἀρβανιτῶν*, ὅπως χαρακτηριστικῶς γράφει ἡ Κομνηνή.

Ἂν οἱ πληθυσμοὶ οὗτοι διεβίουν ἕως τότε «en symbiose déjà étroite avec les populations environnantes», ὡς γράφει ὁ Ducellier [1], τοῦτο τὸ ἀποδεικνύει ἡ ἀπουσία πάσης ἀντιθέτου μαρτυρίας, ὥστε νὰ καθίσταται περιττὴ ἡ προσπάθεια τοῦ ἐν λόγῳ συγγραφέως νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τοῦτο «par la présence albanaise au sein de la hierarchie byzantine» [2]. Διὰ νὰ προσκομίσῃ τὸ περιττὸν τοῦτο ἐπιχείρημα, ἀναπτύσσει διὰ μακρῶν [3] ὅσα ὁ Ἀλβανὸς D. Shuteriqi ἔγραψε περὶ τοῦ ὀνόματος *Ἀριανίτης* καὶ τῆς ὁμωνύμου οἰκογενείας [4]. Εἶναι γνωστόν, βεβαίως, ὅτι κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα, μεταξὺ τῶν διαπρεψάντων Ἀλβανῶν φυλάρχων, διεκρίθησαν καὶ μέλη εὐγενοῦς τινος οἰκογενείας, φέροντα τὸ ἐπώνυμον *Ἀριανίτης - Κομνηνός* [5]. Τοῦτο οὐδόλως ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι πάντες οἱ φέροντες τὸ ἐπώνυμον *Ἀριανίτης* ἢ *Κομνηνός*, μνημονευόμενοι διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἀπὸ τοῦ ἔτους 1000 περίπου, ἀνήκουν εἰς τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν καὶ εἶναι πρόγονοι τοῦ μετὰ πέντε περίπου αἰῶνας ἀναφαινομένου ὁμωνύμου Ἀλβανοῦ φυλάρχου. Ἐν τούτοις ὁ κ. Ducellier μὲ πολλὴν εὐκολίαν ἐδέχθη ὅτι τὸ ὄνομα *Ἀριανίτης* εἶναι Ἀλβανικῆς καταγωγῆς (δὲν γνωρίζω τὴν γνώμην του περὶ τοῦ ὀνόματος *Κομνηνός*) καὶ ὑποστηρίζει ὅτι ὁ περὶ τὸ ἔτος 1001 δρῶν *πατρίκιος Δαβὶδ ὁ Ἀριανίτης* [6] καὶ ὁ περὶ τὸ 1050 *ἄρχων τῆς Δύσεως Κωνσταντῖνος μάγιστρος*

1. Ducellier, *L'Arbanon*, σελ. 358.
2. Αὐτόθι, σελ. 359.
3. Αὐτόθι, σελ. 359 - 360.
4. D. Shuteriqi, *Les Aranites; nom et généalogie* (ἀλβανιστὶ μετὰ γαλλικῆς περιλήψεως), Studime Historike 2 (1965) ἀρ. 4, σελ. 3 - 35.
5. Ἀπὸ τὸ πλῆθος τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας ἀρκοῦμαι νὰ σημειώσω τὴν τελευταίαν ἐπὶ τοῦ θέματος ἐργασίαν διαπρεποῦς Ἀλβανολόγου, τὴν ὁποίαν ἀγνοεῖ ὁ Ducellier, τὸ δημοσίευμα τοῦ F. Babinger, *Das Ende der Arianiten*, Μόναχον 1960 (ἔκδοσις τῆς Βαυαρικῆς Ἀκαδημίας).
6. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, ἐκδ. Βόννης, τόμ. Β', σελ. 454.

ὁ *Ἀριανίτης* [1] ἦσαν Ἀλβανοί. Περὶ τούτου ἐπείσθη, διότι, ὡς γράφει, «ce nom ne semble explicable ni par le grec ni par le slave» [2] καί, κατὰ ταῦτα, δὲν ὑπολείπεται εἰμὴ μόνον ἡ ἐκ τῆς ἀλβανικῆς ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος, τὴν ὁποίαν καὶ συνοψίζει διὰ τῶν ἑξῆς: «La forme *Aranit - Arenit*, qui est la seule attestée dans les documents d'archives les plus dignes de foi [3], suppose une racine *Aran - Aren*, probablement un toponyme, et cette racine est des plus communes en Albanie et dans les régions environnantes» [4]. Ἀποδεικνύεται δηλαδὴ ὅτι οὐδὲν τὸ συγκεκριμένον καὶ ἀσφαλὲς ὑπάρχει ἀπὸ Ἀλβανικῆς πλευρᾶς. Ἐν τούτοις δεχόμεθα ὅτι τὸ ἐπώνυμον τοῦ κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα Ἀλβανοῦ φυλάρχου *Aranit* ἢ *Arenit* συνδέεται ἴσως πρὸς συγγενές τι τοπωνύμιον τῆς πατρίδος του καὶ ὅτι μετεπλάσθη ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον εἰς *Ἀριανίτης* (μετέπειτα δὲ καὶ εἰς *Ἀριανίτης - Κομνηνός*). Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι, κατ' ἀνάγκην, καὶ τὸ πρὸ πέντε αἰώνων μαρτυρούμενον Βυζαντινὸν ἐπώνυμον *Ἀριανίτης* πρέπει νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν αὐτὴν ἀμφίβολον (καὶ ἀπροσδιόριστον μέχρι στιγμῆς) ἀλβανικὴν ρίζαν. Οὔτε δικαιοῦται ὁ κ. Ducellier, γνωρίζων ὅσα ἑλληνικὰ γνωρίζει, νὰ βεβαιώνῃ ὅτι τὸ ὄνομα *Ἀριανίτης* δὲν ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ἑλληνικῆς. Τὸ ὄνομα ἔχει ἑλληνικώτατον σχηματισμόν, ἡ δὲ παραγωγικὴ κατάληξις *-ίτης* δηλοῖ ὅτι οἱ φέροντες τὸ ἐπώνυμον κατήγοντο ἐκ χώρας, πόλεως, κώμης ἢ μονῆς [5], φερούσης τὸ ὄνομα *Ἀριανὸν* ἢ *Ἀριανά, τὰ Ἀριανοῦ* ἢ *τὰ Ἀριανῶν*, ἡ *Ἀριανή*, κ.τ.ὅ. Εἰδικὴ ἔρευνα πιθανὸν νὰ φέρῃ εἰς φῶς πολλὰ τοιαῦτα τοπωνύμια εἰς τὰ ἀχανῆ ἐδάφη τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Ἀρκοῦμαι νὰ ὑπομνήσω ὅτι εἰς τὰ βάθη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐκτείνεται ἡ *Ἀριανή* [6], τῆς ὁποίας ὁ κάτοικος ἢ ὁ ὁπωσδήποτε σχετιζόμενος πρὸς αὐτὴν λέγεται προφανῶς *Ἀριανίτης*. Ἀφ' ἑτέρου οἱ κάτοικοι τοῦ ἐν Ἰταλίᾳ Ariano di Puglia λέγονται εἰς Βυζαντινὸν ἔγγραφον τοῦ ἔτους 1019 *Ἀριανῖται* [7]. Κατόπιν τούτων, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ δογματίζωμεν ὅτι τὸ ἐπώνυμον *Ἀριανίτης* δὲν ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ἑλληνικῆς, ἄρα πρέπει νὰ ἐξηγηθῇ ἐκ τῆς ἀλβανικῆς, ἔστω καὶ δι' ἱστορικοῦ ἀναχρονι-

---

1. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 596 καὶ 601. Πρβλ. Ἀτταλειάτην, σελ. 34.
2. Ducellier, *L'Arbanon*, σελ. 360.
3. Κατὰ ταῦτα, ἐπὶ τῇ βάσει ἀμφιβόλου προελεύσεως ἐγγράφων τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, συντεταγμένων εἰς παρεφθαρμένην λατινικὴν ἢ ἰταλικήν, θὰ κρίνωμεν ἂν οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς τοῦ ΙΑ' αἰῶνος ἀπέδωσαν ὀρθῶς ἢ ὄχι τὸ ἐπώνυμον Ἀριανίτης!
4. Ducellier, *L'Arbanon*, σελ. 360.
5. Πρβλ. Κ. Ἀμάντου, *Γλωσσικὰ Μελετήματα*, σελ. 102 κέ., 261 κέ., 323 κέ., 332, καὶ 537 - 540.
6. Βλ. Pauly - Wissowa, ἐν λ. Καὶ παρὰ Anassian, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 307, σημειοῦται *Arȧn*, ὀνομασία χώρας παρὰ τὸν Καύκασον.
7. Trinchera, *Syllabus Graecarum Membranarum*, σελ. 18: ...*τῶν ἀπὸ τῆς δεσποτείας τῶν Ἀρειανιτῶν κομήτων εὐπροαιρέτως ἀποσπασθέντων Φράγγων καὶ τῷ μέρει τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν βασιλέως προσρυέντων*...

σμοῦ, καὶ ἄρα πάντες οἱ διὰ μέσου τῶν αἰώνων *Ἀρβανῖται* πρέπει νὰ ἦσαν Ἀλβανικῆς καταγωγῆς; [1]

Φοβοῦμαι ὅτι ἡ ἐργασία τοῦ κ. Ducellier εἰς τὰ περισσότερα σημεῖα αὐτῆς, ὄχι μόνον δὲν προήγαγε τὰ σχετικὰ ζητήματα, ἀλλ' ἀποτελεῖ ὀπισθοδρόμησιν εἰς θέσεις αἱ ὁποῖαι πρὸ πολλοῦ ἐγκατελείφθησαν ἢ ἔπρεπε νὰ ἔχουν ἐγκαταλειφθῆ.

Μὲ τὸ θέμα τῆς πρώτης μνείας τῶν Ἀλβανῶν παρ' Ἀτταλειάτῃ σχετίζονται ἐπίσης δύο ἄρθρα τοῦ Βουλγάρου ἐρευνητοῦ Rusi Stojkov, δημοσιευθέντα εἰς τὸ περιοδικὸν τοῦ Ἱστορικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Βουλγαρικῆς Ἀκαδημίας Istoričeski Pregled τῶν ἐτῶν 1966 καὶ 1969.

Εἰς τὸ πρῶτον ἄρθρον [2] ὁ συγγραφεὺς — μὲ μόνα βοηθήματα τὴν «Ἱστορίαν τῶν Βουλγάρων» τοῦ K. Jireček (1899) καὶ παλαιάν τινα πραγματείαν περὶ Βυζαντινοῦ Κράτους καὶ Ἐκκλησίας τοῦ N. Skabalanović (1884) — ἀκολουθῶν τὰ μέχρι τοῦδε παραδεδεγμένα, ὅτι ἡ πρώτη μνεία τῶν Ἀλβανῶν ἀπαντᾷ «περὶ τὴν τετάρτην δεκαετίαν τοῦ ΙΑ' αἰῶνος», ὅτε γίνεται λόγος περὶ ὁμωνύμων πληθυσμῶν εὑρισκομένων ἐν Ἰταλίᾳ, συνοψίζει τὰ σχετικὰ ἱστορικὰ γεγονότα καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ ἀνιχνεύσῃ καὶ νὰ προσδιορίσῃ τὴν ἐθνικότητα καὶ τὴν προέλευσιν τῶν ἐν λόγῳ πληθυσμῶν. Ἡ φράσις τοῦ Ἀτταλειάτου — τὸν ὁποῖον ὁ συγγραφεὺς μόνον ἐμμέσως γνωρίζει — *Ἀλβανοὶ καὶ Λατῖνοι*, χρησιμεύει ὡς ἀφετηρία σειρᾶς συλλογισμῶν, ὑποθέσεων καὶ συμπερασμάτων. Κατὰ τὸν Stojkov, *Λατῖνοι* μὲν εἶναι οἱ Νορμανδοί, *Ἀλβανοὶ* δὲ Σκῶτοι ἢ Νορμανδοὶ ἐκ Σκωτίας, ἡ ὁποία, ὡς λέγει, ἦτο γνωστὴ καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα *Ἀλβανία*.

1. Λίαν διδακτικὰ ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ πατρὸς V. Laurent ἐν σχέσει πρὸς τὰ δῆθεν μὴ ἑλληνικῆς προελεύσεως ἐπώνυμα Βυζαντινῶν τινων ἀξιωματούχων. Σχολιάζων τὸ ἐπώνυμον *Μαχητάριος* καὶ τὴν διατυπωθεῖσαν γνώμην ὅτι οἱ φέροντες τοῦτο Βυζαντινοὶ ἦσαν ἀρμενικῆς καταγωγῆς, ἐπειδὴ ἀπαντᾷ ἀρμενιστὶ ὄνομα Mhit'ar, γράφει: «Je n'y crois pas pour autant, un certain commerce avec l'histoire des patronymes byzantins m'ayant convaincu que ces rapprochements sont le plus souvent des trompe l'œil. D'autre part, s'il fallait nier l'origine grecque d'un nom de famille pour cette seule raison que l'existence, dans la langue, de l'épithète originelle, est très problématique, ce n'est pas notre patronyme seulement, mais les deux tiers de la prosopographie byzantine qui seraient empruntés aux langues étrangères» (*Bulles Métriques*, ἀρ. 650).

2. R. Stojkov, *Pŭrvoto izvestie za Albancite v istoričeskite izvori* [= Ἡ πρώτη περὶ Ἀλβανῶν πληροφορία εἰς τὰς ἱστορικὰς πηγάς], Istoričeski Pregled 22 (1966) ἀρ. 1, σελ. 60 - 62· πρβλ. ἑλληνικὴν μετάφρασιν ὑπὸ Γ. Σαμαρᾶ εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Ἱδρύματος Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου ἐκδιδόμενον «Δελτίον Σλαβικῆς Βιβλιογραφίας», ἔτος Ε', τεῦχος 18 (Ἰούνιος 1968), σελ. 44 - 48. Τὸ δημοσίευμα τοῦ Stojkov ἠδύνατο νὰ γνωρίζῃ ὁ κ. Ducellier, ἐφ' ὅσον μάλιστα τοῦτο ἐγκαίρως ἐγνωστοποιήθη εἰς τοὺς Βυζαντινολόγους ὑπὸ I. D[ujčev], ἐν BZ 59 (1966), σελ. 400.

Ὁ συγγραφεὺς ὑποστηρίζει ὅτι, ἐκτὸς τῶν γνωστῶν Νορμανδῶν, τῶν κατελθόντων εἰς τὴν Νότιον Ἰταλίαν ἐκ Γαλλίας, καὶ ἄλλοι Νορμανδοὶ ἐκ τῶν ἀκτῶν καὶ τῶν νήσων τῆς Σκωτίας, διαπλεύσαντες τὸν Ἀτλαντικὸν καὶ στραφέντες πρὸς τὰ Ἱσπανικὰ καὶ Πορτογαλικὰ παράλια, ἀνεκάλυψαν τὸ Γιβραλτάρ, εἰσεχώρησαν εἰς τὴν Μεσόγειον, συνήντησαν τοὺς ἐκ Γαλλίας Νορμανδοὺς εἰς τὴν Νότιον Ἰταλίαν, προσεχώρησαν εἰς τὸ Βυζαντινὸν στράτευμα τοῦ Μανιάκη κτλ. Πάντα τὰ ἀνωτέρω (περὶ δευτέρου κλάδου Νορμανδῶν ἐκ Σκωτίας, εἰσελθόντων εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν Βυζαντινῶν, κλπ.) ἐκτίθενται ὑπὸ τοῦ Stojkov ἄνευ οὐδεμιᾶς παραπομπῆς εἰς πηγὰς ἢ βοηθήματα, ἐνῷ εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐπὶ τοῦ θέματος ἀφθονοῦν αἱ πηγαὶ (ἰδίως αἱ δυτικαὶ) καὶ πλουσιωτάτη εἶναι ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι ὀλίγοι πειραταὶ ἢ τολμηροὶ θαλασσοπόροι ἐκ τῶν ἀκτῶν τῆς Σκανδιναβίας ἢ τῆς Σκωτίας διέπλευσαν τὸν Ἀτλαντικόν, διέτριψαν ἐπί τινας γενεὰς εἰς τὰ βόρεια παράλια τῆς Ἱσπανίας καὶ τῆς Πορτογαλίας, βραδύτερον δὲ διὰ τοῦ Γιβραλτὰρ εἰσῆλθον καὶ εἰς τὴν Μεσόγειον, τοῦτο δὲν εἶναι ἀρκετόν, ἐφ' ὅσον σχετικαὶ μαρτυρίαι ἐλλείπουν, διὰ νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι ἐγένοντο ὁμαδικαὶ μεταναστεύσεις πληθυσμῶν ἐκ Σκωτίας εἰς τὴν Νότιον Ἰταλίαν, πληθυσμῶν οἱ ὁποῖοι δὲν ἀπεκλήθησαν κἂν Σκῶτοι, Βρεταννοί, Νορμανδοί, Βίκιγκς ἢ ἄλλως πως, ἀλλὰ *Ἀλβανοί*.

Ὁ Stojkov βεβαιοῖ ὅτι ἡ Σκωτία «ἦτο γνωστή, μεταξὺ Η' καὶ ΙΑ' αἰῶνος, ὑπὸ τὸ ὄνομα *Ἀλβανία*, ὁ δὲ πληθυσμὸς αὐτῆς ὑπὸ τὸ ὄνομα *Ἀλβανοί*» [1]. Ὑπάρχει πράγματι εἰς τὴν Σκωτίαν περιοχὴ γνωστὴ ὑπὸ τὸ (κελτικῆς ἢ λατινικῆς προελεύσεως) ὄνομα *Alba*. Οἱ ἀρχαῖοι Ρωμαῖοι ἀντιδιαστέλλουν πρὸς τὴν Britannia τὴν Alba, ἐννοοῦντες τὴν βορείως τοῦ ρωμαϊκοῦ τείχους μὴ ἐκρωμαϊσθεῖσαν χώραν. Πολλοὺς αἰῶνας βραδύτερον τὸ ὄνομα *Alba* ἐχρησιμοποιήθη ὡς ὀνομασία τοῦ ἡνωμένου βασιλείου τὸ ὁποῖον συνέπηξαν Πίκται καὶ Σκῶτοι (Picts καὶ Scots) κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα [2]. Πρόκειται, προφανῶς, περὶ ὀνομασίας τὴν ὁποίαν ἀρχαιομαθεῖς λόγιοι τῆς ἐποχῆς ἀνέσυραν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα. Ἡ ὀνομασία τοῦ παλαιοῦ ἐκείνου ἐφημέρου κρατιδίου τῶν Πικτῶν καὶ Σκώτων, πλασθεῖσα ὑπὸ λογίων (kingdom of

1. Μία μόνη καὶ ἐλλιπὴς παραπομπή, τὴν ὁποίαν παρέχει ὁ συγγραφεύς, δὲν ἀποτελεῖ ἐπαρκῆ τεκμηρίωσιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ γραφομένων. Προσέτρεξα εἰς τὸ παλαιὸν σύγγραμμα, τὸ ὁποῖον ὑποδεικνύει ὁ Stojkov, καὶ παρέχω ἐνταῦθα τὸν πλήρη τίτλον: John Hill Burton, *The History of Scotland from Agricola's Invasion to the Extinction of the last Jacobite Insurrection*², Ἐδιμβοῦργον καὶ Λονδῖνον 1873. Τὸ ἔργον εἶναι ἐννεάτομον. Ὑποθέτω ὅτι ἡ παραπομπὴ τοῦ Stojkov εἰς σελ. 207 - 208 ἀναφέρεται εἰς τὰς ἀντιστοίχους σελίδας τοῦ Α' τόμου, ἔνθα πράγματι μνημονεύονται οἱ Scots of Albania. Ἀλλὰ πέραν τῆς ἁπλῆς ταύτης μνείας, οὐδαμοῦ τοῦ ἔργου γίνεται λόγος περὶ «Ἀλβανῶν» τῆς Σκωτίας, μεταναστευσάντων εἰς Ἰταλίαν, κλπ.

2. Βλ. W. Croft Dickinson, *Scotland from the Earliest Times to 1603*², Λονδῖνον 1965, σελ. 36 - 37.

Alba ἢ *Alban* [1], ἐπὶ τὸ λατινικώτερον δὲ *Albania*), ἐπανεμφανίζεται ἀργότερον (1398) εἰς τὸν τίτλον ὁμωνύμου Δουκάτου (*dukedom of Albany*) [2]. Πάντες οἱ ἀνωτέρω, λογίας προελεύσεως, τίτλοι οὐδέποτε ἐγενικεύθησαν, ὥστε ἡ Σκωτία νὰ ὀνομάζεται *'Αλβανία* καὶ οἱ Σκῶτοι νὰ αὐτοαποκαλῶνται *'Αλβανοί*. Εἶναι δὲ ὅλως ἀπίθανον νὰ δεχθῶμεν ὅτι πειραταὶ τῶν ἀκτῶν καὶ τῶν νήσων τῆς Σκωτίας, φθάσαντες κάποτε (μετὰ μακρὰς περιπλανήσεις καὶ μετὰ πάροδον γενεῶν) εἰς τὴν Μεσόγειον, παρουσιάσθησαν εἰς τὴν 'Ιταλίαν φέροντες ἀρχαιοπρεπῆ ὀνόματα, τὰ ὁποῖα, καὶ ὅταν ἔζων εἰς τὴν ἀρχικὴν ἀφετηρίαν τῆς ἐξορμήσεώς των, πιθανώτατα ἠγνόουν [3].

'Απαντᾷ λοιπὸν πράγματι κατὰ τὸν Μεσαίωνα περιοχὴ ἐν Σκωτίᾳ ὑπὸ τὸ ὄνομα *Albany*, ὅπως ὑπῆρχεν ἐπίσης καὶ ὑπάρχει ἐν 'Αγγλίᾳ τὸ St. Albans city, λαβὸν τὸ ὄνομα ἀπὸ ὁμώνυμον ἅγιον, μαρτυρήσαντα ἐκεῖ κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα [4], ἀλλ' οὐδεμία μαρτυρία — οὐδὲ κἂν ἐλαχίστη πιθανότης — ἐπιτρέπει νὰ συνδέσωμεν τὰ ὀνόματα ταῦτα πρὸς τοὺς ἐν Κάτω 'Ιταλίᾳ ἐγκατεστημένους περὶ τὸ 1040 πληθυσμούς, τοὺς ὁποίους ὁ Βυζαντινὸς ἱστορικὸς 'Ατταλειάτης ἀποκαλεῖ *'Αλβανούς* [5].

1. Πρβλ. καὶ W. F. Skene, *Celtic Scotland: A History of Ancient Alban*, 'Εδιμβοῦργον 1886, τόμ. Α', σελ. 335 - 383, ἔνθα εἰδικὸν κεφάλαιον : *The Kingdom of Alban* (Θ' - Ι' αἰ.).
2. Dickinson, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 204.
3. 'Αφελεῖς χρονικογράφοι τοῦ Μεσαίωνος καταφεύγοντες, ὡς συνήθως, εἰς παρετυμολογίας ἐδημιούργησαν γενεαλογικοὺς μύθους, διὰ νὰ συνδέσουν τὸ παρελθὸν τῆς χώρας των μὲ τὴν δόξαν τῆς ἀρχαίας Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας : Οὕτω π.χ. πρῶτος βασιλεὺς τῆς Μεγάλης Βρεταννίας ὑπῆρξεν ὁ Brutus, ἐξ οὗ ἔλαβον τὸ ὄνομα οἱ Βρεταννοὶ (Britons)· οὗτος εἶχεν υἱὸν ὀνόματι Albanectus, ἐξ οὗ ἡ Σκωτία ὠνομάσθη Albania, μετὰ πολλοὺς δὲ αἰῶνας Pictavia, κλπ. Βλ. A. Orr Anderson, *Early Sources of Scottish History, A.D. 500 to 1286*, 'Εδιμβοῦργον 1922, τόμ. Α', σελ. CXV, ἔνθα χρονικὸν συνταχθὲν ἐν ἔτει 1165. — Εἶναι προφανὲς ὅτι τοιαῦται ἀφελεῖς ἐπινοήσεις ἡμιμαθῶν λογίων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιβάλουν εἰς τοὺς λαοὺς ἀρχαιοπρεπῆ (λατινικὰ ἐν προκειμένῳ) ἐθνικὰ ὀνόματα, οὔτε νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν ὡς ἱστορικαὶ πηγαί. — Παρομοίας παρετυμολογίας παρουσιάζει καὶ ἡ ἤδη μνημονευθεῖσα (ἀνωτέρω, σελ. 220, σημ. 2) «'Ιστορία τῶν Λογγιβάρδων» (βλ. καὶ σελ. 253, σημ. 1).
4. 'Ο St. Alban θεωρεῖται ὡς ὁ πρῶτος Βρεταννὸς μάρτυς. 'Επὶ τοῦ τάφου του ἀνηγέρθη ἀργότερον μονή. 'Η σῳζομένη σήμερον ἐκεῖ ὁμώνυμος μονὴ εἶναι τοῦ ΙΑ' αἰῶνος. 'Η ἐκεῖ σαξωνικὴ ἐκκλησία εἶχεν ἱδρυθῆ τὸ 793. Τὸ ὁμώνυμον 'Αββαεῖον διεδραμάτισε σημαίνοντα ρόλον εἰς τὴν μεσαιωνικὴν ἱστορίαν τῆς 'Αγγλίας. Ἤδη περὶ τὸ 1100 εἶχεν ἀναπτυχθῆ ἐν αὐτῷ περιώνυμος σχολή. 'Αξίζει νὰ ὑπομνησθῇ ὅτι εἰς τὸ St. Albans ἀνεγνώσθη τὸ πρῶτον ἐν ἔτει 1213 ἡ magna carta. Βλ. W. Levison, *St. Alban and St. Albans*, Antiquity 15 (1941), σελ. 337 - 359.
5. 'Υπάρχουν ἄλλωστε καὶ οἱ *'Αλβανοὶ* τοῦ Καυκάσου, τὸ Albany τῶν 'Ηνωμένων Πολιτειῶν τῆς 'Αμερικῆς, τὸ Albany τῆς Αὐστραλίας καὶ πολλὰ ἄλλα ἴσως ὁμόηχα ἢ παρεμφερῆ (π.χ. ἡ θρησκευτικὴ αἵρεσις τῶν *Albani*), πρὸς τὰ ὁποῖα οὐδεὶς ἐσκέφθη ποτὲ σοβαρῶς νὰ συσχετίσῃ τὸν ὁμώνυμον λαὸν τῆς Βαλκανικῆς.

Περαιτέρω ὁ Βούλγαρος ἐρευνητής, βέβαιος ὅτι οἱ *Ἀλβανοὶ* τοῦ Ἀτταλειάτου εἶναι Σκῶτοι καὶ παρακολουθῶν τὰς μετέπειτα ἱστορικὰς μαρτυρίας, ὑποστηρίζει ὅτι ἀπὸ τοὺς ἐκ Σκωτίας μισθοφόρους ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ὑπηρετοῦντες ὑπὸ τὸν Γεώργιον Μανιάκην διέπλευσαν τὴν Ἀδριατικὴν καὶ ἔμειναν εἰς τὴν Βαλκανικὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα «Μανιακᾶτοι», ἀπετελέσθη ὁ ἀρχικὸς πυρὴν τῶν πληθυσμῶν ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἐμφανίζονται ἔκτοτε ὡς *Ἀλβανοὶ* ἢ *Ἀρβανῖται*. Βεβαίως, ὁ συγγραφεὺς οὐδεμίαν ἔχει ἀμφιβολίαν ὡς πρὸς τὸ ὅτι οἱ ἐν Ἰταλίᾳ μνημονευόμενοι ὡς *Ἀλβανοὶ* περὶ τὸ 1040 καὶ οἱ ἐν τῇ Βαλκανικῇ μνημονευόμενοι περὶ τὸ 1079 ὡς *Ἀρβανῖται* εἶναι τῆς αὐτῆς ἐθνικότητος πληθυσμοί, ἤτοι Σκῶτοι διαπεραιωθέντες ἐξ Ἰταλίας εἰς τὰ Βαλκανικὰ παράλια τῆς Ἀδριατικῆς. Βέβαιος ὅτι «*ἡ σχέσις μεταξὺ Ἀλβανίας* τῆς Σκωτίας καὶ τῆς *Ἀλβανίας* τῆς Ἀδριατικῆς» εἶναι, ὡς γράφει, «ὀφθαλμοφανής», πιστεύει ὅτι διὰ τῆς θεωρίας του ἐξηγεῖ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι λαὸς ὑπὸ τοιοῦτον ὄνομα ἐν τῇ Βαλκανικῇ δὲν μνημονεύεται πρὸ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος [1].

Εἰς δεύτερον σχετικὸν ἄρθρον [2] ὁ Stojkov ἀποδεικνύεται τόσον εὐφάνταστος, ὥστε ἀδυνατοῦμεν νὰ παρακολουθήσωμεν τὰ ἅλματα τῶν συλλογισμῶν του. Ἐκκινῶν ἀπὸ τὸ ἐθνικὸν ὄνομα τῶν Ἀλβανῶν *Shqipëtar* καὶ δεχόμενος τὴν γνωστὴν ἐτυμολογίαν τῆς λέξεως ἐκ τοῦ νεοελληνικοῦ *Σκιπετάρ(ι)οι* (= ὁπλοφόροι) [3], ἀνατρέχων δὲ εἰς τὸ ἰταλικὸν schioppetto καὶ ἐκεῖ-

1. Αἱ καινοφανεῖς ἀπόψεις τοῦ Stojkov, ἀρνουμένου διὰ τῆς θεωρίας του καὶ τὸν αὐτοχθονισμὸν τοῦ μικροῦ τούτου λαοῦ τῆς Βαλκανικῆς, ἐπέσυραν τὴν δικαίαν ἀγανάκτησιν τῶν σημερινῶν Ἀλβανῶν. Βλ. βιβλιοκρισίαν ἐν Studime Historike 6 (1969), ἀρ. 2, σελ. 191 - 194.

2. R. Stojkov, *Za pojavata na Albancite na balkanskija poluostrov i za proizhoda na narodnostnoto ime Skipetari* (= Περὶ τῆς ἐμφανίσεως τῶν Ἀλβανῶν εἰς τὴν Βαλκανικὴν Χερσόνησον καὶ περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ ἐθνικοῦ ὀνόματος Σκιπετάροι), Istoričeski Pregled 25 (1969), ἀρ. 6, σελ. 73 - 80· βλ. ἑλληνικὴν μετάφρασιν ὑπὸ Ι. Θ. Λαμψίδη εἰς «Δελτίον Σλαβικῆς Βιβλιογραφίας», ἔτος Ζ', τεῦχος 28 (Σεπτέμβριος 1970), σελ. 6 - 21. — Εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης τὸν κ. Λαμψίδην, ὁ ὁποῖος, εὐγενῶς ἀνταποκριθεὶς εἰς σχετικὴν παράκλησίν μου, ἔσπευσε νὰ θέσῃ ὑπ' ὄψιν μου μετάφρασιν τῆς ἀνωτέρω μελέτης τοῦ Stojkov πρὶν ἢ προβῶ εἰς ἀνακοίνωσιν τῆς παρούσης ἐργασίας μου ἐνώπιον τοῦ κατὰ Μάιον 1970 συνελθόντος εἰς Ἀθήνας Συνεδρίου (πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 207, σημ. *).

3. Ὁ Βούλγαρος ἐρευνητὴς γνωρίζει τὴν ἐργασίαν τοῦ Ἀ. Χατζῆ, *Πόθεν τὸ ἐθνικὸν Σκιπετάρ*, Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 4 (1929), σελ. 102 - 108. Βλ. ἐπίσης καὶ τὰ συμπληρωματικὰ δημοσιεύματα τοῦ Ἀ. Χατζῆ, αὐτόθι 5 (1930), σελ. 353 - 356 καὶ Ἑλληνικαὶ Μελέται 1 (1940), σελ. 23 - 42. — Ἂς προστεθῇ ὅτι, πολὺ πρὸ τοῦ Χατζῆ, εἰς παραπλησίαν ἐτυμολογικὴν συσχέτισιν εἶχε προβῆ ὁ Π. Ἀραβαντινός, *Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου*, Ἀθῆναι 1856, τόμ. Β', σελ. 153. Ἀλλ' οἱ εἰδικοὶ ἀλβανολόγοι ἀναζητοῦν εἰς ἄλλην ῥίζαν τὴν καταγωγὴν τοῦ ἐθνικοῦ ὀνόματος Shqipëtar· βλ. A. Kostallari, *Contribution à l'histoire des recherches onomastiques dans le domaine de l'albanais*, Studia Albanica 2 (1965) ἀρ. 1, σελ. 41 - 42.

θεν εἰς τὸ λατινικὸν sclopetus, ἐξ οὗ οἱ *sclopetarii* τοῦ μεσαίωνος, χειρισταὶ τοξευτικῶν ὅπλων καὶ μετέπειτα πυροβόλων, λεγόμενοι ἄλλως καὶ *balistarii* κλπ., ἀφοῦ ὑπογραμμίσει ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ διὰ μέσου τῶν αἰώνων δὲν ἦσαν εἰμὴ ἐξ ἐπαγγέλματος ὁπλοφόροι καὶ μ ι σ θ ο φ ό ρ ο ι πολεμισταί, ἐπισημαίνει καὶ ἀλληλοσυνδέει ὅσας μνείας μισθοφόρων ἠδυνήθη νὰ ἀνεύρῃ κατὰ καιροὺς καὶ κατὰ τόπους, ἀπὸ τοῦ ΙΑ´ αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν, ἀπὸ τῆς Σκωτίας μέχρι τῆς Νοτίου Ἰταλίας, ἀπὸ τῆς Φλάνδρας καὶ τῆς λοιπῆς κεντρικῆς Εὐρώπης μέχρι τῆς Παλαιστίνης κτλ.

Οὕτω, οἱ ἐν Ἰταλίᾳ περὶ τὸ 1040 τὸ πρῶτον μνημονευόμενοι ὑπὸ τοῦ Ἀτταλειάτου *Ἀλβανοί*, συνεργαζόμενοι μὲ τοὺς ἐκεῖ Νορμανδοὺς (πρὸς τοὺς ὁποίους ὁ Stojkov ταυτίζει τοὺς *Λατίνους* τοῦ Ἀτταλειάτου), εἶναι, κατὰ τὸν συγγραφέα, ὅπως καὶ οἱ Νορμανδοί, μέτοικοι καὶ μισθοφόροι τῶν Βυζαντινῶν [1]. Ὁ συγγραφεὺς εἶναι πεπεισμένος ὅτι οἱ μισθοφόροι οὗτοι προήρχοντο ἀπὸ τὴν Βρεττανικὴν Ἀλβανίαν. Καὶ ἰδοὺ ἡ συνέχεια τῶν συλλογισμῶν του: Ἐπειδὴ τὸ κράτος τῶν Πικτῶν καὶ τῶν Σκώτων, ὡς καὶ τὸ ὄνομα τῆς Βρεταννικῆς ἐκείνης Ἀλβανίας, ἐξέλιπον ἀπὸ τοῦ ΙΑ´ αἰῶνος, ἡ μόνη, κατὰ τὸν συγγραφέα, ἐξήγησις, καὶ ἀναγκαῖον συμπέρασμα, εἶναι ὅτι ὁλόκληροι λαοὶ ἐγκατέλειψαν τὴν γενέτειράν των καὶ μετηνάστευσαν ὁμαδικῶς ὡς μισθοφόροι εἰς ἄλλας χώρας. Νορμανδοὶ ἐπιδρομεῖς ἀπὸ θαλάσσης καὶ Σκῶτοι κατακτηταὶ τῆς χώρας των προεκάλεσαν, λέγει, τὴν ἐξαφάνισιν τῶν Πικτῶν. Τὰ ἴχνη ὅμως τοῦ λαοῦ τούτου ἀνευρίσκει ὁ συγγραφεύς, κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχήν, εἰς τὸ Βέλγιον καὶ τὴν λοιπὴν κεντρικὴν Εὐρώπην, ὅπου ἀναφέρονται ὑπηρετοῦντες πολλοὶ ξένοι μισθοφόροι, ἀποκαλούμενοι ἢ θεωρούμενοι ὡς Σκῶτοι. Εἰς τὴν πραγματικότητα, λέγει, ἐπρόκειτο περὶ Πικτῶν, τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα ἐλησμονήθη καὶ συνεχέοντο οὗτοι πρὸς τοὺς Σκώτους. Ὡς ἀπόδειξιν τούτου ἐπιφέρει καὶ τὸ ὅτι εἰς μεσαιωνικὰ Φραγκικὰ κείμενα, προκειμένου περὶ μισθοφόρων, ξένων ἢ μετοίκων, γίνεται ἐνίοτε χρῆσις καὶ τοῦ ὅρου *Albani* [2].

Διαπιστώνομεν λοιπόν, ὅτι, κατὰ τὸν Stojkov, οἱ περὶ τὸ 1040 μνημονευόμενοι ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐν συνεχείᾳ διαπεραιωθέντες εἰς τὴν Βαλκανικὴν *Ἀλβανοὶ* (ἀδιακρίτως, κατ' αὐτόν, ὀνομαζόμενοι καὶ *Ἀρβανῖται*) δὲν εἶναι ἀκριβῶς Σκῶτοι ἢ Νορμανδοὶ ἐκ Σκωτίας, ὡς ὑπεστήριξεν εἰς τὸ προηγούμενον ἄρθρον του, ἀλλ' εἶναι, καθ' ἃ εἰς τὸ δεύτερον ἄρθρον καταλήγει, οἱ ἐκ Σκωτίας ἐξαφανισθέντες δῆθεν πληθυσμοὶ τῶν Πικτῶν.

1. Ἐν τούτοις, ὡς εἴδομεν, ὁ Ἀτταλειάτης ὁμιλεῖ περὶ *συμμάχων* πληθυσμῶν ἐγκατεστημένων ἐν Ἰταλίᾳ κτλ.

2. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ Stojkov εὑρέθη ὁμολογουμένως κρατῶν εἰς χεῖρας του τὴν κλεῖδα, ἥτις θὰ τὸν ὡδήγει εἰς τὴν ὀρθὴν ἑρμηνείαν τοῦ παρ' Ἀτταλειάτῃ ὅρου *Ἀλβανοί*, ἀλλ' οὐδὲ κἂν ὑπωψιάσθη τοῦτο, προσκεκολλημένος εἰς τὴν ἔμμονον ἰδέαν ὅτι μόνον ἀπὸ τὴν Ἀλβανίαν τῆς Σκωτίας ἦτο δυνατὸν νὰ προέρχωνται οἱ ἁπανταχοῦ τῆς κεντρικῆς, νοτίου καὶ νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης μνημονευόμενοι *Albani* ἢ *Ἀλβανοὶ* ἢ *Ἀρβανῖται*.

Ἀλλ' ὁ συγγραφεὺς ἐκτείνεται ἔτι περαιτέρω. Συσσωρεύει διαφόρους μαρτυρίας περὶ μισθοφόρων ὑπηρετούντων μεσαιωνικοὺς φεουδάρχας, ἡγεμόνας καὶ βασιλεῖς, διὰ νὰ καταλήξῃ ὅτι, ἐπειδὴ οἱ περιφερόμενοι οὗτοι πολεμισταὶ ἦσαν, ἢ ἠδύναντο νὰ εἶναι, «ἄριστοι sclopetarii καὶ balistarii, ἀπετέλεσαν, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τὸν βασικὸν πυρῆνα ἐθνότητος διαμορφωθείσης ἐκ sclopetarii», ἤτοι τῶν γνωστῶν μετέπειτα Shqipëtar!

Μετὰ τὰ περὶ Σκώτων καὶ Πικτῶν, μνημονεύονται οἱ ἐξ ἐπαγγέλματος πολεμισταὶ τῆς Brabant τοῦ Βελγίου, οἱ ἐκ Φλάνδρας μισθοφόροι, οἱ ὁποῖοι μὲ τὰς Σταυροφορίας ἔφθασαν μέχρι Παλαιστίνης, τὰ ἐν Παλαιστίνῃ ἐναπομείναντα καὶ μαρτυρούμενα κατὰ τὸν ΙϚ' αἰῶνα λείψανά των, γνωστὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα *Τροῦσκοι* κτλ. Οἱ ἐν λόγῳ Τροῦσκοι, κατὰ τὸν συγγραφέα, θὰ ἔπρεπε νὰ ἦσαν sclopetarii καὶ νὰ λέγωνται δημωδέστερον *Τοῦσκοι*· ἄρα — κατὰ τὸν Stojkov πάντοτε — ταυτίζονται πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς νοτίου Ἀλβανίας, τοὺς γνωστοὺς ὑπὸ τὸ ὄνομα *Τόσκοι* [1]. Ἡ πανσπερμία ὅλων αὐτῶν τῶν sclopetarii, «εἰς τὴν ὁποίαν προσεχώρησαν ἀσφαλῶς καὶ ἄλλοι ἐξ ἄλλων χωρῶν, κυρίως Γασκῶνοι, Γενουᾶται, Πισᾶται κ.ἄ.», κατέληξε, κατὰ τὸν συγγραφέα, «εἰς τὴν ἐθνογένεσιν» τῶν σημερινῶν Ἀλβανῶν - Shqipëtar.

1. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὀνομασίαι τινές, ὑπὸ τὰς ὁποίας διακρίνονται τὰ γένη τῶν νεωτέρων Ἀλβανῶν, ἔδωσαν ἀφορμὴν εἰς ποικίλας (καὶ ἐνίοτε φαιδρὰς) ἐτυμολογικὰς καὶ ἐθνολογικὰς συσχετίσεις. Οὕτω π.χ. ὑπεστηρίχθη ὅτι οἱ *Τσ̌άμηδες* εἶναι *Θυάμιδες* (ἤτοι παροικοῦντες τὸν ποταμὸν Θύαμιν, σημερινὸν Καλαμᾶν), οἱ *Λιάπηδες* εἶναι *Ἰάπυγες* (ἐξ Ἰαπυγίας τῆς Ἀπουλίας) ἢ *Ἰάποδες* (κατὰ Κεραμόπουλλον, ἔνθ' ἀνωτ., σελ.9), οἱ *Μιρδῖται* εἶναι *Μαρδαΐται* (βλ. κατώτερω, σελ. 254, σημ. 1), κλπ. Οἱ *Τόσκηδες* ἢ *Τόσκοι* — οἱ ὁποῖοι, κατὰ τὸν Stojkov, εἶναι *Τοῦσκοι* (ἢ *Τροῦσκοι*) τῆς Παλαιστίνης — ἔδωσαν λαβὴν νὰ διατυπωθῇ ἄλλη παράδοξος θεωρία, ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ προέρχονται ἐκ Δακίας καὶ ὅτι ἓν ἐκ τῶν Δακικῶν ἢ Θρᾳκοϊλλυρικῶν φύλων, οἱ *Κοστοβῶκοι,* κατελθόντες κατὰ τὸν Β' αἰῶνα μ.Χ. μέχρι τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδος, εἶναι οἱ σημερινοὶ *Τόσκοι,* διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι αἱ πρῶται συλλαβαὶ τοῦ ὀνόματος, τὸ δισύλλαβον *Κόστο* ἠδύνατο νὰ γίνῃ κατὰ μετάθεσιν *Τόσκο*! Πρόκειται περὶ θεωρίας τὴν ὁποίαν διετύπωσε διαπρεπὴς κατὰ τὰ ἄλλα γλωσσολόγος, ὁ Ρουμᾶνος ἀκαδημαϊκὸς B. Haşdeu, *Cine sunt Albanezii?* [= Τίνες εἶναι οἱ Ἀλβανοί;], Analele Academiei Române 23 (1901/2), σελ. 103 - 113. — Τὰ ἀνωτέρω ἐνθυμίζουν τοὺς γενεαλογικοὺς μύθους καὶ τὰς παρετυμολογίας τῆς μνημονευθείσης (ἀνωτέρω, σελ. 220, σημ. 2) ἀφελοῦς διηγήσεως περὶ τῆς «Ἱστορίας τῶν Λογγιβάρδων» : *Ἰστέον ὅτι ὁ Βὰρ ἔσχε γυναῖκα λεγομένην Λεγγά· οὗτος ὁ Βὰρ ἔκτισε καὶ τὴν μεγάλην Βάρην καὶ ἐκάλεσεν αὐτὴν ἐπὶ τῷ ἰδίῳ ὀνόματι. Ἐγέννησεν δὲ καὶ ἐκ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ τῆς Λεγγᾶς υἱοὺς πέντε, ὧν τὰ ὀνόματα εἰσὶν οὕτως· τὸν Σέρ, ἐξ αὐτοῦ γὰρ ἡ γενεὰ οἱ καλούμενοι Σέρβοι, β' τὸν Κάλον, ἐξ αὐτοῦ οἱ Καλαυροί· τρίτον τὸν Μέλφιν, ἐξ αὐτοῦ οἱ Μελφιτιανοί· τέταρτον τὸν Ἀρβάν, ἐξ αὐτοῦ οἱ Ἀρβανῖται· πέμπτον τὸν Βίονα, ἐξ αὐτοῦ γὰρ οἱ Βενετίκοι. Ἐδιεσπάρισαν δὲ οὗτοι ἕκαστος εἰς ἴδιον τόπον καὶ ἐπληθύνθησαν καὶ ἐκλήθησαν οἱ τόποι κατὰ τὸ πατρικὸν τὸ ἔκπαλαι ὄνομα, οἷον ἀπὸ τοῦ Σὲρ Σερβεία, ἀπὸ τοῦ Κάλου Καλαυρία, ἀπὸ τοῦ Μέλφι Μελφιτιανοί, ἀπὸ τοῦ Ἀρβὰν Ἄρβανον καὶ ἀπὸ τοῦ Βίονος Βενετία, ὁμοῦ Λογγιβαρδία, οἷον ἀπὸ τοῦ Βὰρ καὶ τῆς Λεγγά.*

Εἰς τοὺς ἀνωτέρω ὁ συγγραφεὺς προσθέτει καὶ τοὺς *Μαρδαΐτας* τοῦ Λιβάνου, ἐκ τῶν ὁποίων προέρχονται δῆθεν οἱ *Μιρδῖται* τῆς βορείου Ἀλβανίας [1], ἀλλὰ καὶ ἀριθμόν τινα Ρώσων, οἱ ὁποῖοι ὑπηρέτουν ὡς μισθοφόροι τῶν Βυζαντινῶν.

Ὁ συγγραφεὺς δὲν ἐξηγεῖ κατὰ ποῖον τρόπον καὶ διὰ ποῖον λόγον πάντες οἱ ἀνωτέρω, ἀπὸ Σκωτίας μέχρι Λιβάνου περιφερόμενοι μισθοφόροι sclopetarii, συνεκεντρώθησαν εἰς τὰ ἀπρόσιτα ὄρη τῆς σημερινῆς Ἀλβανίας καὶ πῶς συνεχωνεύθησαν εἰς τὸν ὁμοιογενῆ καὶ ὁμόγλωσσον λαὸν τῶν Shqipëtar.

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω, θὰ ἦτο μάταιον, ἐπανερχόμενοι εἰς τὸ κύριον θέμα τῆς παρούσης, ἤτοι εἰς τοὺς *Ἀλβανοὺς* τοῦ Ἀτταλειάτου, νὰ ζητήσωμεν ἀπὸ τὸν εὐφάνταστον Βούλγαρον ἐρευνητὴν — τοῦ ὁποίου ἄλλαι ἐργασίαι, ἄσχετοι πρὸς τὴν «ἐθνογένεσιν» τῶν Ἀλβανῶν, εἶναι, ὡς πληροφοροῦμαι, ἀξιόλογοι — νὰ προσκομίσῃ πειστικὰς μαρτυρίας ὅτι οἱ ἐν Ἰταλίᾳ μνημονευόμενοι ἐκεῖνοι *Ἀλβανοὶ* τοῦ 1040 καὶ οἱ σημερινοὶ ὁμώνυμοι κάτοικοι τῆς Βαλκανικῆς συνδέονται καθ' οἱονδήποτε τρόπον πρὸς τὴν ἀσαφῆ καὶ ἀπροσδιόριστον Ἀλβανίαν τῆς Σκωτίας.

* * *

Ἐθεωρήσαμεν σκόπιμον νὰ ἐνδιατρίψωμεν ἐν ἐπιμέτρῳ εἰς τὰ πρόσφατα περὶ Ἀλβανῶν δημοσιεύματα τῶν Ducellier καὶ Stojkov, ἐπειδὴ ταῦτα δὲν ἔχουν εἰσέτι κριθῆ καὶ ἀνασκευασθῆ ὡς ἔδει, οὕτω δὲ ὑπῆρχε πιθανότης νὰ νομισθῇ ὅτι ἀποτελοῦν τὴν τελευταίαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου λέξιν τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης. Ἡ ἐπανασυζήτησις πάντων σχεδὸν τῶν ἐπιμάχων προβλημάτων, γενικῶν καὶ ἐπὶ μέρους, καὶ ὁ ἔλεγχος ἀβασίμων ἢ σφαλερῶν ἀπόψεων, ἐνίοτε δὲ καὶ αὐθαιρέτων ἢ ἀλληλοσυγκρουομένων θεωριῶν, παρέσχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ καταφανῇ, πιστεύομεν, ὅτι, ὅσα ἔχομεν ὑποστηρίξει περὶ τῶν *Ἀλβανῶν* (1040) καὶ τῶν *Ἀρβανιτῶν* (1079) τοῦ Ἀτταλειάτου, περὶ *Ἀρβάνου* ἢ *Ἀρβάνων* τῆς Ἄννης Κομνηνῆς κτλ., εἶναι τὰ μόνα ἐπὶ τῶν πηγῶν, ἐπὶ τῶν γλωσσικῶν κανόνων καὶ τῆς ἱστορικῆς ἀκριβείας θεμελιούμενα.

ἙΡΑ Λ. ΒΡΑΝΟΥΣΗ

1. Τὴν γνώμην ταύτην, ἡ ὁποία δὲν ἐγένετο ἀποδεκτή, διετύπωσαν παλαιότερον ἄλλοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Rambaud καὶ ὁ Κ. Σάθας. Βλ. Κ. Ἀμάντου, *Μαρδαΐται*, Ἑλληνικὰ 5 (1932), σελ. 130 - 136 [= *Γλωσσικὰ Μελετήματα*, Ἀθῆναι 1964, σελ. 362 - 369].

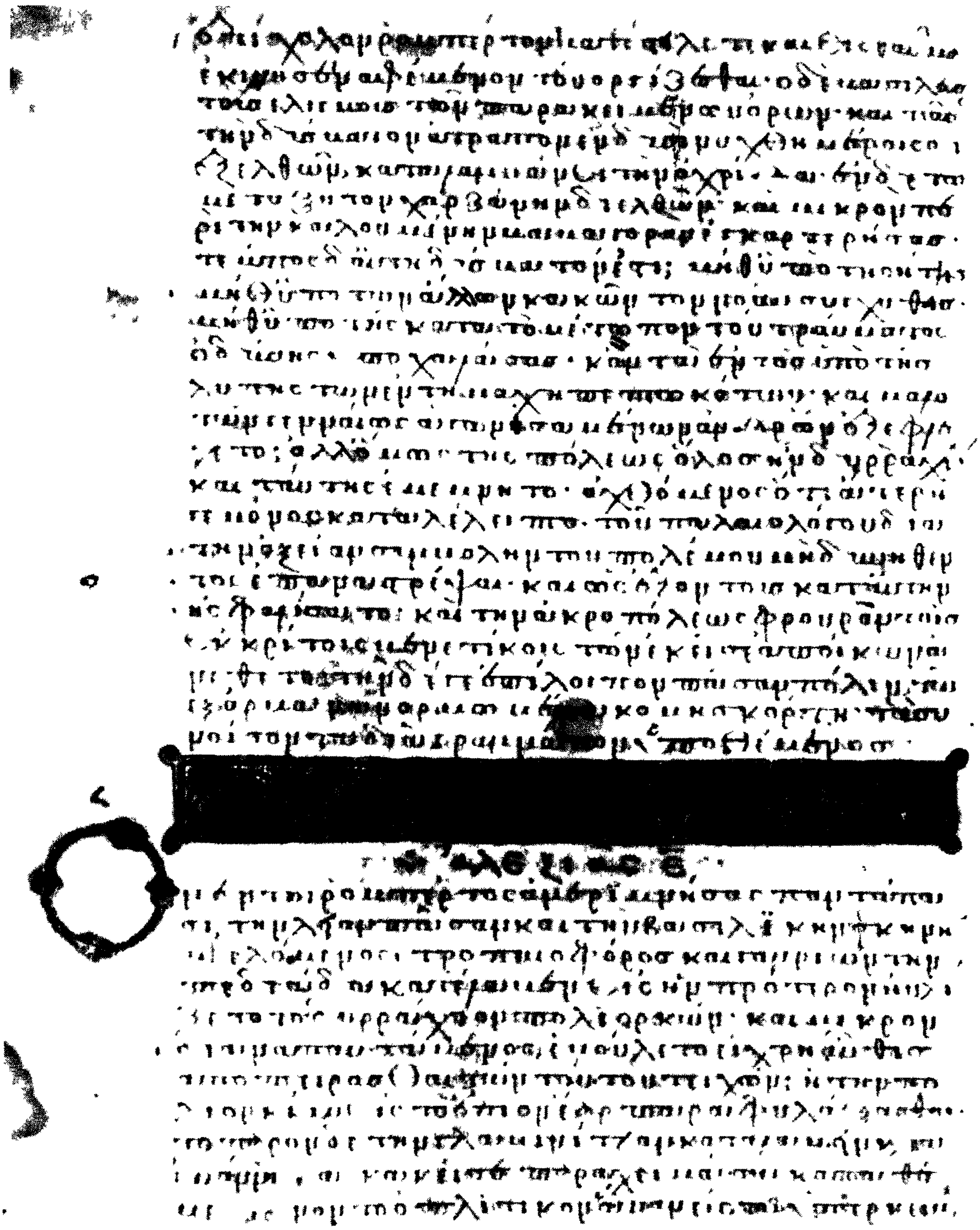

Κῶδιξ *Paris.-Coisl 311* (ΙΒ' αἰῶνος), φ 51ᵛ — Πρβλ σελ. 242 - 243